

ΙΣΛΑΜ
ΟΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΤΟΥ ΑΡΧΕΣ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟ

Γρηγόριος Δ. Ζιάκας
Ομότιμος καθηγητής της Θρησκευολογίας
της Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ.

Ισλάμ, ορισμένα επίκαιρα ερωτήματα

Το Ισλάμ είναι η νεώτερη από όλες τις μεγάλες και ζωντανές σήμερα θρησκείες του κόσμου. Εμφανίστηκε για πρώτη φορά γύρω στα 610 μ.Χ. στη Μέκκα, την πόλη της άγονης κοιλάδας της Κεντρικής Αραβίας, όπου φυλασσόταν το μεγάλο ιερό του αραβικού κόσμου, η Κάαμπα, η οποία έγινε έπειτα το σύμβολο του Ισλάμ, και σταθεροποιήθηκε το 622 στη Μεδίνα, όπου ιδρύθηκε επίσημα και μεγάλωσε η ισλαμική κοινότητα (*Ούμμα*).

Ο κόσμος του Ισλάμ, ο οποίος υπερβαίνει σήμερα το ένα δισεκατομμύριο ανθρώπων, είναι ξαπλωμένος στα κεντρικά διαμερίσματα της γης και αποτελεί την μονοθεϊστική εκείνη θρησκευτική δύναμη, η οποία χωρίζει αλλά και ενώνει την Ανατολή με τη Δύση, τον Βορρά με τον Νότο. Από τότε που εμφανίστηκε ως τις ημέρες μας έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του ιστορικού χάρτη της Εγγύς και Μέσης Ανατολής, και σήμερα βρίσκεται και πάλι στο επίκεντρο του διεθνούς ενδιαφέροντος.

Η σημασία του δεν έγκειται μόνο στο ότι οι χώρες του ισλαμικού κόσμου διαθέτουν ένα σχεδόν τεράστιο απόθεμα πρώτης ύλης και αποτελούν μια ευρεία αγορά για τις βιομηχανικές χώρες. Παίρνοντας υπόψη τον αριθμό των οπαδών του (περίπου 1,2 δισεκατομμύρια σήμερα) το Ισλάμ είναι η δεύτερη μεγαλύτερη θρησκεία μετά τον Χριστιανισμό. Καθώς επίσης όλο και περισσότερο το Ισλάμ δραστηριοποιείται και αυξάνει, κατανοείται ως δύναμη διαφορετική και ανταγωνιστική των δυτικών χωρών σε σχέση με την θρησκεία, τον πολιτισμό, τον τρόπο ζωής και νοοτροπίας και ακόμη τις αντιλήψεις της πολιτικής τάξεως. Η σημασία του έγκειται επίσης στο γεγονός ότι σήμερα, λόγω των δυσμενών οικονομικών, εργατικών και πολιτικών συνθηκών διαφόρων χωρών της υφηλίου, πολλοί μουσουλμάνοι ζητούν καταφύγιο στις ισχυρότερες τεχνολογικά και οικονομικά χώρες του δυτικού κόσμου, όπου ζει πλέον μεγάλος αριθμός μουσουλμάνων.

Σ' έναν κόσμο, στον οποίο οι λαοί, οι θρησκείες και οι πολιτισμοί πλησιάζουν συνεχώς ο ένας τον άλλον και συνυπάρχουν, χριστιανοί και μουσουλμάνοι τοποθετούνται ο ένας απέναντι στον άλλον με μικτά αισθήματα. Μια αναμφισβήτητη προσοχή δίνεται στις κινήσεις αναζωπύρωσης του Ισλάμ, και ιδιαίτερα βέβαια στις ακραίες εξ αυτών, που ο φανατισμός τους δεν επιτρέπει να τις εξηγήσουμε λογικά. Έτσι για πολλούς στη Δύση το Ισλάμ είναι μια ξένη δύναμη, η οποία σήμερα – όπως σχεδόν πάντοτε στο παρελθόν – απειλεί σαν χιονοστιβάδα τον δυτικό κόσμο. Ένα ασυμβίβαστο Ισλάμ αφήνει βέβαια να δημιουργούνται εύκολα πολλοί τέτοιοι φόβοι στον άνθρωπο.

Το Ισλάμ όμως δεν είναι μόνο μια κοινότητα, της οποίας οι μαχητικές ομάδες ζητούν να επιβάλουν τα σχέδια και τις βλέψεις τους σ' όλο τον κόσμο· δεν είναι επίσης μόνο μια τάξη κρατική, που εγείρει το αίτημα επιβολής μιας ολοκληρωτικής και

οικουμενικής τάξης στην ανθρωπότητα. Το Ισλάμ είναι βέβαια από τη φύση του θρησκεία μαζί και πολιτεία. Συγχρόνως όμως είναι και ένας πνευματικός οργανισμός, μια θρησκεία, που σκοπό έχει να σταθεροποιήσει την σχέση του ανθρώπου και της κοινωνίας με τον Θεό, διαμέσου μιας απόλυτης πίστης και υπακοής στο θέλημά του. Αυτό γίνεται όχι μόνο με την θέσπιση κανόνων και νόμων και την τήρησή τους, αλλά και με την καθιέρωση πνευματικών αξιών που απαιτούν και καθιστούν δυνατή μια τέτοια θρησκευτική ζωή.

Ο ΜΩΑΜΕΘ ΚΑΙ Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ

Ο όρος Ισλάμ

Στο Κοράνιο (σούρα 5,3) παρίσταται ο Θεός να λέει στους μουσουλμάνους: «σήμερα τελειοποίησα την θρησκεία σας, εκπλήρωσα προς εσάς τα ευεργετήματά μου, και σας έδωσα ως θρησκεία το Ισλάμ». Ο όρος Ισλάμ είναι απαρέμφατο (*μάσνταρ*) του ρήματος *ασλάμα*, το οποίο αποτελεί την τέταρτη ρίζα του ρήματος *σαλίμα*. Η βασική ρίζα σ-λ-μ(=*σαλίμα, σαλάμα, σαλάμ*) του ρήματος σημαίνει γενικώς «είμαι σώος και ασφαλής, ακέραιος και αβλαβής, έχω ειρήνη, ησυχάζω». Από τις έννοιες αυτές η τέταρτη ρίζα *ασλάμα* του ρήματος πήρε το νόημα του «υποτάσσομαι, αφοσιώνομαι και εγκαταλείπω τον εαυτό μου απολύτως στον Θεό». Άρα, Ισλάμ σημαίνει «απόλυτη υποταγή και αφοσίωση στον Θεό και το θέλημά του», και σύμφωνα με πολλούς μουσουλμάνους θεολόγους, δηλώνει επίσης μια κατάσταση ειρήνης και ασφαλείας (*σίλμ, σαλάμ*), στην οποία περιέρχεται ο πιστός (*μούσλιμ*). Η μετοχή του ρήματος είναι *μούσλιμ*, πληθ. *μούσλιμούν*, «απολύτως υποταγμένος στον Θεό και το θέλεμά του», και άρα «πιστός» με ευρύτερη έννοια.

Ισλάμ λοιπόν είναι το επίσημο όνομα της θρησκείας αυτής. Οι μουσουλμάνοι όμως απορρίπτουν τους όρους *μωαμεθανισμός* και *μωαμεθανοί*, διότι πιστεύουν ότι η θρησκεία τους δεν είναι δημιούργημα του προφήτη Μωάμεθ, αλλά αποκάλυψη του Θεού, την οποία ο Θεός φανέρωσε στον «απόστολο και δούλο του» όχι αμέσως και αυτοπροσώπως (ο Θεός είναι τελείως απρόσιτος), αλλά διαμέσου του «θείου μηνυτού του», δηλαδή του αγγέλου Γαβριήλ. Δεν μπορούμε να κατανοήσουμε την φύση του Ισλάμ, αν δεν γνωρίζουμε σε γενικές γραμμές τη ζωή, την προσωπικότητα και την ιστορία του κηρύγματος του Μωάμεθ.

Ο Μωάμεθ ως «απόστολος του Θεού» (*ρασούλ Αλλάχ*)

Ιδρυτής του Ισλάμ είναι βέβαια ο προφήτης Μωάμεθ, ο οποίος γύρω στα 610 μ.Χ. άρχισε να κηρύττει στη Μέκκα την πίστη στον ένα Θεό. Ο Μωάμεθ (Muhammad ibn 'Abdallâh ibn 'Abdulmuttalib ibn Hâshim ibn 'Abd Manaf al-Qurayshî) γεννήθηκε γύρω στα 570 μ.Χ. στη Μέκκα και ανήκε στην ισχυρή και ηγέτιδα τότε στην πόλη αυτή φυλή των Κουραϊσιτών (Quraysh), προερχόμενος από την μεγάλη και περιφανή οικογένεια των Χασιμιτών (Banû Hâshim). Μεγάλωσε ορφανός υπό την προστασία του θείου του Αμπού Τάλιμπ, φυλάρχου στη Μέκκα, νέος προσελήφθη στην υπηρεσία μίας πλούσιας και διακεκριμένης χήρας, της Χαντίτζια, την οποία τελικώς νυμφέφθηκε. Έτσι έγινε έμπορος και οδηγός καραβανιών και στα 610 μ.Χ. άρχισε να κηρύττει στην Μέκκα την πίστη στον ένα Θεό. Το κήρυγμά του διήρκεσε 22 χρόνια και διαιρείται σε δύο μεγάλες περιόδους: Στο κήρυγμά του στη Μέκκα (610-622) και στο κήρυγμά του στη Μεδίνα (622-632). Μέσα στις δύο αυτές φάσεις του κηρύγματός του αναπτύσσονται και εξελίσσονται η προσωπικότητά του, οι προφητικές του ιδέες και το όλο κήρυγμά του.

Για τη ζωή και την εσωτερική προετοιμασία για το κήρυγμα, η οποία σημειώθηκε στον Μωάμεθ πριν ακόμη αυτός εμφανισθεί στον λαό του ως απόστολος του Θεού και προφήτης, δεν γνωρίζουμε πολλά. Οι μουσουλμάνοι πιστεύουν ότι ο Μωάμεθ δεν υπήρξε ποτέ ειδωλολάτρης. Βέβαιο πάντως είναι ότι ο Μωάμεθ πριν από την πρώτη αποκάλυψή του (γύρω στα 610) πέρασε ένα στάδιο εσωτερικής προετοιμασίας και

περισυλλογής στην διάρκεια της οποίας ασχολήθηκε με θρησκευτικά θέματα. Κατά το χρονικό αυτό διάστημα οι διάσπαρτες στο περιβάλλον του διδασκαλίες της Αγίας Γραφής δημιούργησαν μέσα του δυσπιστία προς την πολυθεϊστική πατρική θρησκεία.

Ως την ηλικία των 40 ετών ο Μωάμεθ ήταν έμπορος στη Μέκκα και πήγαινε με τα καραβάνια του προς τα βόρεια σύνορα της Αραβίας, όπου είχε αναπτυχθεί (συνέχεια του όρους Σινά) ο χριστιανικός μοναχισμός και αναχωρητισμός. Του δόθηκε έτσι η ευκαιρία να γνωρίσει κοντά στους καταπληκτικούς αυτούς μοναχούς και ασκητές, τους *ράχιμπ*, όπως τους ονομάζει η προϊσλαμική αραβική ποίηση, βασικές αρχές της χριστιανικής διδασκαλίας και ζωής. Γνωστό προϊσλαμικό τραγούδι υμνεί την λυχνία του *ράχιμπ*, η οποία έφεγγε κατά τις προχωρημένες ώρες της νύχτας και οδηγούσε ορθά την πορεία των καραβανιών στην αραβική έρημο. Του δόθηκε επίσης η ευκαιρία να γνωρίσει από κοντά με τα καραβάνια του τις πολιτισμένες χώρες της Μεσοποταμίας, Παλαιστίνης και Συρίας, όπου κυριαρχούσε ο Χριστιανισμός. Αλλά και μέσα στην Αραβία υπήρχαν χριστιανικές και ιουδαϊκές κοινότητες. Έτσι γνώρισε ορισμένες βασικές διδασκαλίες της Αγίας Γραφής για την προφητεία, την αποκάλυψη και την μονοθεΐα και εντυπωσιάστηκε ιδιαίτερα από την διδασκαλία για την εσχάτη ημέρα της κρίσεως. Φύση θρησκευτική ο Μωάμεθ πέρασε, όπως δέχεται η μουσουλμανική παράδοση, ορισμένο χρονικό διάστημα αποσυρόμενος συχνά σε διάφορες σπηλιές και άλλους απόμακρους τόπους, όπου συλλογιζόταν τα θρησκευτικά πράγματα, νήστευε και προσευχόταν. Οι συνήθειες αυτές που λέγονται *ταχαννουθ* ήταν ξένες στον αραβικό πολυθεϊσμό. Έτσι είναι πολύ πιθανό να είχαν εντυπωσιάσει τον Μωάμεθ οι προσευχές και αγρυπνίες ορισμένων χριστιανών, μοναχών και αναχωρητών, τους οποίους είχε συναντήσει και ακούσει κατά τα ταξίδια του στις γύρω από την Αραβική χερσόνησο χριστιανικές χώρες. Μεγάλη γενικώς εντύπωση έκαναν στους Άραβες οι χριστιανοί και οι μοναχοί με την λαμπρότητα της λατρείας τους, με τους ύμνους και τις δοξολογίες προς τον Θεό, με τις γονυκλίσεις και τις επικλήσεις τους και με την ανάγνωση των ιερών κειμένων. Επίδραση στη ζωή του Μωάμεθ φαίνεται να άσκησαν και ορισμένα άτομα με μονοθεϊστικές αντιλήψεις που κυκλοφορούσαν μέσα στην αραβική χερσόνησο και που ο λαός τους ονόμαζε *χουναφά* (ενικός *χανίφ*), ευσεβείς, και το Κοράνιο τους συνδέει με τον Αβραάμ. Επρόκειτο για μεμονωμένα και ελεύθερα άτομα, κυρίως ποιητές και οραματιστές, άλλοι από τους οποίους ήταν επηρεασμένοι από τον Χριστιανισμό και άλλοι από τον Ιουδαϊσμό, χωρίς όμως να ανήκουν στη μια ή την άλλη θρησκεία. Έτσι για μεγάλο χρονικό διάστημα πριν από την κλήση του ο Μωάμεθ είχε στραφεί προς τον μονοθεϊσμό, όπως είχαν κάνει και οι πριν από αυτόν εκπρόσωποι μονοθεϊστικών αντιλήψεων στην Αραβία, οι *χουναφά*. Αν ήταν και αυτός ένας *χανίφ*, όπως υποστήριζαν μερικοί ερευνητές, είναι άγνωστο.

Φαίνεται, ότι ο Μωάμεθ στους έρημους και ήσυχους τόπους, όπου συχνά αποσυρόταν και προσευχόταν, έβλεπε διάφορα οράματα. Αποφασιστικός όμως σταθμός για όλο το κήρυγμά του ήταν ένα αιφνίδιο και συνταρακτικό όραμα «κλήσεως», το οποίο είδε γύρω στα 610, και το οποίο τον οδήγησε στην πεποίθηση ότι είναι καλεσμένος από τον Θεό απόστολός του, εντεταλμένος να κηρύξει το θέλημά του στους ομοεθνείς του. Το όραμα αυτό σχολιάζεται ιδιαίτερος από την μουσουλμανική παράδοση και τους υπομνηματιστές του Κορανίου. Περιλαμβάνεται στο κεφάλαιο (σούρα 96,1-5) του Κορανίου και κατά την παράδοση του Ισλάμ αποτελεί την πρώτη αποκάλυψη που πήρε ο Μωάμεθ.

Σύμφωνα με τις πληροφορίες των κορανικών χωρίων και της μουσουλμανικής παράδοσης, μια νύχτα του μηνός Ραμαντάν, ενώ ο Μωάμεθ καθόταν σε περισυλλογή στο

αγαπητό του σπήλαιο Χιρά', περίπου 12 χιλ. βόρεια της Μέκκας, στο οποίο συχνά αποσυρόταν για να αφοσιωθεί σε προσευχή και θεωρίες, άκουσε ξαφνικά από ψηλά φωνή να τον καλεί στο προφητικό του αξίωμα: «Κάποιος ένδοξος μηνυτής» (σούρα 81,19 και 23), το «άγιον πνεύμα» (*ρούχ αλ-κούντς*) ή το «πιστόν πνεύμα» (*αρ-ρούχ*, σούρα 16,104· 26, 193), δηλαδή κάποιο υπερφυσικό ον, το οποίο αργότερα ο Μωάμεθ το ταύτισε με τον αρχάγγελο Γαβριήλ, στάθηκε μετέωρο πάνω από τον προφήτη και τον διέταξε να διαβάσει τους πέντε πρώτους στίχους του 96ου κεφαλαίου του Κορανίου. Έκπληκτος ο Μωάμεθ τρεις φορές αρνήθηκε να διαβάσει, γιατί δεν ήξερε γράμματα, και τρεις φορές ο άγγελος πίεσε το βιβλίο στο πρόσωπό του μέχρι πνιγμονής, ώσπου τελικά ο Μωάμεθ συγκατένευσε και ρώτησε: «Τι πρέπει να διαβάσω;», και ο άγγελος του είπε:

«Ίκρα', διάβασε, στο όνομα του Κυρίου σου, ο οποίος έπλασε τα πάντα·

έπλασε τον άνθρωπο από θρόμβο αίματος.

Διάβασε! Ο Κύριος σου είναι ο γενναιότατος όλων.

Αυτός που δίδαξε την χρήση της γραφίδος.

Δίδαξε τον άνθρωπο ό,τι αγνοούσε» (96,1-5).

Με βάση τα κορανικά χωρία 2, 181. 97, 1-5 και 44, 1 κ.εξ. η μουσουλμανική παράδοση υπελόγησε ότι η πρώτη αυτή αποκάλυψη έγινε τη νύχτα της 27ης του σεληνιακού μηνός Ραμαντάν και την ονομάζει *λάϊλατ αλ-κάδρ*, «νύχτα της θείας Αποφάσεως ή του θείου Θεσπίσματος». Γι' αυτό ο μήνας αυτός καθιερώθηκε ως μήνας νηστείας του Ισλάμ και η 27η του μηνός, νύχτα λήξεως της νηστείας, είναι νύχτα γενικής χαράς και ευωχίας στις μουσουλμανικές χώρες. Λέγεται ότι κατά τη νύχτα αυτή κατεπέμφθη ολόκληρο το Κοράνιο μέχρι του χαμηλότερου ουρανού και μετά αποκαλύφθηκε βαθμηδόν και κατά τμήματα στον προφήτη μέσω του αγγέλου Γαβριήλ. Λέγεται ακόμη ότι κατά την νύχτα αυτή είχαν επίσης αποσταλεί άνωθεν και οι Άγιες Γραφές των προηγούμενων λαών, ιδίως μάλιστα η Τορά των Ιουδαίων και το Ευαγγέλιο (*Ιντζίλ*) των Χριστιανών, δεδομένου ότι και αυτές, κατά τη μουσουλμανική παράδοση, δεν είναι παρά τμήματα του Ουρανίου βιβλίου, που φυλάσσεται αιωνίως σε πίνακα (*λάουχ αλ-μαχφούζ*) κοντά στον Θεό και αποτελεί την «Μητέρα της Βίβλου» (*Ούμμ αλ-Κιτάπι*).

Το αιφνίδιο και συνταρακτικό αυτό όραμα, προξένησε τέτοια φρίκη στον Μωάμεθ, που για τρία χρόνια, όπως λέει η μουσουλμανική παράδοση, σημειώθηκε διακοπή (*φάτρα*) στο κήρυγμά του. Ο προφήτης του Ισλάμ φοβόταν μήπως τον παραπλανά κάποιο τζίνν, δαιμόνιο. Ξαφνικά όμως η περίοδος αυτή έληξε και του ήρθε μια νέα αποκάλυψη, η οποία τον διαβεβαίωνε ότι «ο Κύριός του δεν τον εγκατέλειψε» (93, 3-5) και τον καλούσε να εγερθεί και να συνεχίσει το κήρυγμά του (74, 1-5). Από τη στιγμή αυτή και ύστερα ως το τέλος της ζωής του, ο Μωάμεθ δεν έπαυσε να δέχεται αποκαλύψεις και να τις ανακοινώνει στον λαό του. Οι υπομνηματιστές του Κορανίου δέχονται ότι ο άγγελος ανακοίνωνε κάθε φορά στον προφήτη από πέντε έως δεκαπέντε ή είκοσι το πολύ στίχους, ώστε να μπορεί να τους απομνημονεύσει και να τους κηρύξει στη συνέχεια στον λαό .

Το περιεχόμενο του αρχικού κηρύγματος του Μωάμεθ στη Μέκκα

Όσον αφορά στο αρχικό κήρυγμα του Μωάμεθ στη Μέκκα, πολλοί από τους νεώτερους ερευνητές υποστήριξαν ότι αυτό είχε έντονο ηθικό και κοινωνικό χαρακτήρα. Ωστόσο βέβαιο είναι, ότι ο Μωάμεθ ευθύς εξ αρχής παρουσιάστηκε ως απόστολος του Θεού και προφήτης, και όχι ως κοινωνικός κήρυκας και αναμορφωτής, αν και δεν ήταν

αδιάφορος προς τις κοινωνικές αδικίες και προς τους αδίκους, εναντίον των οποίων επισείει τις τιμωρίες της εσχάτης ημέρας της κρίσεως (σούρα 89, 17-25. 83, 1εξ. 102, 1-8. 104, 1-9).

Η κύρια αιτία, η οποία ώθησε τον Μωάμεθ να εγερθεί ως απόστολος του Θεού ανάμεσα στον λαό του, ήταν η πίστη στον ένα παντοδύναμο και αγαθό Θεό και οι ιδέες της εσχάτης ημέρας της κρίσεως, τις οποίες πληροφορήθηκε από την χριστιανική παράδοση του περιβάλλοντός του. Και οι δύο αυτές ιδέες, δηλαδή η περί Θεού ως δημιουργού και ευεργέτη του κόσμου και η περί αυτού ως Κυρίου της εσχάτης ημέρας της κρίσεως, αποτελούν τις κατευθυντήριες γραμμές όλου του κηρύγματός του. Η άμεση αναμονή της εσχάτης ώρας της κρίσεως αποτελεί το κύριο γνώρισμα του αρχικού κορανικού κηρύγματος:

«Και εκείνοι, οι οποίοι είναι άπιστοι, λένε·
ποτέ δεν θα έρθει εναντίον μας η ώρα.
Να πεις· αυτή θα έρθει εναντίον σας,
μα το όνομα του Κυρίου μου,
ο οποίος γνωρίζει τα κρύφια» (34, 3-6).

Με τρομερές, εντυπωσιακές εικόνες και με ασύνδετες μεταξύ τους εκφράσεις μιλά ο Μωάμεθ για την ημέρα, κατά την οποία τα μνημεία θα ανοιγούν και οι άνθρωποι τρέμοντας θα συρθούν μπροστά στον δικαιοκρίτη Θεό για να δώσουν λόγο των πράξεών τους. Με όρκους, νουθεσίες και εκκλήσεις ο προφήτης προσπαθεί να αφυπνίσει τους ακροατές του για την εγγύτητα της ώρας της κρίσεως. Κάτω από αυτόν το ρυθμό της τρομερής ώρας των εσχάτων ρέουν οι περισσότερες από τις αρχικές κορανικές αποκαλύψεις του (πρβλ. π.χ. 77, 1-15. 70, 6-18. 78, 21-26. 101, 1-8).

Πεπεισμένος ο Μωάμεθ ότι είναι καιρός να παύσει η περίοδος της *τζαχιλίγια*, δηλαδή «των χρόνων της αγνοίας και ειδωλολατρίας» των συμπολιτών του, κηρύσσει, υπό την έξαψη αυτών των ιδεών, την πίστη στον ένα Θεό και στρέφεται κατά της ειδωλολατρίας των Μεκκιτών. Η κατά της ειδωλολατρίας όμως πολεμική συναντά την σθεναρή αντίδραση των ισχυρών κατοίκων της Μέκκας, οι οποίοι βλέπουν στο πρόσωπό του όχι μόνο τον εχθρό και καταλυτή της πατρικής τους θρησκείας, αλλά και των συμφερόντων τους.

Φαίνεται ότι ο μεταξύ Μωάμεθ και ειδωλολατρών της Μέκκας πόλεμος ήταν οξύς και μέρα με την ημέρα οξυνόταν όλο και περισσότερο. Οι Μεκκίτες τον κατηγορούσαν ως φρενοβλαβή και δαιμονόπληκτο (*ματζνούν*) (81, 22· 68, 2 εξ.), ως μάντη και οραματιστή (*κάχιν*) (23, 72. 7, 183. 34, 45. 52, 29. 69, 42), ως ονειροπόλο γόητα (*σάχιρ*) και ως ποιητή (*σά'ιρ*) (37, 35. 21, 5, 52, 30). Όλα αυτά τα πρόσωπα πιστευόταν ότι εμπνέονται από ένα καλό ή κακό δαιμόνιο (*τζ'ίνν*). Γι' αυτό στα 616 αναγκάστηκε να στείλει τους περισσότερους από τους οπαδούς του (γύρω στα 100 άτομα) στη χριστιανική Αβησσυνία για προστασία.

Η μετοίκηση του Μωάμεθ στη Μεδίνα (622-632)

Ο Μωάμεθ, όταν μετά από πολυετείς κόπους, διώξεις και θυσίες, διεπίστωσε ότι ήταν άσκοπο να επιμείνει στο κήρυγμά του στην Μέκκα, απεφάσισε να μετοικήσει με τους ολιγάριθμους οπαδούς του στη Μεδίνα, όπου υπήρχε ισχυρή ιουδαϊκή παροικία και οι μονοθεϊστικές ιδέες ήταν περισσότερο οικείες στον λαό. Η πόλη αυτή ονομαζόταν έως τότε Γιαθρίμπ. Από τους μουσουλμάνους ονομάστηκε, προς τιμήν του προφήτη τους,

«Μεδινάτ-αν-Ναμπί», «η πόλη του προφήτη», και με την αποσιώπηση της δεύτερης λέξης, η οποία πάντοτε νοείται από τους μουσουλμάνους, επικράτησε να ονομάζεται Μεδίνα (η Πόλη).

Χίτζρα (εκ του χατζαρα, «μετοικώ») σημαίνει την εκούσια «μετανάστευση» ή «μετοικεσία». Με την έννοια αυτή η Χίτζρα ήταν ανέκαθεν η *σούννα*, η *συνήθεια* ή το εθιμικό δίκαιο της ερήμου. Ήταν τρόπος με τον οποίο ένα άτομο ή μια διαφωνούσα ομάδα διέκοπτε τους δεσμούς της με την φυλή της και μετοικούσε σε άλλον τόπο. Επομένως, Χίτζρα είναι η «διακοπή των δεσμών» του Μωάμεθ με την φυλή του και η εκούσια «μετανάστευση» από την Μέκκα στην Μεδίνα. Γι' αυτό ακριβώς και οι Μεκκίτες οπαδοί του που τον ακολούθησαν από την μια πόλη στην άλλη ονομάστηκαν *μουχάτζιρουν* («μετανάστες»), όνομα στο οποίο έχει δώσει μεγάλη τιμή η μουσουλμανική παράδοση.

Ο προφήτης, πριν πραγματοποιήσει την απόφασή του, ήρθε σε επικοινωνία και έκλεισε συμφωνία με μια αποστολή 75 ανδρών και 2 γυναικών από την Μεδίνα, οι οποίοι τον εκάλεσαν ως αρχηγό στην πόλη τους. Η συμφωνία αυτή είναι γνωστή στον ισλαμικό κόσμο με το όνομα «σύμβαση πολέμου» (*μπάν'ατ ουλ-χάρμπ*), διότι οι άνδρες της Μεδίνας έδωσαν στον Μωάμεθ ιερό όρκο υποταγής και συμφώνησαν να τον στηρίξουν με κάθε μέσο, ακόμη και με τη δύναμη των όπλων, αν παρίστατο ανάγκη. Οι Μεδινίτες αυτοί έμειναν γνωστοί στην ισλαμική παράδοση με το τιμητικό όνομα *ανσάρ αν-ναμπί*, «βοηθοί του προφήτη», και μαζί με τους Μεκκίτες μετανάστες (τους *μουχάτζιρουν*) συναπάρτισαν την πρώτη κοινότητα του Ισλάμ, την *Ούμμα*, την οποία συνέπηξε ο Μωάμεθ στην Μεδίνα.

Το μεγάλο αυτό γεγονός της Εγίρα οι μουσουλμάνοι το θεώρησαν ως «σημείο του Θεού» και δεκαεπτά χρόνια αργότερα, επί τρίτου χαλίφη Ουμάρ, το έτος της Εγίρα το εθέσπισαν ως αφετηρία του ισλαμικού συστήματος χρονολογίας. Σήμερα, 2009 μ.Χ., οι μουσουλμάνοι διανύουν το 1430ό σεληνιακό έτος της Εγίρα.

Η μετανάστευση του Μωάμεθ από τη Μέκκα στη Μεδίνα υπήρξε σημαντικότερος σταθμός στο κήρυγμά του. Στην Μεδίνα ο Μωάμεθ βρήκε πρόσφορο πεδίο δράσεως και εδώ στην πραγματικότητα συνέπηξε την πρώτη θεοκρατική κοινότητα του Ισλάμ (*Ούμμα*). Διεξήγαγε μια σειρά πολέμων με τους Μεκκίτες, οι οποίοι είχαν εκστρατεύσει εναντίον του, και το 630 κατόρθωσε να κλείσει ειρήνη μαζί τους, να εισέλθει ειρηνικά στη Μέκκα με τους οπαδούς του και να μεταστρέψει όλους τους συμπολίτες του στο Ισλάμ. Έκτοτε η Μέκκα, και μάλιστα το άλλοτε ειδωλολατρικό της ιερό, η *Κάαμπα*, αποκαθάρθηκε από το μόλυσμα των ειδώλων και απέβη το σύμβολο του ισλαμικού κόσμου. Όνειρο κάθε μουσουλμάνου ανά τα πέρατα του κόσμου είναι να τον αξιώσει ο Θεός μια φορά τουλάχιστον στη ζωή του να κάνει το προσκύνημα στα ιερά εκείνα μέρη του προφήτη του.

Στην Μεδίνα ο Μωάμεθ από «απόστολος του Θεού» και «προφήτης» μεταβάλλεται και σε πολιτικόν αρχηγό. Από τη στιγμή αυτή και στο εξής αφυπνίστηκε μέσα του το ενδιαφέρον να αποκτήσει δύναμη, να ευρύνει την κοινότητά του και να αναδείξει το Ισλάμ σε ισχυρή θεοκρατία. Έτσι το κατοπινό Ισλάμ, που ξαπλώθηκε στις γύρω από την αραβική χερσόνησο χώρες, έφερε όχι μόνο θρησκευτικό, αλλά και πολιτικό χαρακτήρα. Και αυτή είναι η φύση του Ισλάμ έως σήμερα. Το Ισλάμ είναι θρησκεία και πολιτεία μαζί (*Dîn wa Dawla*).

Ωστόσο οι πολιτικές επιτυχίες του Μωάμεθ στη Μεδίνα δεν αλλοίωσαν τον προφητικό χαρακτήρα του κηρύγματός του. Το πολιτικό βέβαια ιδεώδες τον συνήρπασε,

αλλά υπήρχε και ο θρησκευτικός σκοπός. Στην Μεδίνα όμως, όπου η θέση του Μωάμεθ ισχυροποιήθηκε, το κήρυγμά του πήρε καθαρά οικουμενικό χαρακτήρα και προορίστηκε για όλα τα έθνη. Έτσι, ενώ στην Μέκκα ο Μωάμεθ διακήρυττε ότι είναι ένας προφήτης και απόστολος του Θεού στην σειρά των προφητών της Παλαιάς Διαθήκης και των αποστόλων της Καινής Διαθήκης και ότι το Κοράνιο είναι αραβικό, δηλαδή η αραβική έκδοση της Αγίας Γραφής, και προορίζεται για τους Άραβες μόνο, στους οποίους ο Θεός δεν είχε αποστείλει ακόμη προφήτες και αποκάλυψη, τώρα στην Μεδίνα διεκήρυξε ότι το Ισλάμ είναι θρησκεία οικουμενική που προορίζεται για όλη την ανθρωπότητα. Το αρχικό ενδιαφέρον του Μωάμεθ στην Μέκκα στρεφόταν προς τους ειδωλολάτρες ομοεθνείς του, τους οποίους ήθελε να απαλλάξει από την άγνοια της πολυθείας (*τζαχιλίγια*) και να ιδρύσει γι' αυτούς θρησκεία αραβική, κατά τα πρότυπα της ιουδαϊκής και χριστιανικής πίστης. Σε αυτό άλλωστε αποσκοπούσε η προσπάθεια του Μωάμεθ να εμφυτεύσει το κήρυγμά του μέσα σε βιβλική ατμόσφαιρα και να παρουσιάσει τον εαυτό του ως συνεχιστή του έργου των θείων ανδρών (προφητών και αποστόλων) της βιβλικής παραδόσεως.

Στην Μεδίνα όμως διεκήρυξε, και αυτή είναι η πίστη των μουσουλμάνων έως σήμερα, ότι το Ισλάμ δεν είναι η τελευταία κατά χρονική σειρά θρησκεία μεταξύ των θρησκειών της αποκαλύψεως, αλλά η αρχέγονη θρησκεία και αποκάλυψη, την οποία είχε προορίσει προ καταβολής κόσμου ο Θεός για την ανθρωπότητα, και την οποία αναζωπύρωσε και τήρησε μόνο ο πατριάρχης Αβραάμ, ο οποίος υπήρξε ο πρώτος *χανίφ*, δηλ. ο πρώτος «μονοθεϊστής». Επομένως το Ισλάμ, είναι η πρωτογενής θρησκεία του πατριάρχου Αβραάμ (μιλλάτ Ιμπράχιμ) και προηγείται του Ιουδαϊσμού και του Χριστιανισμού. Κατά συνέπεια και ο Μωάμεθ δεν είναι απλώς και μόνο ο προφήτης στη σειρά των βιβλικών προφητών, αλλά ο αναζωπυρωτής της θρησκείας του Αβραάμ και ο «τελευταίος των προφητών» και «η σφραγίδα αυτών» (*χάταμ αν-ναμπιγίν*). Σύμφωνα με αυτά στη μουσουλμανική παράδοση επικράτησε η αντίληψη ότι όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται μουσουλμάνοι· οι γονείς είναι αυτοί που τους κάνουν Ιουδαίους ή Χριστιανούς.

Εξόρμηση και εξάπλωση των μουσουλμάνων

Το 632 πέθανε ο Μωάμεθ και τον διαδέχθηκαν οι πρώτοι τέσσερις «ορθόδοξοι» ή «ορθώς οδηγημένοι» (*ρασιντούν*) λεγόμενοι χαλίφες (Αμπού Μπάκρ, 632-634, Ουμάρ, 634-644, Ουθμάν, 644-656, Άλη 656-661), η εποχή των οποίων θεωρείται από τους Σουννίτες, την πλειοψηφία του ισλαμικού κόσμου, ως η «χρυσή εποχή» του Ισλάμ, από τους Σίιτες όμως οι τρεις πρώτοι χαλίφες θεωρούνται σφετεριστές του θρόνου. Στη διάρκεια των χαλιφών αυτών οι Άραβες μουσουλμάνοι ξεχύθηκαν με την ορμή και την σημαία της νέας πίστης στον γύρω τους πολιτισμένο κόσμο και μέσα σε 20 χρόνια ξαπλώθηκαν στην Παλαιστίνη, Συρία, Μεσοποταμία και Αίγυπτο. Κατά τα επόμενα 50 χρόνια κατέλαβαν όλη την βόρεια Αφρική και σιγά σιγά εξαπλώθηκαν στην Κεντρική Ασία και έφτασαν ανατολικά ως την Ινδία και δυτικά ως την Ανδαλουσία (Ισπανία).

Από το 661-750 το Ισλάμ το κυβέρνησε η δυναστεία των Ομαγιαδών, η οποία μετέφερε την πρωτεύουσα του κράτους από τη Μεδίνα στη Δαμασκό και ήρθε σε άμεση επικοινωνία με τον ελληνικό και ελληνιστικό πολιτισμό. Τότε αναπτύχθηκε η πρώτη ισλαμική τέχνη κατ' επίδραση της βυζαντινής και των θολωτών μαρτυριών της Ανατολής (μεγάλο τέμενος της Δαμασκού, τέμενος του «Βράχου» στα Ιεροσόλυμα), και

άρχισε η μετάφραση ελληνικών έργων στα αραβικά, η οποία θα κορυφωθεί κατά την επόμενη περίοδο της δυναστείας των Αββασιδών.

Από το 750-1258 τα ηνία του ισλαμικού κράτους περιήλθαν στα χέρια της δυναστείας των Αββασιδών, οι οποίοι μετέφεραν την έδρα από τη Δαμασκό στη Βαγδάτη και ήρθαν σε ευρεία επικοινωνία με τον ελληνικό πολιτισμό και τους άλλους πολιτισμούς της Ανατολής. Τότε σημειώθηκε στη Βαγδάτη μεγάλη μεταφραστική κίνηση κατά την διάρκεια της οποίας μεταφράστηκαν στα αραβικά τα περισσότερα σχεδόν έργα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, με προεξάρχοντα τον Αριστοτέλη, πολλά έργα ελληνιστών λογίων, καθώς και έργα Περσών, Ινδών και Εβραίων.

Το 1258 η Βαγδάτη κατεστράφη από τους Μογγόλους και άρχισε μια υποτονία του ανατολικού Ισλάμ ως τις αρχές του 20ού αιώνα. Το 1453 οι Οθωμανοί μουσουλμάνοι κατέλυσαν την Βυζαντινή αυτοκρατορία και έθεσαν υπό την κυριαρχία τους όχι μόνο τους χριστιανικούς λαούς της Ανατολής και της χερσονήσου του Αίμου, αλλά και τους μουσουλμανικούς λαούς της Μέσης Ανατολής, της κοιτίδας του Ισλάμ (517 εξ.).

Με την έναρξη του 20ού αιώνα, άρχισαν να σημειώνονται πολλές αλλαγές στις ισλαμικές χώρες, οι οποίες σιγά σιγά απαλλάσσονται από την Ευρωπαϊκή αποικιοκρατία και αποκτούν την ανεξαρτησία τους. Αφυπνίσθηκε τότε ο αραβικός εθνικισμός, ο οποίος όμως από την δεκαετία του 1970 υποχώρησε και στη θέση του παρουσιάζεται μια έντονη στροφή προς τις αρχές του Ισλάμ με σημαντικές επιπτώσεις στον γεωπολιτικό και γεωστρατηγικό χάρτη της Ανατολής και την ιστορία του κόσμου.

Οι θεμελιώδεις πηγές του Ισλάμ

Δύο είναι οι πηγές της μουσουλμανικής θρησκείας. Το *Κοράνιο* και η *Σούννα* (Παράδοση). Από τις θεμελιώδεις αυτές πηγές απορρέει η *Σαρί'α* (Sharī'ah), ο θρησκευτικός νόμος του Ισλάμ, που ρυθμίζει όλο τον μουσουλμανικό βίο, τον θρησκευτικό, τον κοινωνικό και τον πολιτικό. Η κύρια όμως πηγή είναι το Κοράνιο, που θεωρείται ως ο αποκεκαλυμμένος λόγος του Θεού.

1. Το *Κοράνιο* (*al-Qur'ān*, Ανάγνωσμα, από το ρήμα qar'a «αναγιγνώσκω, διαβάζω εκφώνως, απαγγέλω») είναι το ιερό βιβλίο του Ισλάμ, το οποίο κατά τους μουσουλμάνους περιέχει την τέλεια αποκάλυψη του Θεού προς την ανθρωπότητα. Κατά τη μουσουλμανική παράδοση αποκαλύφθηκε στον προφήτη Μωάμεθ κατά τον μήνα Ραμαντάν (2,185), και μάλιστα κατά την νύκτα του «θείου θεσπίσματος» (*λαϊλάτ αλ-καδρ*, 97,1 εξ.) και σε αραβική γλώσσα.

Η δομή του Κορανίου. Το Κοράνιο είναι χωρισμένο σε 114 κεφάλαια (*sūrah*, πληθ. *suwar*), καθένα από τα οποία χωρίζεται σε πολλούς στίχους, που ονομάζονται *άγιατ*, δηλαδή «σημεία» ή «θαύματα» του Θεού. Κάθε κεφάλαιο φέρει ένα όνομα δίκην επιγραφής, όπως σουράτ αλ-Φάτιχα, αλ-Μπάκαρα, αλ-Ίμράν κλπ, και οι μουσουλμάνοι παραπέμπουν με αυτό το όνομα στο Κοράνιο. Κάθε κεφάλαιο, πλην του 9^{ου}, αρχίζει με την δοξολογία του Θεού (*Basmallah*): «Στο όνομα του Θεού, του πολυελέου και ευσπλάχνου» (Μπίσμ-ι-λλάχ-ι-ρ-ραχμάν-ι-ραχίμ). Ως τον θάνατο όμως του Μωάμεθ (632) δεν υπήρχε ενιαίο βιβλίο. Οι αποκαλύψεις του ήταν συγκεντρωμένες σε συλλογές, τις οποίες είχαν καταγράψει οι οπαδοί του, και ιδίως οι γραφείς, τους οποίους είχε μαζί του. Πρώτος ο χαλίφης Αμπού Μπάκρ (632-634) συνέλεξε τις συλλογές και κατάρτισε το πρώτο ενιαίο κείμενο. Επειδή όμως το κείμενο αυτό ήταν ατελές και κυκλοφορούσαν

και πολλές άλλες αμφίβολες αποκαλύψεις, ο τρίτος χαλίφης του Ισλάμ, ο Ουθμάν (644-656), συνέστησε επιτροπή ειδημόνων, η οποία συνέλεξε όλες τις αποκαλύψεις, έκρινε την αξιοπιστία τους, αναθεώρησε το παλαιό κείμενο, και κατάρτισε το έως σήμερα «επίσημο» κορανικό κείμενο. Κατά την κατάρτιση όμως του βιβλίου, οι αποκαλύψεις του Μωάμεθ δεν κατετάγησαν κατά χρονολογική σειρά. Έτσι αργότερα ορισμένοι υπομνηματιστές του Κορανίου, και στα νεότερα χρόνια και ορισμένοι Ευρωπαίοι ισλαμολόγοι (Nöldeke, Blachère κ.ά.), άσκησαν μια φιλολογικοϊστορική κριτική στις κορανικές αποκαλύψεις και κατέταξαν τα κεφάλαια του Κορανίου σε δύο ομάδες. Σε κείνα που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια του κηρύγματος του Μωάμεθ στη Μέκκα (610-622) και σε κείνα που αποκαλύφθηκαν κατά την δράση του στη Μεδίνα (622-632). Έτσι, αν θέλει κανείς σήμερα να ιδεί το αρχαιότερο κήρυγμα του Μωάμεθ, πρέπει να αρχίσει την ανάγνωση του Κορανίου από το τέλος. Προς το τέλος βρίσκονται τα σύντομα κεφάλαια με 5 ως 15 ή το πολύ 20 και 30 στίχους, που διακρίνονται για τον εκστατικό τους χαρακτήρα, τον οίστρο και τον μεγάλο ενθουσιασμό του Μωάμεθ. Αργότερα ο λόγος γίνεται πιο ήπιος και μακρήγορος και στη Μεδίνα τα κεφάλαια καταλαμβάνουν ολόκληρες σελίδες. Εδώ ο προφήτης είναι συγχρόνως και ο πολιτικός αρχηγός της θεοκρατικής κοινωνίας του Ισλάμ (*Ούμμα*).

Το Κοράνιο είναι ευχάριστο φιλολογικό κείμενο. Έχει ρυθμό και αποτελεί ένα είδος πεζοτραγουδιού. Για τον λόγο αυτό και επειδή γράφτηκε στην υψηλή γλώσσα της κεντρικής Αραβίας, θεωρείται πρότυπο της αραβικής γλώσσας. Η ομορφιά του λόγου του θεωρείται επίσης απόδειξη του θείου χαρακτήρος του. Γι' αυτό ακριβώς, κυρίως όμως επειδή θεωρείται ως αποκεκαλυμμένος λόγος του Θεού, μια μετάφραση σε άλλη γλώσσα κατά την μουσουλμανική αντίληψη δεν μπορεί να είναι ισάξια και ισοδύναμη με το αραβικό κείμενο. Οι μεταφράσεις μπορεί να είναι χρήσιμες για να καταλάβουν τα νοήματα οι μουσουλμάνοι ή οι μη μουσουλμάνοι που δεν κατέχουν την αραβική. Ωστόσο ως αιώνιος και αναλλοίωτος λόγος του Θεού το Κοράνιο μπορεί να νοηθεί μόνο στην αραβική, γιατί, κατά την ισλαμική πίστη, έτσι αποκαλύφθηκε από τον ίδιο τον Θεό. Γι' αυτό έγκυρο για τη λατρεία είναι μόνο το αραβικό κείμενο. Η ανάγνωση και εξήγηση του Κορανίου κατά την προσευχή πρέπει να γίνεται απαραίτητως από το αραβικό πρωτότυπο.

Το Κοράνιο κατά τους πιστούς του Ισλάμ δεν περιέχει απλώς την θεία αποκάλυψη, αλλά είναι ο ίδιος ο αιώνιος λόγος του Θεού, η ομιλία του. Ο Θεός μιλά, και ο λόγος του είναι αιώνιος. Η αποκάλυψη του λόγου του Θεού είναι ο νόμος και το θέλημά του. Έτσι το Ισλάμ είναι προπαντός θρησκεία του ιερού βιβλίου της αποκαλύψεως. Το Κοράνιο δεν είναι μονον η τέλεια, αλλά και η αρχική αποκάλυψη του Θεού στην ανθρωπότητα. Την αποκάλυψη αυτή, την οποία είχε δώσει κατά καιρούς ο Θεός στους προφήτες, τον Αβραάμ, τον Μωυσή, τον Χριστό και πολλούς άλλους, την είχε ξεχάσει εντωμεταξύ η ανθρωπότητα. Γι' αυτό, σύμφωνα με την μουσουλμανική αντίληψη την ξαναστέλνει ο Θεός με τον τελευταίο των προφητών του, τον Μωάμεθ. Η αποκάλυψη αυτή φυλάσσεται αιωνίως κοντα στον Θεό ως αιώνιος λόγος του σε έναν αιώνιο πίνακα (*λάουχ αλ-Μαχφούζ*, σούρα 85,21-22). Αυτός ο αρχέτυπος πίνακας είναι η «Μητέρα της Βίβλου», το *Ούμμ αλ-Κιτάμπ*. Είναι δηλαδή το πρωτότυπο του Κορανίου αλλά και κάθε άλλης αποκαλύψεως, κυρίως όμως της Πεντατεύχου του Μωϋσή και του Ευαγγελίου του Χριστού. Στο σημείο αυτό οι προκαταλήψεις δεν λείπουν. Οι μουσουλμάνοι πιστεύουν ότι οι προηγούμενες αποκαλύψεις των Ιουδαίων και των Χριστιανών δεν ήταν πλήρεις, κυρίως όμως νοθεύτηκαν από τους οπαδούς τους, και επομένως το Κοράνιο, που είναι το

τέλειο αντίγραφο του ουρανού αρχετύπου, αποτελεί την πλήρη και τέλεια αποκάλυψη και υπό την έννοια αυτή προηγείται κάθε άλλης αποκαλύψεως την οποία και επικυρώνει.

Στην πραγματικότητα το Κοράνιο δεν είναι ούτε μια ιστορία του «λαού του Θεού» (όπως η Βίβλος για το Ισραήλ), ούτε της ζωής του Μωάμεθ. Είναι λόγος του Θεού, τον οποίο αποκαλύπτει ο Θεός μέσω αγγέλου του στον προφήτη του και δι' αυτού στην ανθρωπότητα.

Το Κοράνιο στη ζωή των πιστών. Σύμφωνα με τα παραπάνω, το Κοράνιο είναι ο ακρογωνιαίος λίθος στη ζωή των μουσουλμάνων. Η ισλαμική κοινότητα έχει ως ύψιστον κανόνα πίστεως και νομικόν κώδικα της καθημερινής ζωής το Κοράνιο. Το Κοράνιο είναι ο νόμος του Θεού και άρα ο καταστατικός χάρτης της θρησκείας και της πολιτείας μαζί του Ισλάμ. Κατά την πίστη των μουσουλμάνων δεν υπάρχει πτυχή του μουσουλμανικού βίου που να μη καθορίζεται από το Κοράνιο. Αφού είναι ο αιώνιος λόγος του Θεού, περιέχει όχι μόνο τις αλήθειες της πίστης, αλλά και όλη τη σοφία του κόσμου, την επιστήμη, την κοσμική ζωή και την πολιτική τέχνη.

Ο προφήτης τιμάται βέβαια κατεξοχήν από τη μουσουλμανική κοινότητα αλλά δεν θεωρείται παρά απλό όργανο του Θεού, μέσω του οποίου μεταβιβάζεται η αποκάλυψη. Στον Χριστιανισμό, το πρόβλημα ποιος είναι ανώτερος, ο Κύριος ή η Γραφή, δεν έχει κανένα νόημα, γιατί στο Ευαγγέλιο που μαρτυρεί για τον Κύριο, ο Κύριος είναι παρών, και αυτός είναι η «αλήθεια» και η «ζωή»: «Ὅθεν η κυριότης λαλείται, εκεί Κύριός εστιν» (*Διδαχή των Δώδεκα Αποστόλων* IV, 1). Στο Ισλάμ τα πράγματα είναι διαφορετικά. Το Κοράνιο είναι ο άκτιστος λόγος του Θεού, το αιώνιο ιδίωμά του, και δεν μπορεί να συγκριθεί με κανένα δημιούργημα. Γι' αυτό «ένας και μόνο στίχος του Κορανίου είναι καλύτερος από τον Μωάμεθ και την οικογένεια του» (Ibn Taymīya). Έτσι το Ισλάμ είναι προπαντός θρησκεία του θείου Νόμου, ο οποίος ως αιώνιος λόγος του Θεού περιέχεται άκτιστος και αδημιούργητος στο ιερό Βιβλίο του Κορανίου.

Η Σούννα, «η Παράδοση» ή «ο προφήτης και το παράδειγμα της ζωής του»

Δίπλα στο Κοράνιο τοποθετείται ως αυθεντικός ερμηνευτής των αρχών της μουσουλμανικής παράδοσης η *Σούννα*, η «συνήθεια», ή ο τρόπος με τον οποίο ενεργούσε ο προφήτης Μωάμεθ και έλυνε διάφορα θρησκευτικά, κοινωνικά και νομικά θέματα, που ανέκυπταν στην κοινότητά του.

Η Σούννα αντλεί το περιεχόμενό της από μια μεγάλη σειρά από *χαντίθ* (*hadīth*, πληθ. *ahādīth*), δηλαδή από σύντομες ρήσεις, που αν και οι περισσότερες είναι μεταγενέστερες του προφήτη, ωστόσο σ' αυτόν και σε σπουδαίους συντρόφους του αποδίδονται. Επομένως η Σούννα και τα χαντίθ δηλώνουν την παράδοση των όσων είτε, έπραξε ή απεσιώπησε ο Μωάμεθ (*κάουλ, φίλ, τακρίρ*), τα οποία μη καταγραφέντα αρχικώς αλλά δια της προφορικής οδού παραδοθέντα, απετέλεσαν τον προσωπικό τρόπο ενεργείας και συμπεριφοράς του Μωάμεθ. Αυτά αποτελούν άριστο παράδειγμα προς μίμηση για τους οπαδούς του. Η συλλογή των παραδόσεων του προφήτη άρχισε πολύ νωρίς στην ισλαμική κοινότητα. Ήδη όμως κατά τον 2ο ισλαμικό αιώνα συγκεντρώθηκαν τόσες πολλές παραδόσεις που ήταν σαφές ότι ένας μεγάλος αριθμός από αυτές δεν ήταν γνήσιος. Οι δυναστείες των Ομαγιαδών (661-750) και των Αββασιδών (750-1258) επινοούσαν παραδόσεις που απέδιδαν στον Μωάμεθ για να στηρίξουν διάφορες θρησκευτικές και πολιτικές τους τοποθετήσεις και πράξεις. Έτσι δημιουργήθηκε η «επιστήμη των χαντίθ» (*ούλουμ αλ-χαντίθ*) ή γενικώς «επιστήμη των

παραδόσεων» (*‘ilm al-riouāgiat*), για να ελέγξει τη γνησιότητα των χαντίθ και να τα ταξινομήσει. Τα χαντίθ διακρίθηκαν σε τρεις κατηγορίες: σε «απολύτως υγιή» (*σαχίχ*), σε «ωραία» (*χάσαν*) και σε «ασθενή» (*δά ‘if*), δηλαδή αμφίβολα ή νόθα.

Κάθε χαντίθ αποτελείται από δύο μέρη: α) το κείμενό του, που ονομάζεται *μάτν*, περιέχει την ρήση του προφήτη ή των διαδόχων του και διηγείται την αιτία για την οποία ελέγχθη, και β) στην *σιλσίλα*, την «αδιάκοπη αλυσίδα» των αξιόπιστων ανδρών, φορέων της παραδόσεως, οι οποίοι ονομάζονται *ισνάδ*, «στηρίγματα». Για να είναι γνήσιο το χαντίθ πρέπει να στηρίζεται σε μια αδιάκοπη σειρά αξιόπιστων μαρτύρων ή «στηριγμάτων» του, κατά τρόπον ώστε να φαίνεται ότι ο τελευταίος που το παραδίδει το πήρε από έναν προγενέστερό του, αυτός από άλλον προγενέστερό του κ.ο.κ., ώσπου τελικά, με μια αδιάκοπη αλυσίδα φορέων (*ισνάδ*) να ανάγεται στον ίδιο τον Μωάμεθ.

Κατά τη γνώμη των νομοδιδασκάλων το Κοράνιο ερμηνεύεται υπό το φως της Σούννα του προφήτη. Δίχως γνώση της Σούννα δεν υπάρχει ορθή ερμηνεία του Κορανίου. Γι’ αυτό το Κοράνιο και η Σούννα του προφήτη αποτελούν για την ισλαμική κοινότητα τον αλάνθαστο κανόνα πίστης και πράξης, από τον οποίο απορρέει κάθε μορφή θρησκευτικής, κοινωνικής και πολιτικής νομοθεσίας και ζωής. Με τον τρόπο αυτό ριζώθηκε στη συνείδηση των μουσουλμάνων η πεποίθηση ότι ο ίδιος ο προφήτης είναι ο δημιουργός των άρθρων της Σούννα και η αυθεντία, η οποία αποβλέπει στην ισχύ και το κύρος της. Έτσι ο Αλλάχ συνδέθηκε μέσω του Κορανίου με τον λαό του, ενώ ο Μωάμεθ συνδέθηκε μέσω της Σούννα με την κοινότητά του. Γι’ αυτό «το Βιβλίο του Αλλάχ και η Σούννα του προφήτη» συνιστούν την μουσουλμανική θρησκεία (Μούσλιμ, *Ιμάν*, παράδοση 246). Όταν οι μουσουλμάνοι διαβάζουν το Κοράνιο προτάσσουν τη φράση *κάλα ταάλα*, «είπε ο Ύψιστος», και όταν διαβάζουν τη Σούννα, προτάσσουν τη φράση *κάλα αρ-ρασούλ*, «είπε ο απόστολος».

ΣΟΥΝΝΙΤΕΣ ΚΑΙ ΣΙΠΤΕΣ: ΟΙ ΔΥΟ ΚΛΑΔΟΙ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ

Η πλειονότητα του ισλαμικού κόσμου (περίπου το 80% των μουσουλμάνων) είναι Σουννίτες, διότι στηρίζονται στη Σούννα του προφήτη. Δίπλα σ’ αυτούς βρίσκεται η σπουδαία μειονότητα των Σιτών (Σίιτες, *Shi‘at ‘Ali*), η δεύτερη μεγάλη κατεύθυνση του Ισλάμ. Οι Σίιτες σέβονται βέβαια τη Σούννα του προφήτη, αλλά δίπλα της τοποθετούν και την πράξη των Ιμαμών τους ως πηγή γνώσεως, ερμηνείας του θελήματος του Θεού και της ορθής πορείας του βίου.

Η διαφορά των δύο παρατάξεων ξεκινά από τη στιγμή του θανάτου του Μωάμεθ (632 μ.Χ.), οπότε ανέκυψε το πρόβλημα της διαδοχής του. Η μια παράταξη πρότεινε ότι ο διάδοχος πρέπει να προέλθει, σύμφωνα με τα πατροπαράδοτα αραβικά έθιμα, από την στενή συγγένεια ή αλλιώς την οικογένεια (τον οίκο) του Μωάμεθ, και τέτοιος ήταν ο Άλη, πρώτος εξάδελφος του Μωάμεθ και γιος του θείου του Αμπού Τάλιμπ, ο οποίος τον είχε αναθρέψει. Ο Άλη ήταν επίσης γαμβρός του Μωάμεθ στη θυγατέρα του Φάτιμα. Νεαρός στην ηλικία ο Άλη, τριάντα τριών ετών τότε, φάνηκε σε πολλούς να μην εμπνέει την κατάλληλη εμπιστοσύνη και ασφάλεια που χρειαζόταν το αρτιγέννητο Ισλάμ για τη συγκράτησή του.

Η άλλη παράταξη τάχθηκε υπέρ της γνώμης ότι ο διάδοχος του προφήτη μπορούσε να προέλθει από την ευρύτερη συγγενεία του, δηλ. από την φυλή του, αυτής των Κορείσιτών. Έτσι και έγινε. Χαλίφης, «εκπρόσωπος» ή «διάδοχος» του Μωάμεθ, εκλέχθηκε ο Αμπού Μπάκρ, σπουδαίος στρατηγός και πεθερός του Μωάμεθ, που

ενέπνεε, λόγω της ηλικίας του, εμπιστοσύνη στο αρτιγέννητο Ισλάμ. Τον Αμπού Μπάκρ (632-634) διαδέχθηκε ο Ουμάρ (634-644), αυτόν ο Ουθμάν (644-656) και αυτόν τέλος ο Άλη (656-661). Η εποχή των τεσσάρων αυτών «ορθοδόξων» ή «ορθώς καθοδηγημένων» (*ρασιντούν*), όπως ονομάζονται, χαλιφών, θεωρείται από την πλειοψηφία του Ισλάμ, τους Σουννίτες, ως η χρυσή εποχή του Ισλάμ. Τότε έγιναν οι εξορμήσεις των μουσουλμάνων Αράβων και κατέλαβαν τις γύρω τους πολιτισμένες χώρες. Οι Σιίτες όμως τους τρεις πρώτους χαλίφες τους θεωρούν σφετεριστές του θρόνου. Αυτοί θεωρούν κανονικό μόνο τον Άλη και γι' αυτό ονομάζονται «παράταξη του Άλη» (*Σι'άτ Άλη, Shī'at 'Alī*). Επειδή όμως οι Σουννίτες τους καταδίωξαν ήδη από το 661 μ.Χ., γι' αυτό υπάρχει από τότε διαμάχη μεταξύ τους.

Η διάσταση απόψεων μεταξύ των δύο παρατάξεων επήλθε τόσο για διοικητικούς όσο και για δογματικούς λόγους. Πρόκειται για τη μεγάλη διαμάχη περί ιμαμάτου και χαλιφάτου, για το ερώτημα δηλαδή ποιος πρέπει να κυβερνά την ισλαμική κοινότητα, ο χαλίφης των σουννιτών ή ο ιμάμης των σιιτών. Οι Σουννίτες πιστεύουν ότι μετά το θάνατο του Μωάμεθ δεν θα υπάρξει άλλος προφήτης. Συνεπώς πνευματικός και χαρισματικός αρχηγός, όπως ήταν ο Μωάμεθ, δεν υπάρχει πια. Ο χαλίφης, ο «διάδοχος» του Μωάμεθ, είναι μόνο ο αρχηγός και ο προστάτης της πίστης και των πιστών (*Αμίρ αλ-Μου'μνίν*), αλλά όχι και ο χαρισματικός αρχηγός, ο οποίος μπορεί να ερμηνεύει αλάνθαστα το Κοράνιο.

Αντίθετα οι Σιίτες συμφωνούν βέβαια ότι μετά τον Μωάμεθ δεν θα υπάρξει άλλος προφήτης. Δέχονται όμως ότι ο Μωάμεθ είχε χρίσει χαλίφη τον εξάδελφό του και γαμπρό του Άλη και του είχε δώσει μια χαρισματική εξουσία, που λέγεται *Ουαλάγια* ή *Βιλάγια* (*walāya* ή *wilāya*). Από εδώ βγαίνει και το βιλαέτι, δηλαδή η εξουσία που έδινε ο χαλίφης ή ο σουλτάνος σε μερικούς αρχηγούς μιας περιοχής να κυβερνήσουν την περιοχή ως ημιαυτόνομοι αρχηγίσκοι. Αλλά ενώ για τους Σουννίτες η Βιλάγια δεν είναι χαρισματική εξουσία αλλά διοικητική εξουσία, για τους Σιίτες είναι. Επομένως ενώ ο χαλίφης των Σουννιτών δεν έχει χαρισματική αλλά μόνον πολιτική εξουσία, ο ιμάμης των Σιιτών έχει και τις δύο εξουσίες, την πολιτική και την πνευματική. Έτσι οι Σιίτες δεν δέχονται τους χαλίφες και στη θέση τους τοποθετούν τους δικούς τους Ιμάμες ως θρησκευτικούς και πολιτικούς μαζί αρχηγούς, οι οποίοι όμως θεωρούνται χαρισματικοί, αναμάρτητοι (*ίσιμ*) και αλάνθαστοι (*μα'ασούμ*) και χάρη στη θεία έμπνευση (*ιλχάμ*) με την οποία προικίστηκαν, έχουν τη δυνατότητα να γνωρίζουν τα βαθύτερα νοήματα της αποκάλυψης και να ερμηνεύουν αυθεντικά και αλάνθαστα το Κοράνιο.

Οι Σιίτες είναι διαιρεμένοι σε τρία κομμάτια σήμερα, αλλά την πλειοψηφία την έχουν οι λεγόμενοι «Δωδεκαδικοί» (*Ithnā 'asharīya*), Τζααφαρίτες ή Ιμαμήτες, που αποτελούν το σύνολο σχεδόν του ιρανικού λαού, το ήμισυ και πλέον των Ιρακινών και μικρές ομάδες σε άλλα μουσουλμανικά κράτη. Οι Δωδεκαδικοί ή Ιμαμήτες πιστεύουν σε μια αδιάκοπη αλυσίδα δώδεκα Ιμαμών, ο 12ος από τους οποίους εξαφανίστηκε μυστηριωδώς το 874 και από τότε παραμένει «κρυμμένος» (*γά'ιμπ*) και οι πιστοί του περιμένουν την ώρα της φανέρωσής του, που θα σημάνει την δόξα του Ισλάμ κατά την σιιτική του εκδοχή. Κατά την μακρά περίοδο «απόκρυψης και απουσίας του ιμάμη, την κοινότητα διοικούν ορισμένα πρόσωπα σιιτών νομοδιδασκάλων, οι *μουτζαχίντ* ή *φακίχ*, που είναι γνωστοί κυρίως ως *ουλαμά* ή *μολλλά*, «γνώστες, ειδήμονες» του θρησκευτικού νόμου, οι οποίοι θεωρούνται εκπρόσωποι του κρυμμένου ιμάμη (*νά'ιμπ αλ-ιμάμ*). Την ανώτατη εξουσία μεταξύ των μουλάδων έχει μια ομάδα προσώπων καθοριζόμενων από την συναίνεση (*ιτζμά'*) των πιστών που φέρουν τον τιμητικό τίτλο του *χουτζάτ αλ-ισλάμ*

(«της απόδειξης του Ισλάμ»). Σήμερα πάνω από αυτούς βρίσκεται μια ομάδα προσώπων ή ένα μεμονωμένο πρόσωπο, όπως ήταν ο Αγιατολλάχ Χομείνι, που συνιστούν την ύψιστη θεολογική αυθεντία ή την «αρχή μίμησης του μάμη» (*μαρτζά'-ι-τακλίντ*).

Παρά τις διαφορές τους όμως Σουννίτες και Σίιτες θεωρούνται γνήσιοι μεταξύ τους μουσουλμάνοι, γιατί το θεμελιώδες για το Ισλάμ είναι να ομολογούν την πίστη στον ένα Θεό και στο προφητικό αξίωμα του Μωάμεθ. Τα άλλα δεν παραβιάζουν τη θρησκεία. Οι Σίιτες στην ομολογία της πίστης των προσθέτουν και το όνομα του Άλη: «Δεν υπάρχει (άλλος) Θεός παρά μόνο ο Θεός και ο Μωάμεθ είναι ο απόστολος του Θεού και ο Άλη ο φίλος του Θεού» (*Λα ιλλάχα ιλλά Αλλά[χ] ουά Μουχάμαντ ρασούλ Αλλά[χ] ουά Άλη ουαλί Αλλά[χ]*). Οι σίιτες τηρούν επίσης τους πέντε στύλους του Ισλάμ και τις μεγάλες μουσουλμανικές γιορτές (*Ίντ αλ-Φίτρ*, στο τέλος της νηστείας του *Ραμανιάν*, και *Ίντ αλ-Ανιά*, στο τέλος του ιερού προσκυνήματος στην Μέκκα), αλλά έχουν και δικές τους μεγάλες γιορτές με τις οποίες τιμούν τους μάμες τους, η πιο σπουδαία από τις οποίες είναι η *Ασούρα* (*Άshûrâ*). Πρόκειται για την γιορτή ανάμνησης του μαρτυρίου του Χουσεΐν, τρίτου μάμη, γιου του Άλη και εγγονού του Μωάμεθ, που σφαγιάστηκε ανηλεώς με την οικογένειά του και τους οπαδούς του στα Κέρβελα της Μεσοποταμίας στα 680 μ.Χ., από τα στρατεύματα του χαλίφη Γιαζίντ (680-683), εκπροσώπου της πλειοψηφούσας μουσουλμανικής παράταξης, που αργότερα θα ονομαστούν σουννίτες. Ένα άλλο χαρακτηριστικό γνώρισμα των σιιτών είναι η αρχή της *τακίγια*, δηλαδή της «σοφής περίσκεψης» ή «απόκρυψης» της θρησκευτικής τους ομολογίας όταν οι συνθήκες του περιβάλλοντός τους είναι δυσμενείς. Αναμειγμένοι ως μειονότητα στο πλήθος του σουννιτικού κόσμου οι Σίιτες απέκρυπταν για λόγους προστασίας την ομολογία τους και αποδέχονταν τους χαλίφες και σουλτάνους ως *de facto* κυβερνήτες, όταν αυτοί είχαν δύναμη. Ασκούσαν όμως πίεση σ' αυτούς όταν οι συνθήκες το επέτρεπαν. Για την σουννιτική εξουσία βέβαια η πίστη στον κρυμμένο μάμη, ακόμη και όταν εκφραζόταν, δεν φαινόταν να αποτελεί σοβαρό κίνδυνο για το καθεστώς. Το ότι όμως με την πίστη αυτή οι Σίιτες γινόταν πρόμαχοι ενός κοινωνικού και πολιτικού ιδεώδους, που εξυπνοούσε κριτική κατά του καθεστώτος, τους καθιστούσε επικίνδυνο στοιχείο μέσα στη σουννιτική μουσουλμανική κοινότητα. Η κριτική αυτή ήταν εξάλλου το γεγονός που βοηθούσε τους σίιτες να διαφοροποιούνται από την υπόλοιπη ισλαμική κοινότητα και να διαχωρίζονται με βάση τις διδασκαλίες τους. Οι απόψεις αυτές μας βοηθούν να καταλάβουμε τα σύγχρονα ιστορικά γεγονότα στο χώρο της Μέσης Ανατολής. Η ιρανική επανάσταση του Ιράν το 1979 φανερώνει ότι οι Σίιτες εγκατέλειψαν την έννοια της *τακίγια* και φανερά άρχισαν να ασκούν σφοδρή και επαναστατική κριτική προς την κοσμική εξουσία και το σουννιτικό Ισλάμ. Αυτό ακριβώς συμβαίνει σήμερα και στο Ιράκ αλλά και σε άλλες χώρες (Αφγανιστάν, Πακιστάν κ.λπ.), όπου οι σίιτες εγκατέλειψαν την επί αιώνες σιωπή τους και ανέλαβαν έντονη δράση.

Οι άλλοι δύο κλάδοι των Σιιτών (μια μειοψηφία σήμερα) είναι οι Ζαϊντίτες, οι περισσότεροι στην Υεμένη, οι οποίοι αναγνωρίζουν μόνο πέντε Ιμάμηδες, των οποίων η σειρά διαδοχής ήταν αδιάκοπη. Πιστεύουν όμως ότι το αξίωμα του Ιμάμη ή Χαλίφη είναι αιρετό και επομένως η κοινότητά τους συνεχίζει να έχει τον αρχηγό τους. Οι Ζαϊντίτες βρίσκονται πολύ κοντά προς τους Σουννίτες. Σήμερα η ομολογία τους είναι επικρατούσα θρησκεία της Υεμένης.

Η τρίτη ομάδα των Σιιτών είναι οι Ισμαηλίτες (*Ismâ'ilîya*), οι οποίοι αναγνωρίζουν επτά Ιμάμηδες ως κανονικούς. Ο έβδομος, ο Ισμαήλ μπεν Τζααφάρ (*Ismâ'il ibn Ja'far*), είναι ο μάμης που εξαφανίστηκε μυστηριωδώς και παραμένει έκτοτε «κρυμμένος». Θα

επανέλθει ένδοξα στο τέλος του κόσμου ως εσχατολογικός λυτρωτής (Μάχνη) για να αποκαταστήσει το Ισλάμ κατά την ισμαηλιτική του εκδοχή. Οι Ισμαηλίτες, οι πιο ακραίοι μεταξύ των Σιτών, θεοποίησαν σχεδόν το γένος του Άλη, δέχθηκαν δηλαδή ένα είδος θείας ενοικήσεως στους Ιμάμιδες, και έτσι στα μάτια των μουσουλμάνων Σουννιτών (*αχλ ασ-σούννα*) είναι οι νοθευτές της ισλαμικής μονοθεΐας. Αυτοί είναι βαθύτερα διαποτισμένοι από ό,τι οι δωδεκαδικοί Ιμαμήτες από τις περί Λόγου ελληνικές και νεοπλατωνικές διδασκαλίες, από άλλες ελληνιστικές αντιλήψεις που είχαν εισχωρήσει στον χώρο της Μέσης Ανατολής, και από διάφορες μεσανατολικές δοξασίες και μύθους του αρχαίου Ιράν. Το κοσμοείδωλό τους είναι μονιστικό και ο κόσμος προέρχεται από θεία εκπόρευση (νεοπλατωνισμός). Πιστεύουν ότι από τον Θεό έως τον υλικό κόσμο υπάρχουν επτά βαθμίδες ή σφαίρες υπάρξεως, στις οποίες αντιστοιχούν επτά κύκλοι Ιμαμών. Έχουν βαθμούς μνήσεως και πολλοί λένε ότι είναι οι «Γνωστικοί» του Ισλάμ. («Γνωστικοί» ήταν ορισμένοι κύκλοι των πρώτων χριστιανικών αιώνων, οι οποίοι, επηρεασμένοι από ελληνικές και νεοπλατωνικές ιδέες, ανακατεμένες με απόκρυφες, ερμητικές, αστρολογικές, αλχημιστικές και άλλες παρόμοιες αντιλήψεις του χώρου της Μέσης Ανατολής, πίστευαν ότι θα σωθούν με την «γνώση» των περιέργων αυτών δοξασιών τους). Στο παρελθόν οι Ισμαηλίτες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στον ισλαμικό κόσμο, με το κράτος κυρίως των Φατιμιδών στην Αίγυπτο, και τη σφοδρή αντίσταση των διαφόρων ομάδων τους (Νουσαϊρίτες, Δρούζοι, Ασασινοί, κ.ά.) εναντίον των Σταυροφοριών της Δύσης. Σήμερα οι Ισμαηλίτες είναι μικρή μειοψηφία μέσα στους κόλπους του Ισλάμ.

Μια χαρακτηριστική διδασκαλία των Σιτών είναι η αναμονή του *Μάχνη* (*Mahdī*), του «εσχατολογικού Σωτήρα» του Ισλάμ, που για τους Σίτες δεν είναι άλλος από τον κρυμμένο Ιμάμη, ο οποίος θα έρθει με δόξα και δύναμη προς το τέλος του κόσμου, θα οδηγήσει όλους τους λαούς στο Ισλάμ, βοηθούμενος στο έργο αυτό από τον Χριστό, ο οποίος θα κατέβει από τους ουρανούς ως βοηθός του *Μάχνη* και θα κάνει όλους τους χριστιανούς μουσουλμάνους. Αυτή κατά την μουσουλμανική διδασκαλία θα είναι η Δευτέρα Παρουσία του Χριστού, γιατί κατά την κρατούσα ισλαμική διδασκαλία ο Χριστός δεν πέθανε στον σταυρό, αλλά ανέβηκε στους ουρανούς, από όπου θα αποσταλεί και πάλι κατά τα έσχατα από τον Αλλάχ για να βοηθήσει τον *Μάχνη* και να διδάξει στους οπαδούς του το Ισλάμ. Μετά από τα γεγονότα αυτά θα έλθουν τα έσχατα, η συντέλεια δηλαδή του κόσμου, η ημέρα της Κρίσεως και η αιωνιότητα.

Η ιδέα αυτή, που εισχώρησε από τους Σίτες και στους Σουννίτες, είναι σχεδόν σήμερα πανισλαμική και κατά καιρούς, ιδίως μάλιστα τον 19ο αιώνα, έχουν εμφανισθεί ορισμένοι τέτοιοι «Σωτήρες» (*Mahdī*), που ξεσήκωσαν φτωχούς μουσουλμανικούς πληθυσμούς εναντίον της αποικιοκρατίας και προξένησαν θλίψεις.

ΟΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ ΠΙΣΤΗΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΩΣ

Η πίστη στον ένα Θεό

Αν προσπαθήσουμε να εξετάσουμε τις βασικές αρχές του Ισλάμ και να διαγράψουμε τα κοινά σημεία και τις διαφορές τους προς τη χριστιανική πίστη, θα διαπιστώσουμε τα εξής:

Το Ισλάμ είναι θρησκεία αυστηρώς μονοθεϊστική, η οποία έχει σχέση, αλλά και μεγάλες διαφορές, ιδίως ερμηνείας, με τις θεμελιώδεις αρχές της βιβλικής διδασκαλίας (ιουδαϊκής και χριστιανικής). Οι βιβλικές διδασκαλίες ήταν διάχυτες στο περιβάλλον του Μωάμεθ. Ήδη στο αρχικό κήρυγμά του βρίσκονται διδασκαλίες, που δεν κατανοούνται αλλιώς παρά μόνο αν ερμηνευτούν υπό το φώς της βιβλικής αποκαλύψεως.

Οι διδασκαλίες της Αγίας Γραφής βοήθησαν τον Μωάμεθ να συλλάβει το νόημα της ιστορίας του κόσμου. Η ιστορία του κόσμου είναι ιστορία αποκαλύψεως του θελήματος του Θεού στον κόσμο, η οποία πραγματοποιήθηκε διαμέσου προφητών και αποστόλων του Θεού, οι οποίοι στάλθηκαν κατά καιρούς για να καθοδηγήσουν τους λαούς στην ορθή πίστη στον ένα Θεό και στην απόλυτη υπακοή στο θέλημά του.

Γι' αυτό, αν εγκύψει κανείς στη μελέτη του Κορανίου ή επισκεφθεί μία ισλαμική χώρα, θα διαπιστώσει ότι βρίσκεται σε μία ατμόσφαιρα όμοια σε πολλά σημεία προς αυτήν της βιβλικής παραδόσεως. Όχι μόνον η πίστη στον ένα Θεό και την Αποκάλυψη, αλλά και όλα τα ιερά πρόσωπα της Αγίας Γραφής, από τον Αδάμ ως τον Ιησού Χριστό, τον Ιωάννη τον Πρόδρομο και την Παρθένο Μαρία, και όλα σχεδόν τα γεγονότα της ιστορίας του Θεού στον κόσμο, περνούν με σεβασμό στις σελίδες του Κορανίου, και όλα είναι σεβαστά από τους μουσουλμάνους. Έτσι οι μουσουλμάνοι σέβονται τους προφήτες της Παλαιάς Διαθήκης και τιμούν τα ιερά πρόσωπα και τους αποστόλους της Καινής Διαθήκης. Δέχονται όμως ότι ο τελευταίος στη σειρά των προφητών είναι ο Μωάμεθ, ο οποίος θεωρείται ως σφραγίδα των «προφητών». Αυτός επικυρώνει όλους τους προηγούμενους προφήτες και το Κοράνιό του όλες τις προηγούμενες αποκαλύψεις.

Οι μουσουλμάνοι τιμούν επίσης κατεξοχήν το πρόσωπο του Ιησού Χριστού, της Παρθένου Μαρίας, του Ιωάννου του Προδρόμου και του πατρός του Ζαχαρία (3,38-41). Πιστεύουν στην άσπιλη σύλληψη της Παρθένου Μαρίας (σούρα 3,42-49) αλλά δεν δέχονται το θεανθρώπινο πρόσωπο του Χριστού. Αυτό είναι το πιο δύσκολο σημείο στον διάλογο μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων. Ο Μωάμεθ στρεφόμενος εναντίον της πολυθεΐας των Αράβων συμπολιτών του και μη κατανοώντας την φύσει αϊδίως γέννηση του Υιού, δηλαδή του Αιωνίου Λόγου και δευτέρου προσώπου της Αγίας Τριάδος, εκ του Πατρός, καθώς επίσης και την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος (του τρίτου προσώπου της Αγίας Τριάδος) εκ του Πατρός, νόμισε ότι οι χριστιανοί νόθευσαν την καθάρη ευαγγελική μονοθεΐα και προσέθεσαν κοντά στον ένα Θεό τον Ιησού και την Ρούαχ, δηλαδή, κάποιο θηλυκό πνεύμα, όπως έκαναν οι ειδωλολάτρες Άραβες, οι οποίοι τοποθετούσαν κοντά στον ένα Θεό και άλλους θεούς. Για τον Μωάμεθ ήταν τελείως αδιανόητη η ιδέα ότι ο τριαδικός Θεός της χριστιανικής αποκαλύψεως έχει πρόσωπα, τα οποία διακρίνονται μεταξύ τους, αλλά δεν συγχέονται και δεν συγχωνεύονται, και ότι κάθε πρόσωπο είναι ο όλος Θεός και όλες οι θείες ιδιότητες που υπάρχουν στον Πατέρα συνυπάρχουν οι ίδιες και στον Θεό Λόγο και στον Θεό Πνεύμα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι υπάρχουν τρεις θεοί, αφού τα πρόσωπα κοινωνούν με την μία θεία ουσία και δεν συγχέονται ούτε συγχωνεύονται. Έτσι μη έχοντας τις προϋποθέσεις να κατανοήσει την εκ φύσεως αιώνια και αναλλοίωτη γέννηση του Υιού από τον Πατέρα, απέρριψε την θεότητα του Χριστού και δίδαξε ότι ο Ιησούς είναι βέβαια ένας μεγάλος προφήτης, αλλά ως προς τη φύση του είναι απλός άνθρωπος. Κατά την αντίληψή του ο Θεός είναι απολύτως απρόσιτος και δεν έχει υιούς. Τις θέσεις αυτές ανέπτυξε περισσότερο η μουσουλμανική θεολογία, η οποία δεν μπορεί να κατανοήσει την περί τρισυπόστατου Θεού χριστιανική διδασκαλία. Μόνον ο Ισλαμικός μυστικισμός, ο οποίος αναπτύχθηκε αργότερα μέσα στους κόλπους του Ισλάμ και δέχθηκε χριστιανικές και νεοπλατωνικές

επιρροές, πλησίασε κάπως το νόημα της αιώνιας και αναλλοίωτης υπάρξεως του ενός και μόνου Θεού και τον τρόπο με τον οποίο ο Θεός αυτός εκφράζεται ως θεία αντανάκλαση (*ταζαλλί*) στον κόσμο. Δεν μπόρεσε ωστόσο και αυτός να συλλάβει, παρά μόνο νεοπλατωνικώς, το μυστήριο του τριαδικού Θεού.

Ωστόσο υπάρχουν αρκετά κοινά σημεία, με μεγάλες όμως διαφορές ερμηνείας, μεταξύ των δυο θρησκευτικών παραδόσεων, του Χριστιανισμού και του Ισλάμ. Στο Κοράνιο οι βασικές περί Θεού, κόσμου και ανθρώπου διδασκαλίες αναπτύσσονται κατά τρόπον που μας θυμίζουν βασικές διδασκαλίες της Αγίας Γραφής, έτσι όπως αυτές διατυπώνονται στα δυο πρώτα κεφάλαια του βιβλίου της Γενέσεως. Αν και σε πολλά σημεία οι ερμηνείες είναι διαφορετικές, ωστόσο και οι δυο θρησκευτικές παραδόσεις συμφωνούν ότι υπάρχει ένας και μόνος Θεός, δημιουργός του κόσμου, ζών και αιώνιος, γεμάτος αγάπη και οικτιρμούς: ότι εδημιούργησε τον κόσμο εκ του μηδενός, ότι έπλασε τον άνθρωπο και ενεφύσησε μέσα του «ψυχήν ζωής» και τον έκανε το ωραιότερο δημιούργημα του κόσμου, προικισμένο με λόγο και ελευθερία βουλήσεως. Συμφωνούν επίσης στο ότι ο άνθρωπος παρήκουσε την εντολή του Θεού και εξέπεσε από την αρχική του ένδοξη κατάσταση, αλλά ο Θεός δεν τον εγκατέλειψε, και αυτό το μαρτυρεί η Αποκάλυψη Του που έστειλε στον κόσμο. Γι' αυτό παραδέχονται την αποκάλυψη των αληθειών της σωτηρίας, η οποία πραγματοποιήθηκε στην ιστορία με προφήτες και αποστόλους, διαμέσου των οποίων μίλησε ο Θεός στην ανθρωπότητα. Πιστεύουν επίσης ότι υπάρχει ο κόσμος των αγγέλων, που βοηθούν τους ανθρώπους, και ο κόσμος του διαβόλου που παραπλανά τον άνθρωπο, και ότι η ζωή δεν τελειώνει σε τούτον εδώ τον κόσμο. Τελικά ο άνθρωπος θα αναστηθεί κατά την εσχάτη ημέρα της κρίσεως και ο δίκαιος θα ζει αιωνίως κοντά στον Θεό. Οι θεμελιώδεις αρχές πίστεως του Ισλάμ συνοψίζονται στις εξής φράσεις του Κορανίου:

«Οι ευσεβείς πιστεύουν στον Θεό,
στους Αγγέλους του,
στα Βιβλία του,
στους Αποστόλους του (ανάμεσα στους οποίους δεν κάνουν διάκριση)
και στην εσχάτη ημέρα της Κρίσεως».

Πιστεύουν επίσης στον υπό του Θεού προκαθορισμό του καλού και του κακού (σούρα 2, 177 & 285. 4, 136 & 4, 17-18).

Οι φράσεις αυτές του Κορανίου, πλην της τελευταίας, ηχούν οικεία στην ακοή των χριστιανών, αλλά βέβαια σε πολλά κρίσιμα σημεία υπάρχουν θεμελιώδεις διαφορές ερμηνείας.

Κατ' αρχάς η πίστη στον ένα Θεό είναι μία λογική και σταθερή βάση για συνεργασία μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων, ώστε να επικρατήσει η δικαιοσύνη του Θεού στον κόσμο. Βασικό μήνυμα της χριστιανικής διδασκαλίας είναι η πίστη στον ένα προσωπικό Θεό, ο οποίος δημιούργησε τα πάντα και φροντίζει γι' αυτά. Ο αισθητός κόσμος δεν είναι αυθύπαρκτος, γιατί από τον Θεό δημιουργείται και από αυτόν εξαρτάται. Ωστόσο υπάρχει στενή σχέση του Θεού με τον κόσμο και του κόσμου με τον Θεό. Γι' αυτό το βασικό και σπουδαίο θέμα για τη χριστιανική διδασκαλία και ζωή είναι εκείνο του προσωπικού Θεού, ο οποίος κοινωνεί με τον κόσμο και αγαπά τον άνθρωπο. Το αίσθημα της άμεσης παρουσίας του Θεού και της επικοινωνίας μαζί του γεμίζει την ψυχή του πιστού με βεβαιότητα, θάμβος και γαλήνη και μετατοπίζει το κέντρο της δραστηριότητάς του από την ιδιοτέλεια στην αυτοθυσία και την φιλαλληλία.

Όπως λοιπόν η χριστιανική έτσι και η θεμελιώδης αρχή της μουσουλμανικής πίστεως, είναι η πίστη στον ένα και μόνο Θεό, τον δημιουργό και Κύριο (*Ραμπ*) όλου του κόσμου, τον οικτίρμονα και ελεήμονα (*αρ-ραχμάν αρ-ραχίμ*), τον Βασιλέα (*αλ-Μάλικ*) και κριτή κατά την ημέρα της κρίσεως (*γιαούμ αλ-ντίνι*). Το πρώτο σκέλος της μουσουλμανικής ομολογίας πίστεως αποτελείται από τέσσερις λέξεις: *λα* (δεν-υπάρχει-) *ιλάχ* (θεότητα-άλλη) *ιλλά* (παρά μόνο) ο *Αλλάχ*, το κατεξοχήν όνομα του Θεού, που εκφράζει το νόημα της απόλυτης ενότητάς του (*ταουχίντ*). Ο Θεός είναι ο σοφός δημιουργός και ποιητής (*αλ-χάλικ*), ο οποίος δημιούργησε τον κόσμο σε «έξι ημέρες» (25, 60. 7, 52. 10, 3. 11, 9. 32, 3) και κάθισε έπειτα στον θρόνο του (*κουρσί*) για να διοικήσει τα πάντα (2, 256. 59, 22-24. 25, 60). Το έλεος και η ευσπλαχνία του είναι θεμελιώδεις ιδιότητες της φύσεώς του, η θέλησή του σταθερή και αναλλοίωτη και η δικαιοσύνη του ακριβής. Διευθέτησε τα πράγματα του κόσμου κατά τον πιο σοφό τρόπο και η σοφία του αποκαλύπτεται στην αρμονία της φύσης και στην ιστορία του κόσμου.

Η παντοδυναμία του είναι τόσο αισθητή στο Κοράνιο, ώστε ο άνθρωπος μπροστά στον Θεό αποβαίνει μηδαμινότητα. Γι' αυτό οι σχέσεις του ανθρώπου προς το Θεό δεν είναι σχέσεις πατρός προς τέκνο, όπως στη χριστιανική διδασκαλία, αλλά σχέσεις Κυρίου (*Ράμπ*) προς δούλον ('αμπντ).

Ο Θεός λοιπόν είναι το μόνο ον που κατέχει αληθινή ύπαρξη. Είναι βέβαια δημιουργός και κυβερνήτης του κόσμου, αλλά υπάρχει ριζική διαφορά μεταξύ Θεού και κόσμου. Ο Θεός είναι απρόσιτος και υπερέξοχος, και απόλυτος Κύριος και αυθέντης του σύμπαντος. Γι' αυτό, όταν αποκαλύπτεται, δεν αποκαλύπτεται αμέσως και προσωπικώς, αλλά μέσω «θείου μηνυτού» (δηλαδή αγγέλου) ή δια του μεγαλείου της φύσεως. Τα κύρια ιδιώματα της φύσεώς του είναι η παντοδυναμία του, η δημιουργική του δύναμη, η αιωνιότητα, η ζωή, η θέληση, η όραση, η ακοή, ο αιώνιος λόγος του και η παγγνωσία του. Έχει στο σύνολό του 99 «ωραία ονόματα» (*αλ-ασμά' αλ-χουσανά*), ενώ το 100ο είναι η ακατάληπτη φύση του (*ισμ αλ-Δάατ*).

Είναι σαφές ότι οι περισσότερες από τις ιδιότητες αυτές του Θεού προέρχονται από την χριστιανική διδασκαλία, αλλά με διαφορετική ερμηνεία σε πολλά σημεία. Κατεξοχήν για την χριστιανική διδασκαλία ο Θεός είναι πολυώνυμος. Η πολλαπλότητα των ονομάτων Του δείχνει ότι ο Θεός είναι ο ων, ο ζων, ο αγαπών, και ο ανώνυμος χορηγός της ζωής και της θέωσης. Ωστόσο η θεμελιώδης διαφορά με την μουσουλμανική διδασκαλία είναι η «Τρισυπόστατη Μονάδα», δηλ. ο Τριαδικός Θεός της χριστιανικής Αποκαλύψεως και ιδιαίτερα το δεύτερο πρόσωπο της Αγίας Τριάδος, ο Θεός Λόγος.

Για το Ισλάμ η ενότητα του Θεού σημαίνει ότι ο Θεός είναι ένας κατά το πρόσωπό του, ένας κατά την ουσία του (*δάατ*), ένας κατά τις ιδιότητες του (*σιφάατ*) και ένας κατά τα έργα του (*αφά'αλ*). Η διδασκαλία αυτή εκφράζεται στο 112ο κεφάλαιο του Κορανίου ως εξής:

«Ειπέ' ένας και μόνος (*άχαντ*) είναι ο Θεός,

ο Θεός ο αιώνιος (*σάμαντ*).

Δεν εγέννησε (τέκνα) ούτε εγεννήθη

και κανένα ον δεν ομοιάζει προς αυτόν».

Συνεπώς το αντίθετο της καθαρής μονοθεΐας είναι *shirk*, εξομοίωση και συντρόφευση του Θεού με άλλες θεότητες, και άρα υψίστη βλασφημία (σούρα 4,48). Εδώ υπάρχουν βέβαια θεμελιώδεις διαφορές από την χριστιανική διδασκαλία, αλλά και πολλές παρανοήσεις. Γενικώς το Ισλάμ είναι αντιτριαδικό και έχει ασκηθεί σφοδρή πολεμική κατά της χριστιανικής διδασκαλίας περί τριαδικού Θεού. Γράφηκε μια μεγάλη

αντιρρητική φιλολογία κατά της θεότητας του Χριστού και της Αγίας Τριάδος, στην οποία οι μουσουλμάνοι συγγραφείς χρησιμοποιούν ευαγγελικά χωρία αποκομμένα από τη συνάφεια του κειμένου για να αποδείξουν ότι ο Χριστός δεν είναι υιός του Θεού και να καταπολεμήσουν την θεότητα του. Λέγοντας όμως υιός του Θεού αντιλαμβάνονται τον όρο κατά τη φυσική γέννηση των όντων και δεν θέλουν να κατανοήσουν την φιλοσοφική, αγιογραφική και πατερική ερμηνεία, σύμφωνα με την οποία ο Υιός και Λόγος του Θεού γεννάζεται αιωνίως και αϊδίως εκ του Πατρός και ότι δεν υπάρχει στιγμή κατά την οποία δεν υπάρχει. Γι' αυτό ακριβώς είναι ο συναϊδίας Λόγος του Πατρός και ο όλος Θεός. Και στο Κοράνιο βέβαια λέγεται ότι ο Ιησούς είναι «λόγος» και «πνεύμα» του Θεού (kalima και rūh-ullāh) – ένα σημείο στο οποίο στάθηκε ιδιαίτερα η χριστιανική απολογητική στις αποδείξεις της περί Λόγου του Θεού – αλλά τόσο το Κοράνιο όσο και οι υπομνηματιστές του τονίζουν ότι ο Ιησούς είναι βέβαια λόγος και πνεύμα του Θεού που όμως δημιουργήθηκε εκ των υστέρων από αυτόν. Ο Θεός είπε: «γεννηθήτω» και έγινε (βλ. σούρα 4,171 όπου και τα σχόλια των υπομνηματιστών του Κορανίου).

Δεν επαρκεί βέβαια ο χώρος ενός άρθρου για να ασχοληθεί κανείς με το τεράστιο θέμα του Τριαδικού Θεού της χριστιανικής Αποκαλύψεως. Ωστόσο, πέραν των όσων ελέχθησαν, χρειάζεται ίσως να τονίσουμε ακόμα εν συντομία ότι η διδασκαλία της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης περί Αγίας Τριάδος όχι μόνον δεν αρνείται ότι ο Θεός είναι ένας απολύτως, αλλά και τονίζει ότι είναι Τρισυπόστατη Μονάδα. Ο τόνος τίθεται στην Μονάδα. Τα τρία πρόσωπα της Αγίας Τριάδος εκφράζουν τον τρόπο της αιώνιας και αναλλοίωτης (αϊδίας) υπάρξεως του ενός και μόνου Θεού. Μία και μόνη είναι η ουσία του Θεού, αλλά έχει τρεις υποστάσεις και τρία πρόσωπα. Τα πρόσωπα βεβαίως διακρίνονται μεταξύ τους, αλλά η διάκριση δεν σημαίνει διαίρεση κατά τα δεδομένα της κτιστής πραγματικότητας. Η διάκριση αυτή στη θεολογική γλώσσα ονομάζεται «ετερότητα»: «οίον επί της Αγίας Τριάδος, ταυτότης μὲν εστι ουσίας· ετερότης δε προσώπων· μίαν γαρ ουσίαν ομολογούμεν, τρεις δε υποστάσεις» (Μαξίμου Ομολογητού, *Περί των δύο φύσεων του Χριστού*, PG 91, 145B). Τα πρόσωπα κοινωνούν σύμφωνα με την ταυτότητα της μίας ουσίας και έχουν μαζί και χωριστά το πλήρωμα της θεότητας, πλην του αιτίου, γιατί μοναδικό αίτιο της υπάρξεως του Υιού και του Αγίου Πνεύματος είναι ο Θεός πατέρας. Γι' αυτό κάθε πρόσωπο είναι ολόκληρος ο Θεός. Έτσι δεν έχουμε τρεις θεούς, αλλά έναν απολύτως. Ουσία και φύση του Θεού είναι ταυτόσημες· σημαίνουν μία και την ίδια πραγματικότητα, τον ένα και μόνο Θεό. Πρόσωπο και υπόσταση είναι πάλι ταυτόσημες έννοιες· σημαίνουν το ίδιο πράγμα, την ιδιαιτερότητα ως ατομικότητα. Συνεπώς οι τρεις υποστάσεις υπάρχουν αιωνίως (συναϊδίως) στην έκφανση της μίας θείας ουσίας, και αποτελούν έναν τρόπο της αιώνιας και αναλλοίωτης υπάρξεως του ενός και μόνου Θεού. Στην αϊδια αυτή σχέση των τριών προσώπων ή υποστάσεων της Αγίας Τριάδος, μοναδικό αίτιο είναι ο Θεός Πατέρας. Συνεπώς μοναδικό αίτιο της υπάρξεως του Υιού και του Αγίου Πνεύματος είναι ο Πατέρας. Το μοναδικό αίτιο, δηλ. ο Θεός Πατέρας, η ταυτότητα της ουσίας και η ετερότητα των προσώπων συνιστούν την Αγία Τριάδα. Γι' αυτό ακριβώς ο Θεός είναι Μονάδα τρισυπόστατη. Αυτός είναι ο λόγος που οι πατέρες της Εκκλησίας κατεδίκασαν τους τριθεϊτες.

Στο σημείο αυτό είναι σκόπιμο να τονίσουμε ότι για την χριστιανική διδασκαλία ο Θεός δεν είναι μόνον παντοδύναμος και υπερέξοχος, όπως τονίζει το Ισλάμ, αλλά και πατέρας, ο οποίος δια του δευτέρου προσώπου της Αγίας Τριάδος υιοθέτησε τον άνθρωπο. Έτσι ο άνθρωπος έχει την κατά χάρη υιοθεσία και με την έννοια αυτή είναι

υιός του Θεού. Για το Ισλάμ ο Θεός δεν είναι πατέρας. Ο Θεός είναι ο Κύριος (*Ράμπ*) και ο άνθρωπος το δημιούργημα και ο δούλος του (*άμπντ*), αν και την έλλειψη της πατρότητας την αναπληρώνει η έντονη θεολογική θέση του Ισλάμ, ότι ο Κύριος είναι πολυέλεος και πολυεύσπλαχνος (αρ-ραχμάν αρ-ραχίμ) .

Ο ένας Θεός και η σωτηρία του ανθρώπου

Η διαφορά που ανακύπτει στις δύο θρησκευτικές παραδόσεις από τη θεώρηση αυτή του ενός Θεού βρίσκεται στη σωτηρία του ανθρώπου. Κατά το Ισλάμ η σωτηρία είναι θέμα υπακοής στην Αποκάλυψη που έστειλε ο Θεός με τους προφήτες και τελικά με τον προφήτη Μωάμεθ. Ο Θεός προίκισε τον άνθρωπο με λόγο και σοφία και επομένως ο άνθρωπος μπορεί να καταλάβει την Αποκάλυψη, που είναι ασφαλής οδηγία και σωτηρία (*χουντάν* και *φουρκάν*, πρβλ. σούρα 6,88. 72,13 και 2,53 και 185. 3,4. 8,29. 21,48 και 32,3 αντιστοίχως). Ιστορία όμως της σωτηρίας με μυστηριακή έννοια, όπως την εννοεί η χριστιανική διδασκαλία που δέχεται τον Ιησού ως Θεάνθρωπο και Σωτήρα, δεν υπάρχει στο Ισλάμ. Σύμφωνα με τη χριστιανική διδασκαλία ο Ιησούς Χριστός ως προαιώνιος Λόγος του Θεού και δεύτερο πρόσωπο της Αγίας Τριάδος είναι ο Ένας αιώνιος Θεός, που έρχεται σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, και ενώ είναι ο αιώνιος και αναλλοίωτος Θεός Λόγος, γίνεται και τέλειος άνθρωπος, για να προσλάβει τέλεια και την ανθρώπινη φύση και να την δοξάσει. Αυτή είναι μια πράξη της ανεξιχνίαστης σοφίας και αγάπης του Θεού, που εμείς δεν μπορούμε να την ερμηνεύσουμε. Μια τέτοια όμως αντίληψη είναι τελείως ξένη για το Ισλάμ. Κατά το Ισλάμ ο Θεός ασκεί αμέσως το έργο της σωτηρίας και δεν χρειάζεται μεσολαβητή. Αυτό είναι το πιο δύσκολο σημείο στην επικοινωνία και τον διάλογο με τους μουσουλμάνους.

Πέρα από αυτά, και για τις δύο θρησκευτικές παραδόσεις ο Θεός είναι κατά την ουσία του ανέφικτος και ακατάληπτος. Είναι απολύτως υπερβατικός, αλλά συγχρόνως και πολύ κοντά στον άνθρωπο. Σύμφωνα με τη χριστιανική διδασκαλία ο Θεός κατά την ουσία του είναι αόρατος και ακατάληπτος και επέκεινα πάντων. Επομένως είναι ανέφικτη η άμεση γνώση του. Άπειρος και ακατάληπτος, κατανοείται μόνον κατά την απειρία και την ακαταληψία του. Ωστόσο καθίσταται ορατός και καταληπτός διαμέσου των ακτίστων ενεργειών του από τις οποίες προέρχονται όλα τα κτιστά. Επομένως ό, τι γνωρίζουμε για τον Θεό δεν είναι η ουσία του, αλλά τα περί την ουσία του, δηλαδή οι ενέργειές του που αποκαλύπτονται στη δημιουργία και δίνουν ουσία και υπόσταση στα πάντα. Είναι βέβαια δύσκολο να καταλάβει κανείς πώς από το άκτιστο και άυλο των θείων ενεργειών προέρχεται το κτιστό και υλικό και από το αόρατο το ορατό. Διαμέσου όμως του δευτέρου προσώπου της Αγίας Τριάδος, του αιώνιου και άσαρκου Λόγου που ενανθρώπησε σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή και έγινε και τέλειος άνθρωπος ή ένσαρκος Λόγος, κατανοούμε το μυστήριο και γινόμαστε κατά υιοθεσίαν κοινωνοί και μέτοχοι των μυστηρίων της θεότητας. Για το Ισλάμ όμως οι διδασκαλίες αυτές είναι εντελώς ξένες και αδιανόητες. Ο Θεός είναι τελείως απρόσιτος και αμέτοχος. Το απρόσιτο του Θεού, για τους μουσουλμάνους φέρνει θλίψη. Όταν όμως ο πιστός συνδυάσει τα δύο αυτά, το απόλυτο του Θεού και την εγγύτητά του, έχει ειρήνη, γιατί ο Θεός είναι ειρήνη. Έτσι καταλαβαίνουμε τους δύο βασικούς όρους της ισλαμικής πίστης, το *ισλάμ*, που σημαίνει απόλυτη αφοσίωση και υποταγή στον Θεό και το θέλημά του, και το *ιμάν*, που φανερώνει την εσωτερική πίστη της καρδιάς. Κατά τους μουσουλμάνους θεολόγους υπάρχει συγγένεια ανάμεσα στις αραβικές λέξεις *ιμάν* (πίστη) και *ισλάμ* (υποταγή). Το *ιμάν* προέρχεται από το *άμανα*, που σημαίνει ειρήνη και ασφάλεια. Το

ισλάμ είναι απαρέμφατο της ρίζας σ-λ-μ (*σαλίμα, σαλάμα, σαλάμ*), πράγμα που σημαίνει πάλι ειρήνη και ασφάλεια: *ασ-Σαλάμ αλέικουμ*, «ειρήνη υμίν», είναι ο καθημερινός χαιρετισμός μουσουλμάνων και χριστιανών στον κόσμο της Ανατολής. Οι έννοιες αυτές δεν είναι βέβαια ξένες προς τη βιβλική παράδοση, έχουν όμως μια ειδική ισλαμική ερμηνεία.

Η αποκάλυψη, η προφητεία και το έργο της σωτηρίας

Η κατεξοχήν έκφραση των οικτιρμών του Θεού είναι η Αποκάλυψη και η προφητεία, έννοιες τις οποίες το Ισλάμ παρέλαβε από την βιβλική διδασκαλία, ιουδαϊκή και χριστιανική. Όπως κατά τη χριστιανική διδασκαλία ο Θεός μίλησε πολυμερώς και πολυτρόπως στην ανθρωπότητα, (πρβλ. προς Εβρ. 1,1), έτσι και για το Ισλάμ έστειλε κατά καιρούς προφήτες και αποστόλους σε όλο τον κόσμο και σε όλους τους λαούς. Γι' αυτό η προφητεία, η αποκάλυψη και η τιμή προς τους προφήτες και τους αποστόλους του Θεού αποτελούν θεμελιώδεις αρχές και της ισλαμικής πίστεως. Ο Θεός ουδέποτε άφησε την ανθρωπότητα δίχως προφήτες και αποστόλους. Αυτός είναι ο λόγος που όλα σχεδόν τα ιερά πρόσωπα της Βίβλου τιμώνται από τους μουσουλμάνους ως προφήτες του Θεού (σούρα 2,87 και 108. 3,33 εξ. 6,84-90. 10,71-98. 12,6 εξ. 21,85. 38,21 και 45. 42,13. 57,26 εξ. 87,19). Ιδιαίτερα τιμάται ο Μωυσής, στον οποίο ο Θεός απεκάλυψε τον Νόμο, την Πεντάτευχο (Τορά), και ο Χριστός που έφερε το Ευαγγέλιο (Ιντζίλ). Οι Χριστιανοί και οι Ισραηλίτες ονομάζονται από το Κοράνιο «λαοί της Βίβλου» (*ahl-al-Kitâb*) (2,109. 5,5). Έτσι οι μουσουλμάνοι σέβονται όλα τα ιερά βιβλία των λαών. Εφαρμόζουν όμως μια τυπολογική ερμηνεία. Ο Μωυσής επικύρωσε όλα τα προηγούμενα ιερά βιβλία, ο Χριστός επικύρωσε την Πεντάτευχο (Τορά), και ο προφήτης Μωάμεθ όλα τα βιβλία και πήρε την τελευταία έγκυρη Αποκάλυψη, το Κοράνιο, που επικυρώνει όλες τις προηγούμενες Γραφές. Οι απόψεις αυτές μας οδηγούν να καταλάβουμε ότι στη μουσουλμανική προφητολογία υπάρχουν βασικές διαφορές ερμηνείας από τη χριστιανική διδασκαλία και οι διαφορές αυτές είναι θεμελιώδεις ιδίως στην ιστορία της σωτηρίας.

Σύμφωνα με τη χριστιανική διδασκαλία ο άνθρωπος μετά την πτώση του από τον παράδεισο έχασε την καθαρή θεογνωσία και συνεπώς δεν μπορούσε μόνος του να προχωρήσει στην αγαθότητα και την τελείωση για να σωθεί. Χρειαζόταν επομένως την αποκάλυψη και όλο το θείο σχέδιο της ιστορίας της σωτηρίας, δηλαδή της θείας εν χριστώ οικονομίας. Για τους μουσουλμάνους όμως ο άνθρωπος δεν έχασε τη θεογνωσία και την ικανότητα να γνωρίζει τον Θεό. Επομένως, δεν χρειαζόταν σχέδιο ιστορίας της θείας οικονομίας, δηλ. της σωτηρίας. Αλλά τότε γεννάται το ερώτημα· αν ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να κατανοήσει τα μυστήρια του Θεού, τότε σε τί χρειαζόταν η αποκάλυψη και η προφητεία; Η αποκάλυψη, κατά το Ισλάμ είναι ανάμνηση της μονοθεΐας, την οποία ξέχασε ο άνθρωπος. Γι' αυτό ακριβώς χρειάζεται η προφητεία. Η μονοθεΐα σχετίζεται με την διαθήκη (*Μιθάκ*) που συνήψε ο Θεός με την ανθρωπότητα στην αυγή της δημιουργίας (σούρα 7,172), την οποία περιγράψαμε ήδη. Επομένως η προφητική πράξη της αναμνήσεως είναι για τους μουσουλμάνους τεράστιο γεγονός. Όταν η ανθρωπότητα ξεχνούσε τη βασική αρχή της μονοθεΐας, εμφανιζόταν ένας προφήτης για να την μαρτυρήσει.

Όπως είπαμε, κατά τη μουσουλμανική πίστη η προφητεία τελειώνει με τον Μωάμεθ. Ο Μωάμεθ θεωρείται ο τελευταίος των προφητών και η σφραγίδα αυτών (*χάταμ αν-ναμπιγίν*) (σούρα 33,40). Ο άνθρωπος είναι πια ικανός να καταλάβει την

Αποκάλυψη, να πιστέψει στον ένα Θεό και να σωθεί. Το ότι όμως δεν θα έλθει άλλος προφήτης, θέτει τους μουσουλμάνους σε μια ασυνήθιστη σχέση με τον κόσμο. Η ημέρα της κρίσεως δεν θα αργήσει να έρθει. Το τέλος του κόσμου είναι πάντα εν όψει. Μπορεί να αργήσει, αλλά θα έρθει. Από εδώ ανακύπτει το καθήκον των μουσουλμάνων να φυλάξουν την Αποκάλυψη του Κορανίου και τη μονοθεΐα.

Αυτό μας οδηγεί στην αντίληψη που έχουν οι μουσουλμάνοι για τον κόσμο και για τα έσχατα. Και εδώ υπάρχουν πολλά παράλληλα προς την βιβλική διδασκαλία, με αποκλίνουσες βέβαια και σε ορισμένα σημεία ασυμβίβαστες προς αυτήν ερμηνείες.

Ο κόσμος

Ο κόσμος είναι δημιουργία του Θεού. Με βάση την σχετική διδασκαλία της Αγίας Γραφής (Γεν. 1.κ.εξ) το Ισλάμ διδάσκει ότι ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο εκ του μηδενός και σε έξι ημέρες. Συνεπώς ο κόσμος δεν είναι άναρχος και ατελεύτητος, όπως ο δημιουργός του. Όπως για τη χριστιανική διδασκαλία, έτσι και για το Ισλάμ, αιτία και σκοπός της δημιουργίας του κόσμου συμπίπτουν. Ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο από άπειρη αγαθότητα και αγάπη. Έθεσε τάξη και αρμονία στη δημιουργία και μεριμνά προσωπικά για τη συντήρηση και τη διακυβέρνησή της. Συνεπώς ο κόσμος είναι «λίαν καλώς» φτιαγμένος και δεν είναι φύσει κακός. Ο κόσμος είναι γεμάτος σημεία και νοήματα (*άγιατ*), που περιγράφει με θαυμασμό το Κοράνιο. Ο κόσμος έχει τέλος, αλλά θα γίνει και πάλι καινούργιος κατά την ημέρα της αναστάσεως. Αυτή είναι ακράδαντη πίστη και στις δύο θρησκευτικές παραδόσεις, τον Χριστιανισμό και το Ισλάμ. Στην Β' επιστολή του Αποστόλου Πέτρου (3,13) διαβάζουμε: «*Καινούς γαρ ουρανούς και γην καινήν κατά το επάγγελμα αυτού προσδοκώμεν, εν οίς δικαιοσύνη κατοικεί*».

Όπως λοιπόν κατά την Αγία Γραφή έτσι και κατά το Κοράνιο ο κόσμος είναι δημιουργία του Θεού και όλα όσα υπάρχουν σ' αυτόν δόθηκαν για χρήση του ανθρώπου. Η διδασκαλία της Αγίας Γραφής για εξαήμερη δημιουργία είναι σαφής και στο Κοράνιο. Ο Θεός, λέει, περάτωσε το έργο της δημιουργίας σε έξι ημέρες και «*υψώθηκε έπειτα στον θρόνο του (κουρσί) για να διοικήσει τα πάντα*» (σούρα 25,58-69. 50,38. 10,30. 11,7. Πρβλ. *Γένεσις* 2,2). «*Ιδού, Κύριος σας είναι ο Αλλάχ, ο οποίος δημιούργησε τους ουρανούς και τη γη σε έξι ημέρες και υψώθηκε έπειτα στον θρόνο (της μεγαλοπρέπειάς του)*» (σούρα 7,54).

Ο χρόνος επίσης έχει αγιογραφική έννοια. Στο Κοράνιο καθορίζεται με βάση τα περί χρόνου λεγόμενα στον Ψαλμό 89,4 και στην Β' Πέτρου 3,8, όπου ο εγκόσμιος χρόνος αντιπαραβάλλεται και συγκρίνεται με τον θεϊκό χρόνο. Στη σούρα 22,47 και 32,5 λέγεται σχεδόν αυτολεξεί προς τα παραπάνω βιβλικά χωρία, ότι «*μία ημέρα κοντά στον Κύριό σας είναι ως χίλια έτη του δικού σας υπολογισμού*».

Το ρήμα το οποίο κατεξοχήν χρησιμοποιείται για να εκφράσει την δημιουργική δύναμη του Θεού, είναι το *χάλακα (khalafa)*, «δημιουργώ». Το ρήμα αυτό απαντά 107 φορές στο Κοράνιο. Χρησιμοποιείται επίσης και το ρήμα του πρώτου κεφαλαίου της *Γενέσεως bara'a* (= κτίζω, δημιουργώ, πράττω και ποιώ), καθώς και το ρήμα *sawara* (= χαρακτηρίζω, απεικονίζω). Έτσι σε πολλά κορανικά χωρία ο Θεός ονομάζεται με τις εξής τρεις δημιουργικές του ιδιότητες:

«*Αυτός είναι ο (μόνος) Θεός, ο χορηγός, ο πλάστης και ο δημιουργός. Τα ωραιότερα των ονομάτων ανήκουν σ' αυτόν*» (σούρα 59,24).

Ο Θεός δημιούργησε τους ουρανούς και τη γη με μια μόνο λέξη (*κουν, «γεννηθήτω»*) και εν ριπή οφθαλμού (54,50). Ο κόσμος, τον οποίο δημιούργησε με

σοφία, είναι λίαν καλός. Διευθέτησε τα πράγματα του κόσμου κατά τον πιο σοφό τρόπο και η σοφία του αποκαλύπτεται στην αρμονία και την ωραιότητα της φύσης. Τα πάντα στη φύση λειτουργούν αρμονικά και είναι στολισμένα με τον πιο ωραίο τρόπο. Η θαυμαστή αυτή διακόσμηση της θείας δημιουργίας αποκαλύπτει την ωραιότητα του κόσμου και την θεία παντοδυναμία και μεγαλοπρέπεια. Στο Κοράνιο, σούρα 13, 3-4, περιγράφεται το έργο της θείας δημιουργίας ως εξής:

«Αυτός είναι εκείνος ο οποίος εξέτεινε ευρύτατα τη γη, έθεσε όρη σταθερά πάνω σ' αυτήν και έκανε τους ποταμούς. Αυτός έδωσε όλους τους καρπούς που υπάρχουν πάνω σ' αυτήν κατά ζεύγη και επιτρέπει τη νύχτα να διαδέχεται την ημέρα. Σε όλα αυτά υπάρχουν σημεία για να κατανοήσουν αυτοί που σκέπτονται. Πάνω στη γη βλέπετε πολλά και διαφορετικά αντικείμενα τα οποία μοιάζουν μεταξύ τους, όπως κήπους, αμπέλια, φοίνικες που φυτρώνουν μεμονωμένα ή συμπλέκονται κατά δύο ή τρεις σε ένα κόρμο. Όλα αυτά ποτίζονται από το ίδιο νερό. Πλην όμως, εμείς (ο Θεός) κάνουμε μερικούς από τους καρπούς αυτούς καλύτερους στη γεύση από άλλους. Σε όλα αυτά βέβαια υπάρχουν σημεία για λαό νοήμονα».

Από το μεγαλείο της δημιουργίας συνάγεται και ο σκοπός του κόσμου. Κατά το Κοράνιο ο Αλλάχ δεν δημιούργησε τους ουρανοί και την γη άσκοπα και χάριν παιδιάς, ούτε επίσης μάταια (σούρα 44,38-39. 38,27), αλλά «αληθινά» και για «ορισμένη χρονική διάρκεια και σκοπό» (30,8). Η έννοια της «διορίας» (άζαλ) παρουσιάζεται στη σούρα 71, 4, όπου λέγεται ότι ο Θεός έθεσε διορία στον αμαρτωλό να μετανοήσει. Ο Θεός έθεσε ορισμένη διορία στη ζωή όλων των όντων και των λαών, ώστε τα πάντα να κινούνται μέσα στα όρια ορισμένου χρόνου και για ορισμένον σκοπό. Κάθε ιστορική περίοδος (άζαλ) των διαφόρων λαών έχει το ιερό βιβλίο της (13,38) και τα πάντα πορεύονται κατά την θέληση και τους σκοπούς του Θεού.

Επομένως ο κόσμος είναι γεμάτος σκοπούς και νοήματα. Ο κόσμος περικλείει αξίες και σκοπούς με υλική αλλά και πνευματική διάσταση. Για τον συνετό άνθρωπο υπάρχουν «σημεία» (άγιατ) στην φύση, αλλά και στα βάθη της καρδιάς του, τα οποία του διδάσκουν τους σκοπούς και το νόημα του κόσμου και της ζωής του. Για τα πάντα υπάρχει τάξη και αριθμός, μέτρο και όριο. Ο κόσμος είναι γεμάτος «σημεία» και «λίαν ωραίος», αλλά δεν είναι αιώνιος. Δημιουργήθηκε σε μια ορισμένη χρονική στιγμή από τον Θεό. Συνεπώς, αφού έχει αρχή, θα έχει και τέλος· θα διαρκέσει τόσο, όσο θέλει ο Θεός. Άρα ο κόσμος δεν είναι αυτοτελής, αλλά παροδικός και φθαρτός. Για τους συνετούς υπάρχουν και εδώ «σημεία» για να εννοήσουν. Τα πάντα θα παρέλθουν εκτός από το πρόσωπο του Θεού.

Επομένως, ο άνθρωπος δεν μπορεί να ελπίζει και να επαναπαύεται στα πλούτη του κόσμου τούτου, διότι όλα αυτά θα εκμηδενιστούν. Μόνο το πρόσωπο του Θεού μένει στον αιώνα και προς αυτό πρέπει να προσβλέπει με ελπίδα ο πιστός. Η συγγένεια των εν λόγω απόψεων με τη χριστιανική διδασκαλία και το εν γένει βιβλικό υπόβαθρο είναι σαφής.

Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι ο μουσουλμάνος αρνείται τον κόσμο. Αντιθέτως τονίζει την αξία των αγαθών του κόσμου και της ζωής. Τα αγαθά τούτου του κόσμου θεωρούνται δώρα του Θεού, τα οποία πλούσια χορηγεί ο Οικτίρμων στους δούλους του. Η βασική θέση του Ισλάμ απέναντι στον κόσμο είναι αυτή την οποία εκθέτει ο μουσουλμάνος θεολόγος Abû Hayyân al-Tauhidî (θ. 1023) με τα ακόλουθα:

«Ο άριστος από σας δεν είναι εκείνος, ο οποίος εγκαταλείπει την άλλη ζωή για την παρούσα, αλλά ούτε και εκείνος ο οποίος καρπώνεται και από τον παρόντα και από τον μέλλοντα κόσμο... (Γι' αυτό) φρόντιζε για το μέλλον σου, σαν να πρόκειται να πεθάνεις αύριο, και φρόντιζε για την τωρινή ζωή σου, σαν να πρόκειται να ζήσεις αιώνια. (Διότι) η παρούσα και η μέλλουσα ζωή είναι όπως η ανατολή και η δύση. Όταν απομακρύνεσαι από την μία, πλησιάζεις την άλλη, και όταν πλησιάζεις την άλλη απομακρύνεσαι από την πρώτη».

Συνεπώς ο κόσμος θα κριθεί. Γι' αυτό ο κόσμος πρέπει να σκοπεύεται με βάση τις εσχατολογικές του προοπτικές. Όλα τα «σημεία» του κόσμου προς τα εκεί κατατείνουν. Η δημιουργία συνδέεται με την παντοδυναμία του Θεού. Όπως ο Θεός έφερε τα πάντα σε ύπαρξη με μόνο τον λόγο του από το μηδέν, έτσι έχει την δύναμη να αναστήσει και να αναζωοποιήσει τον άνθρωπο με μια νέα δημιουργική του πράξη και να τον κρίνει (σούρα 79,27-41). Έτσι φτάνουμε στο νόημα που δίνει το Ισλάμ για τον άνθρωπο.

Ο άνθρωπος

Ο άνθρωπος είναι τόσο για τον Χριστιανισμό όσο και για το Ισλάμ το ανώτατο δημιούργημα του Θεού, διότι κατά μεν τον Χριστιανισμό πλάστηκε κατ' εικόνα Θεού, ενώ κατά το Ισλάμ πλάστηκε από τον Θεό με τις ωραιότερες αναλογίες, προικίστηκε με σοφία και έγινε *χαλίφης*, δηλαδή εκπρόσωπος ή τοποτηρητής του Θεού στη γη. Η ιστορία δημιουργίας του Αδάμ είναι και στο Κοράνιο, κατά τις γενικές της γραμμές, όμοια με αυτή της βιβλικής διδασκαλίας, με πολλές βέβαια διαφορετικές ερμηνείες. Ο Αδάμ, εκτός από εκπρόσωπος του Θεού στη γη (*χαλίφης*), θεωρείται και ο πρώτος προφήτης.

Ήδη κατά τα πρώτα βήματα του κηρύγματός του στη Μέκκα ο Μωάμεθ παρέλαβε την περί πρωτοπλάστων ιστορία της Παλαιάς Διαθήκης και εξιστόρησε με δικό του τρόπο τη δημιουργία του ανθρώπου:

«Επλάσαμε τον άνθρωπο από ξηρό πηλό, από πρόπλασμα λάσπης· προηγουμένως επλάσαμε τα πνεύματα (τζίν) από τη φωτιά» (σούρα 15, 26-27).

Η σειρά των πράξεων του Θεού για την πλάση του ανθρώπου περιγράφεται ως εξής στο Κοράνιο: Ο Θεός πήρε λάσπη από τη γη, η οποία λόγω της μακράς παραμονής της σε λιμνάζοντα ύδατα είχε γίνει μαύρη, και αφού την έβαλε σε καλούπι, διαμόρφωσε το πρότυπο, δηλαδή το άγαλμα κενού και άψυχου ανθρώπου, το οποίο όταν ξηράθηκε έγινε ξηρός πηλός που ηχούσε στα χτυπήματα. Όταν ο Θεός έδωσε στο άψυχο αυτό πρόπλασμα όψη και το έκανε ωραίο και συμμετρικό, φύσηξε μέσα του πνοή από την πνοή του, δηλαδή μέρος από το πνεύμα του (*ρούχ*), και έγινε ο ζωντανός άνθρωπος (σούρα 15, 26 κ.ε., 32,8. 38,72).

Όσον αφορά στη δημιουργία της Εύας το Κοράνιο δεν κάνει ιδιαίτερο λόγο, αλλά περιορίζεται απλώς να δηλώσει τα ακόλουθα:

«Ω άνθρωποι φοβηθείτε τον Θεό σας, ο οποίος σας έπλασε από ένα μόνο όν, από το οποίο έπλασε ακολούθως την σύντροφό του και από τους δύο αυτούς πολλούς άνδρες και γυναίκες» (σούρα 4,1· πρβλ. 7, 189. 30,20. 39,8. 42,9).

Όπως η βιβλική διδασκαλία εξαιρεί την αρχική λαμπρή κατάσταση του Αδάμ, έτσι και το Κοράνιο, αντλώντας από αυτήν, τονίζει την αρχική ένδοξη όψη του προπάτορα. Ο Θεός αφού έπλασε τον άνθρωπο με ωραιότατη μορφή (σούρα 95,4) τον τοποθέτησε στον παράδεισο και του δίδαξε τα ονόματα όλων των όντων, πράγμα που σημαίνει ότι τον προίκισε με μεγάλες διανοητικές ικανότητες, τον έθεσε τοποτηρητή (*χαλίφη*) στη γη και του έδωσε τη δύναμη να «κατακυριεύσει» της φύσεως. Ακόμα και οι

άγγελοι θαύμασαν την σοφία του και με διαταγή του Θεού έπεσαν και τον προσκύνησαν, εκτός από τον διάβολο (*ιμπλίζ*), ο οποίος από τότε έγινε καταραμένος και εχθρός του ανθρώπου (σούρα 2, 28. 32,38 και 71-74).

Πώς όμως συνέβη, ώστε ο άνθρωπος που πλάστηκε με κάθε ωραιότητα από τα χέρια του Θεού να πέσει και να εκδιωχθεί από το παράδεισο; Αιτία της πτώσεως είναι ο διάβολος. Το Κοράνιο λύνει το πρόβλημα αυτό με βάση τις γνωστές βιβλικές διηγήσεις για την παραπλάνηση των πρωτοπλάστων στον παράδεισο από τον διάβολο μεταμορφωμένον σε παμπόνηρο φίδι. Ο Θεός τους παρήγγειλε να κατοικήσουν τον κήπο του παραδείσου και να τρώνε από όλους τους καρπούς των δέντρων του εκτός από τον καρπό του «δένδρου της αιωνιότητας και της άφθαρτης εξουσίας» (σούρα 20,120. 7,19 και 2,35). Ο σατανάς όμως προκαλώντας την έμφυτη φιλοδοξία τους για αιωνιότητα και ακατάλυτη εξουσία (σούρα 2,118) κατόρθωσε να τους εξαπατήσει. Ο Αδάμ και η Εύα έφαγαν από τον καρπό του δένδρου εκείνου και βρέθηκαν ένοχοι απέναντι στην απαγορευτική εντολή του Θεού. Συνέπεια της παρακοής αυτής ήταν η εκδίωξή τους από τον παράδεισο (σούρα 7,19-24. 2,35-38 και 20,115-122).

Αυτή είναι με λίγα λόγια η ιστορία του ανθρώπου όπως περιγράφεται στο Κοράνιο. Η όλη κορανική διήγηση, η οποία δεν είναι ξένη προς τη βιβλική παράδοση, δείχνει δύο τρόπους υπάρξεως του ανθρώπου:

α. Ο Αδάμ πριν από την παρακοή έχει τέσσερα κύρια γνωρίσματα: αγαθότητα, εγγύτητα προς τον Θεό, γνώση και δύναμη. Η αγαθότητα και εγγύτητα με τον Θεό σχετίζονται με την φύση (*φίτρα*) της θείας μονοθεΐας, σύμφωνα με την οποία ο θεός έπλασε τον άνθρωπο (30,30). Ως τέτοιος ο άνθρωπος γίνεται αντικείμενο προσκυνήσεως από τους αγγέλους (2,34). Η γνώση σχετίζεται με τα λογικά προσόντα με τα οποία ο Θεός προίκισε τον άνθρωπο, καθώς «δίδαξε τον Αδάμ τις ονομασίες όλων των όντων» (2,30-34). Η δύναμη καθρεφτίζεται στην κυριαρχία του ανθρώπου σε όλα πάνω στη γη. Ο Θεός έκανε τον άνθρωπο «εκπρόσωπό του» (*χαλίφη*) πάνω στη γη και του έδωσε τη δυνατότητα να κατακυριεύσει της φύσεως (2,30, παράβαλε για τα παραπάνω Γεν. 1,26-28).

β. Ο δεύτερος τρόπος υπάρξεως του ανθρώπου, είναι εκείνος που ακολουθεί μετά την παρακοή των πρωτοπλάστων. Εδώ έχουμε δύο στάδια: πρώτα έρχεται η γνώση της «γυμνότητας», πράγμα που σημαίνει ότι ο άνθρωπος έχασε τον πρώτο τρόπο υπάρξεώς του, της αθωότητας, της γνώσης του Θεού και εγγύτητάς του, καθώς επίσης και την δύναμή του. Το δεύτερο στάδιο αρχίζει τη στιγμή που ο Θεός εκδιώκει τους πρωτοπλάστους από τον παράδεισο. Και ο Θεός είπε: «εξέλθετε πάντες του παραδείσου· και όταν αργότερα αποσταλεί από μένα Βίβλος αποκαλύψεως για να σας κατευθύνει, αυτοί που θα την ακολουθήσουν ουδέποτε θα κυριευθούν από φόβο ούτε ποτέ θα λυπηθούν» (σούρα 2,38, πρβλ. και 20, 123). Η συνέπεια της παρακοής ολοκληρώθηκε. Ο άνθρωπος χωρίστηκε από τον Θεό και έχασε την προηγούμενη λαμπρή του κατάσταση. Αλλά ο Θεός δεν τον άφησε αβοήθητο. Του έδωσε την υπόσχεση της αποστολής της αποκάλυψης, ώστε να μη χάσει τη μονοθεΐα.

Εδώ μπορεί να παρακολουθήσει κανείς και πάλι τα βιβλικά παράλληλα, όπως αυτά περιγράφονται παραστατικότερα στο τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου της Γενέσεως: οι πρωτόπλαστοι έφαγαν από τον καρπό του απαγορευμένου δένδρου και διανοίχθηκαν οι οφθαλμοί τους. Είδαν τότε ότι ήταν γυμνοί και φοβήθηκαν. Όταν ο Κύριος τους ρώτησε γιατί παρέβησαν την εντολή, ο ένας έριχνε την ευθύνη πάνω στον άλλο και η γυναίκα στον όφι. Και καταράστηκε ο Κύριος τον όφι (διάβολο) και είπε: «επικατάρατος συ... και

έχθραν θήσω ανά μέσον σου και ανά μέσον της γυναικός και ανά μέσον του σπέρματός σου και ανά μέσον του σπέρματος αυτής. Αυτός σου τηρήσει την κεφαλήν, και συ τηρήσεις αυτού πτέρναν» (Γεν. 3,8-15). Οι δύο τελευταίοι στίχοι αποτελούν για τους χριστιανούς το «πρωτευαγγέλιο», την υπόσχεση δηλαδή του Θεού, ότι θα στείλει πρώτα την αποκάλυψη με τους προφήτες και έπειτα τον Υιό και Λόγο Του, ο οποίος θα προσλάβει τέλεια την ανθρώπινη φύση και με το σωτηριώδες έργο του, την σταυρική του θυσία και την ανάστασή του θα σώσει τον άνθρωπο.

Η διαφορά από την βιβλική ιστορία σε όλα τα κατά τα άλλα όμοια σχεδόν παράλληλα της ιστορίας των πρωτοπλάστων, είναι ότι το Ισλάμ δεν δέχεται προπατορική αμαρτία. Ο Αδάμ μετανόησε και ο Θεός τον συγχώρησε. Όταν ο Αδάμ και η Εύα συναισθάνθηκαν τις συνέπειες της παρακοής αναφώνησαν: «Κύριέ μας είμαστε ένοχοι και αν δεν μας συγχωρήσεις, συ που είσαι οικτίρμων, θα απολεσθούμε» (σούρα 7, 23). «Ακολουθως πήρε ο Αδάμ από τον Κύριό του λόγους επαγγελίας, και ο Κύριός του δέχτηκε την μετάνοιά του και τον συγχώρησε. Αυτός βεβαίως είναι ο συγχωρών τον μετανοούντα, διότι είναι ελεήμων» (σούρα 2, 37. 20, 121-122). Άρα, σύμφωνα με τη μουσουλμανική διδασκαλία, ο Αδάμ δεν έρχεται στον κόσμο ως καταδικασμένο ον, αλλά ως ον σε κρίση (βλ. και σούρα 6, 169).

Ότι όμως ο Αδάμ δεν κληροδοτεί την προσωπική του αμαρτία στους απογόνους του, αλλά την ροπή προς αμαρτία, μια κατάσταση δηλαδή ασθενείας και κρίσεως, είναι βέβαια διδασκαλία της ανατολικής χριστιανικής Εκκλησίας. Οι συνέπειες της προπατορικής αμαρτίας που καταδικάζουν τον άνθρωπο ως όν απωλείας, τονίζονται κυρίως από την σχολαστική θεολογία του δυτικού Χριστιανισμού. Οι πατέρες της ανατολικής Εκκλησίας δεν μιλούν για την απολύτρωση του ανθρώπου με δικανικούς όρους που δηλώνουν ότι πληρώθηκε η δικαιοσύνη του Θεού και άρα χρειαζόταν να πληρώσει ο άνθρωπος για να απολυτρωθεί, αλλά για την κατάσταση ασθενείας και κρίσεως στην οποία περιήλθε. Ο άνθρωπος ωστόσο με την παρακοή του πρωτοπλάστου έχασε την αρχική του αγαθή κατάσταση. Και την συνέπεια αυτή την δέχονται και οι μουσουλμάνοι. Η διαφορά της χριστιανικής διδασκαλίας βρίσκεται στο ότι για να σωθεί ο άνθρωπος χρειαζόταν να έρθει και να προσλάβει την ανθρώπινη φύση κατά τέλειον τρόπο ο ίδιος ο Θεός, το δεύτερο δηλαδή πρόσωπο της Αγίας Τριάδος, ο Υιός και Λόγος του Θεού. Από εδώ προκύπτει μια ριζική διαφορά ερμηνείας μεταξύ Χριστιανισμού και Ισλάμ στην αποστολή της Αποκαλύψεως και στο όλο σχέδιο του Θεού για τη σωτηρία του ανθρώπου.

Ας παρακολουθήσουμε την ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία: Ο άνθρωπος πλάστηκε «κατ' εικόνα» και «καθ' ομοίωσιν» Θεού. Το «Κατ' εικόνα» αναφέρεται στα λογικά και ηθικά προσόντα και στην ελευθερία της θελήσεως, με τα οποία ο Θεός προίκισε τον άνθρωπο. Το «καθ' ομοίωσιν» αναφέρεται στην ικανότητα του ανθρώπου να προχωρήσει στην ηθική και πνευματική τελείωση και να γίνει τέλειος στην αρετή και το αγαθό μοιάζοντας έτσι κατά το δυνατόν στην αρετή τον Θεό: «το μεν γάρ κατ' εικόνα το νοερόν δηλοί και το αυτεξούσιον, το δε καθ' ομοίωσιν, την της αρετής κατά το δυνατόν ομοίωσιν», λέει ο ιερός Ιωάννης ο Δαμασκηνός. Λόγω όμως της κακής χρήσεως της ελευθερίας, ο άνθρωπος έπεσε από την αρχική του κατάσταση και έχασε την θεογνωσία, δηλαδή την καθαρή γνώση του Θεού, γιατί το «κατ' εικόνα» αμαυρώθηκε και δεν μπορούσε να τον βοηθήσει στη θετική πορεία προς το «καθ' ομοίωσιν», δηλαδή προς την αρετή και την αγιότητα. Το αποτέλεσμα ήταν ο θάνατος. Έτσι η αμαρτία εισήλθε στον κόσμο και συμπαρέσυρε στη φθορά ολόκληρη τη δημιουργία. Ο Θεός όμως

από άπειρη αγάπη προς τον άνθρωπο και τη δημιουργία του δεν εγκατέλειψε τον κόσμο στη φθορά. Επεμβαίνει στην ιστορία του κόσμου και συναντά το πλάσμα του μέσα στην ιστορία του κόσμου. Η επέμβαση αυτή του Θεού στον κόσμο συνιστά την ιστορία της θείας Οικονομίας, δηλαδή την ιστορία της σωτηρίας. Ο Θεός συλλαμβάνει προαιωνίως το σχέδιο της σωτηρίας του κόσμου και το πραγματοποιεί εν χρόνω με την αποστολή των προφητών και τέλος με την ενανθρώπιση, τη διδασκαλία, τη σταυρική θυσία και Ανάσταση του Υιού και Λόγου του Θεού, δηλαδή του δευτέρου προσώπου της Αγίας Τριάδος, που είναι ο όλος Θεός, ο οποίος όμως προσέλαβε κατά τέλειον τρόπο και ολόκληρη την ανθρώπινη φύση. Έτσι σώζεται ο άνθρωπος. Έχουμε λοιπόν μια τελείως διαφορετική ερμηνεία σωτηρίας. Συμφωνούμε όμως ότι ο Θεός είναι στο κέντρο της ιστορίας του κόσμου, βοηθεί και σώζει τον άνθρωπο.

Γενικώς πάντως το Ισλάμ δεν είναι μυστηριακή θρησκεία. Δεν θεωρεί τον εαυτό του μόνον ως θρησκεία, αλλά και ως κοινωνία του Θεού, η οποία συνενώνει θρησκευτική και πολιτική μαζί εξουσία. Στην κοινωνία αυτή δεν υπάρχει μεσίτης και λυτρωτής αλλά μόνο ο νόμος του Θεού (το Κοράνιο) που αρκεί για τη σωτηρία του ανθρώπου.

Τα έσχατα: Παράδεισος και Κόλαση

Η συγγένεια του Ισλάμ με τον Χριστιανισμό είναι η ελπίδα των εσχάτων. Ολόκληρη η εσχατολογική προοπτική του Χριστιανισμού και του Ισλάμ είναι η αναμονή της ελεύσεως της εσχάτης ημέρας, κατά την οποία ο Θεός θα αναστήσει και θα αποκαταστήσει τον άνθρωπο στην προηγούμενη θέση του. Τα έσχατα περιγράφονται με τρομερές και εντυπωσιακές εικόνες στο Κοράνιο και θυμίζουν ορισμένα χωρία του Ευαγγελίου. Κατά την έσχατη ημέρα, αφού καταστραφούν τα πάντα, θα σαλπίσει ο άγγελος και όλοι οι άνθρωποι θα αναστηθούν. Η ημέρα της κρίσεως θα είναι ημέρα, κατά την οποία όλοι θα πάρουν την αμοιβή των έργων τους. Συνεπώς ο κόσμος θα κριθεί και θα βρίσκεται σε αιώνια ειρήνη μαζί με τον Θεό. Έτσι οι μουσουλμάνοι πιστεύουν και ελπίζουν στη μέλλουσα ζωή. Η μέλλουσα ζωή δεν τελειώνει με την έλευση του θανάτου, διότι μετά από αυτόν αρχίζει η νέα ζωή, η οποία είναι ανώτερη της παρούσας. Στο Κοράνιο, παρόλες τις εγκοσμίου περιεχομένου περιγραφές περί αγαθών, κοινωνικών θεσμών, νομικών διατάξεων κ.λπ., υπάρχει ισχυρή η προσδοκία ενός άλλου κόσμου καλύτερου του παρόντος. Ο μουσουλμάνος δεν αρνείται τον κόσμο, τα αγαθά του οποίου θεωρεί ως δώρα του Θεού, αλλά δέχεται ότι ο παρών κόσμος βρίσκει την πληρότητά του στην άλλη ζωή. Η άλλη ζωή δεν αίρει τον παρόντα κόσμο, αλλά τον αποδίδει με τελειότητα. Στο Κοράνιο τονίζονται τα αγαθά του κόσμου αλλά και η αντίθεση προς αυτά. «Κοντά στον Θεό υπάρχουν πολλά λάφυρα» (σούρα 4, 94): «σεις επιθυμείτε τα αγαθά του κόσμου τούτου, αλλά ο Θεός επιθυμεί να σας δώσει τα αγαθά της μέλλουσας ζωής» (σούρα 8,67). Οι χριστιανικές επιδράσεις δεν απουσιάζουν από τη θεώρηση του κόσμου τούτου. Ο παρών κόσμος είναι το στάδιο αγώνος για τον άλλον. Ο πιστός δοκιμάζεται στον παρόντα κόσμο, για να αποδειχθεί αν είναι άξιος για την ευδαιμονία του άλλου. Το Κοράνιο κάνει λόγο για δύο παραδείσους για τους δικαίους και για δύο κολάσεις για τους αδίκους: για τον παράδεισο του παρόντος και για τον παράδεισο του μέλλοντος κόσμου, και για την κόλαση του παρόντος και την κόλαση του μέλλοντος κόσμου (σούρα 55,46).

Η πίστη στην μετά θάνατον ζωή δηλώνεται στο Κοράνιο με τη λέξη *αλ-άχιρα*. Το *άχιρ*, το «μετέπειτα», το «επόμενο», είναι το αντίθετο του *αλ-άουαλ*, του «πρώτου», του

«παρόντος», και επομένως το *αλ-άχιρα* δηλώνει την άλλη ζωή, το επέκεινα, που έρχεται μετά την παρούσα ζωή. Αντί της απλής εκφράσεως *αλ-άχιρα*, χρησιμοποιείται συνήθως η έκφραση *γιάουμ αλ-άχιρα*, δηλαδή η «έσχατη ημέρα» (2, 8). Έτσι ο παρών και ο μέλλον κόσμος είναι κατά τους μουσουλμάνους δώρα του Θεού, τα οποία ο Θεός ετοίμασε για τους πιστούς του. Αυτό δηλώνεται σαφώς στο Κοράνιο, το οποίο ως «χαρμόσυνη αγγελία» (*μπούσρα*) ευαγγελίζεται «χαράς ευαγγέλια στους πιστούς σε τούτον εδώ τον κόσμο και τον μέλλοντα (*αλ-άχιρα*)» (σούρα 10, 64).

Συνεπώς η μεγάλη ελπίδα των μουσουλμάνων είναι η μέλλουσα ζωή. Ο κόσμος θα παρέλθει, αλλά δεν θα εκμηδενισθεί. Θα αναστηθεί και θα αναδημιουργηθεί. Ο Θεός θα καλέσει τα πάντα στην παρουσία του και ο άνθρωπος θα αναστηθεί από τη σκόνη. Δεν πρόκειται ούτε το παραμικρό να χαθεί. Ο Θεός θα αναστήσει τα σώματα των νεκρών και θα ενώσει με αυτά τις ψυχές τους. Η ημέρα της κρίσεως θα έλθει και ο καθένας θα είναι μάρτυρας των έργων του, της πίστης του και των αμφιβολιών του. Η ημέρα της κρίσεως θα είναι η μεγάλη διάγνυση όλων όσοι στη γη αμφισβητούσαν την ανάσταση και δεν πίστευαν στην θεία παντοδυναμία (6,31. 3,30). Την ώρα εκείνη θα επιθυμήσουν να ήταν αιώνια νεκροί, διότι η ανάσταση και η αναδημιουργία της ύπαρξής τους θα τους είναι βάρος και απελπισία. Αντίθετα οι δίκαιοι θα εισέλθουν πανευτυχείς στον παράδεισο. Αυτοί που αναμένουν με υπομονή την ημέρα του Κυρίου, θα δικαιωθούν (23,11. 18,107-108).

Ο θάνατος επομένως υπό το φως των απλών διδασκαλιών του Κορανίου δεν είναι το τέλος της ανθρώπινης ζωής, αλλά το άνοιγμα της θύρας προς μια άλλη ζωή υψηλότερης μορφής από την παρούσα. Ο προφήτης του Ισλάμ δεν διδάσκει απλώς την μετά θάνατον επιβίωση της ψυχής μόνης, αλλά κηρύττει την ανάσταση του όλου ανθρώπου. Η διδασκαλία αυτή δείχνει τη σχέση του κηρύγματός του προς τις σχετικές χριστιανικές διδασκαλίες. Η έννοια του θανάτου και της αναστάσεως στο Κοράνιο συναρτάται πάντοτε προς την παντοδυναμία του Θεού. Αφού ο Θεός ως παντοδύναμος εδημιούργησε τον κόσμο εκ του μηδενός, έχει πολύ περισσότερο την δύναμη τώρα, που η ύλη υφίσταται, να αναστήσει τους νεκρούς (79,27-41. 22,5. 46, 33-34). Η έμφαση αυτή στην παντοδυναμία του Θεού έχει άμεση σχέση προς τα χωρία εκείνα του Κορανίου, στα οποία τονίζεται ότι η ζωή και ο θάνατος βρίσκονται αποκλειστικά στα χέρια του Θεού και τελούν υπό τον απόλυτο έλεγχο της θελήσεώς του (7,53. 14,21. 17,49-52. 19,66-72. 50,3, 20-29 και 41-44. 75,1-15. 79,10-12. 86,5-8).

Η προσδοκία των εσχάτων, της αναστάσεως και της αιώνιας ζωής είναι πίστη ισχυρή στους μουσουλμάνους. Της ημέρας της κρίσεως θα προηγηθούν «σημεία και τέρατα», μετά από τα οποία θα επακολουθήσει η καταστροφή του κόσμου και η γενική των νεκρών ανάσταση. Με τρομερές, υποβλητικές και ασύνδετες μεταξύ τους φράσεις και εικόνες γίνεται λόγος στο Κοράνιο για την ημέρα κατά την οποία τα μνήματα θα ανοιχθούν, οι άνθρωποι θα αναστηθούν και τρέμοντας θα οδηγηθούν μπροστά στον δικαιοκρίτη Θεό, για να κριθούν σύμφωνα με τα έργα τους (77,8-50). Κατά το πρώτο σάλπισμα του αγγέλου θα σημειωθεί η καταστροφή του κόσμου, κατά το δεύτερο ο θάνατος όλων των εμψύχων, ακόμη και των αγγέλων και των δαιμόνων, και κατά το τρίτο θα επακολουθήσει η ανάσταση όλων των σωμάτων, τα οποία θα συνδεθούν με τις ψυχές τους (78,17εξ. 79,1-46. 80,33-42. 81,1-14. 82,1-19). Οι άγγελοι του Κυρίου θα διασκορπισθούν ανά τα πέρατα της οικουμένης και θα συναθροίσουν όλους τους ανθρώπους ενώπιον του θρόνου της θείας δίκης, για να δώσουν λόγο των πράξεών τους (77,1-15. 78,21-26. 101,1-8. 100,1-11. 99,1-8).

Με βάση τις αντιλήψεις αυτές, που είναι επηρεασμένες από την χριστιανική αποκαλυπτική φιλολογία, αναπτύχθηκαν αργότερα στο Ισλάμ οι ιδιαίτερες αποκαλυπτικές αντιλήψεις, σύμφωνα με τις οποίες λίγο πριν από τα έσχατα θα έρθει ένα θρυλικό πρόσωπο με μεσσιανικές ιδιότητες, ο Μάχνη, ο «εσχατολογικός Λυτρωτής» του Ισλάμ, ο οποίος θα διαδώσει το Ισλάμ σε όλη τη γη, θα κυβερνήσει την ανθρωπότητα σύμφωνα με τη παράδοση του προφήτη και θα φέρει την δικαιοσύνη στον κόσμο. Οι αντιλήψεις αυτές, γνωστές αρχικά στην παράδοση των Σιτών για τον «κρυμμένο ιμάμη», εισχώρησαν σύντομα και στο Σουννιτικό Ισλάμ και η αναμονή του Μάχνη ασκεί μεγάλη επιρροή στη λαϊκή ευσέβεια. Πριν ή μετά τον Μάχνη θα εμφανιστεί ο Ντατζάλ, ο ισλαμικός «Αντίχριστος», εναντίον του οποίου ο Αλλάχ θα στείλει τον Μεσσία, τον Υιό της Μαρίας, ο οποίος κατά τις βασικές ισλαμικές διδασκαλίες δεν πέθανε επί του σταυρού, αλλά ανελήφθη στους ουρανούς, από όπου κατά τα έσχατα ο Αλλάχ θα τον στείλει στη γη. Αυτός θα πολεμήσει και θα φονεύσει τον Αντίχριστο, θα βοηθήσει τον Μάχνη στο έργο του, και θα οδηγήσει όλους τους Χριστιανούς στο Ισλάμ. Μετά θα έρθουν τα έσχατα.

Η κρίση των ανθρώπων ενώπιον του Θεού θα διεξαχθεί με βάση το βιβλίο των πράξεων κάθε ανθρώπου. Το βιβλίο αυτό, που μνημονεύεται σε πολλά κορανικά χωρία, είναι γραπτό κείμενο που περιέχει ακριβώς τις πράξεις του κάθε ανθρώπου, τις οποίες καταγράφουν σ' αυτό οι δύο φύλακες άγγελοι, οι οποίοι συνοδεύουν κάθε άνθρωπο πάνω στη γη (83,7 και 88. 84,7-12). Σύμβολο της θείας δικαιοσύνης που θα κρίνει τις πράξεις του ανθρώπου είναι ο «ζυγός» (μια παράσταση την οποία βρίσκουμε ήδη στην θρησκεία της αρχαίας Αιγύπτου), ο οποίος θα ζυγίζει με κάθε ακρίβεια τα αγαθά και τα κακά έργα των ανθρώπων (21,47).

Μετά το πέρας της κρίσεως, οι μεν δίκαιοι θα μεταβούν στον παράδεισο, οι δε άδικοι στην κόλαση. Η ισλαμική εσχατολογία παρέλαβε από τον Παρσισμό το μυθικό σύμβολο μιας λεπτής γέφυρας (sirât), πάνω από την οποία θα περάσουν υποχρεωτικά όλοι οι άνθρωποι. Στην λαϊκή αντίληψη του Ισλάμ η γέφυρα αυτή περιγράφεται όπως ακριβώς στο Bundahishn, ένα αρχαίο βιβλίο του Παρσισμού: Δηλαδή, είναι «λεπτή σαν τρίχα, κοφτερή σαν το ξίφος και σκοτεινότερη της νύχτας». Προφανώς το εσχατολογικό αυτό σύμβολο μεταβιβάστηκε στο Ισλάμ μέσω του Μανιχαϊσμού. Κατά την ημέρα της κρίσεως όλοι οι άνθρωποι θα υποστούν την τελευταία δοκιμασία και θα υποχρεωθούν να περάσουν στον παράδεισο ή την κόλαση πάνω από την γέφυρα αυτή, η οποία κρέμεται πάνω από την άβυσσο του Άδη. Οι πιστοί θα την περάσουν εύκολα, ενώ οι άπιστοι θα κατακρημνισθούν στα βάθη της κολάσεως.

Η κόλαση: Την φρίκη της κολάσεως και τα τρομερά βασανιστήρια, τα οποία θα υφίστανται σ' αυτήν οι καταδικασμένοι, περιγράφουν με ιδιαίτερα τρομερές εικόνες τα διάφορα κορανικά χωρία. Η κόλαση αναφέρεται διακόσιες φορές στο Κοράνιο. Έχει επτά πατώματα, τα οποία βαίνουν κατά κατιούσαν φοράν προς το αχανές βάθος της, και διάφορα διαμερίσματα, στα οποία κολάζονται οι άπιστοι ανάλογα με τα έργα τους. Η κόλαση είναι γεμάτη από φωτιά (56,41-56. 77,1-50. 78, 17-40. 79,6εξ. και 36. 82,14. 83,16. 88,2-7). Οι λαϊκές αυτές παραστάσεις έκαναν εντύπωση στον Ιταλό ποιητή του Μεσαίωνα Δάντη, ο οποίος περιγράφει αναλόγως την κόλαση στο έργο του «Θεία Κωμωδία».

Για τους μουσουλμάνους όμως η κόλαση δεν είναι μόνο τόπος βασάνων αλλά και εξαγνισμού, που θα γίνει μέσω του πυρός της κολάσεως. Πρόκειται για μια πίστη που θυμίζει το Purgatorium της Δυτικής εκκλησίας. Ο εξαγνισμός αυτός σύμφωνα με την

παλαιότερη κυρίως μουσουλμανική διδασκαλία προορίζεται μόνο για τους μουσουλμάνους. Οι αμαρτωλοί μουσουλμάνοι θα εκτίσουν ποινές στο πυρ της κόλασης για ορισμένον μόνο χρόνο, περισσότερο ή λιγότερο, ανάλογα με τις αμαρτίες τους. Τελικά θα απαλλαγούν από τις κακές συνέπειες των πράξεών τους και θα μεταβούν στον παράδεισο. Κανένας από τους μουσουλμάνους δεν θα παραμείνει στην κόλαση. Η κόλαση προορίζεται μόνο για τους μη μουσουλμάνους.

Ελεύθερα ωστόσο πνεύματα του μεταγενέστερου Ισλάμ και σημερινοί θεολόγοι του διατυπώνουν την διδασκαλία ότι και άλλοι άνθρωποι, κυρίως όμως οι «λαοί της Βίβλου», αφού περάσουν από το πυρ της κολάσεως εκτίοντας ποινές ανάλογες με τα έργα τους, θα εξαγνισθούν και αυτοί, και ότι τελικά ο Θεός θα σώσει όλους τους ανθρώπους και θα καταργήσει την κόλαση. Μια τέτοια διδασκαλία βρίσκεται κυρίως στον ισλαμικό μυστικισμό. Μερικοί μουσουλμάνοι μυστικοί, όπως ο μεγάλος ποιητής Μεβλανά Τζαλάλεντιν Ρούμη (1204-1273), έφτασαν στο σημείο να εκφράσουν την γνώμη ότι τελικά ο Θεός με την αγαθότητά του θα λυπηθεί και θα σώσει και τον διάβολο.

Ο παράδεισος: Η μεγάλη ελπίδα των μουσουλμάνων είναι ο παράδεισος. Το Ισλάμ, το οποίο έχει παρόμοιες εσχατολογικές διδασκαλίες προς αυτές της βιβλικής παραδόσεως, χρησιμοποιεί για τον παράδεισο τα ονόματα που βρίσκονται στην Αγία Γραφή· Ο παράδεισος λέγεται *jan (janna) 'eden, 'adn* και *Firdaws* (περσική λέξη, κήπος - παράδεισος) (σούρα 18,107. 23,11. 9,72. 13,23-24.18,31.19,61εξ. 20,76. 16,31. 35,33. 98.8).

Στον παράδεισο οι μάκαρες ντυμένοι χιτώνες μεταξωτούς και κοσμημένοι με χρυσά ψελλίδια, θα κάθονται ο ένας απέναντι στον άλλον και θα συνδιαλλέγονται πανευτυχείς. Ο Μωάμεθ στο Κοράνιο λέει: «Ιδού το απεικόνισμα του επαγγελθέντος παραδείσου προς αυτούς που φοβούνται τον Κύριο· ποταμοί υδάτων ουδέποτε διακοπτόμενοι κατά τον ρουν τους, ποταμοί γάλακτος, του οποίου η γεύση ουδέποτε αλλοιώνεται, ποταμοί οίνου καθηδύνοντος τους πίνοντες, ποταμοί μέλιτος, παντοειδείς καρποί και άφεση των αμαρτιών» (σούρα 47, 15, βλ. και 43,72-73. 55,46-56εξ. 56,12-37. 77,41-44). Η πολεμική που κατά καιρούς ασκείται κατά του Ισλάμ επισημαίνει ως αδύνατα σημεία τις τρυφές του παραδείσου, και ιδιαίτερα τα *ουρί (αλ-χούρ)*, τις εξαιρετικά όμορφες και αγνές νεάνιδες του παραδείσου που προορίζονται μόνο για τους άνδρες μουσουλμάνους χωρίς καμία νύξη για την θέση γενικά της γυναίκας στον παράδεισο (σούρα 37,41-49. 44,51-56. 55,56. 56,22-23 και 34-38).

Μια πεπαιδευμένη τάξη μουσουλμάνων ενδιαφέρθηκε για την πνευματική άποψη του παραδείσου. Εκείνοι όμως που κατ' επίδραση χριστιανική έδωσαν τελείως πνευματικό περιεχόμενο στις τέρψεις του παραδείσου, είναι οι μυστικοί του Ισλάμ. Αυτοί εφάρμοσαν την αλληγορική ερμηνεία στις Γραφές τους και δέχονται ότι η ύψιστη ευδαιμονία του παραδείσου θα είναι η θέα του Θεού.

Ο καθαρός όμως συμβολικός χαρακτήρας της ευδαιμονίας του παραδείσου και των βασάνων της κολάσεως δεν βρίσκει σύμφωνους τους περισσότερους μουσουλμάνους, κυρίως μάλιστα τους Σουννίτες, οι οποίοι δεν τολμούν να θυσιάσουν το γράμμα του νόμου, δηλαδή τις κατά λέξη φράσεις του Κορανίου, υπέρ του εσωτερικού νοήματος. Πρέπει να δέχονται τα ονόματα και πράγματα όπως ακριβώς περιγράφονται στο Κοράνιο χωρίς να ρωτούν γιατί (*μπιλάα κάιφα*). Έτσι, ενώ η πλειονότητα των μουσουλμάνων μένει πιστή στις κατά γράμμα φράσεις του Κορανίου, άλλοι, περισσότερο φωτισμένοι, προσπαθούν να συγκεράσουν τις απόψεις και να

δημιουργήσουν πνευματικά ερείσματα. Η παρακάτω ρήση της γνωστής ευσεβούς γυναίκας του Ισλάμ και ποιήτριας Râbi'a al- 'Adawiya, η οποία όμως ανήκε στους κύκλους του ισλαμικού μυστικισμού, είναι χαρακτηριστική:

*Νερό στην κόλαση θέλω να ρίξω
και στον παράδεισο φωτιά θέλω να βάλω,
ώστε τα δύο τούτα πέπλα να χαθούν
και τον Θεό οι άνθρωποι
για χάρη του και μόνο να λατρεύουν.*

Η ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Το Ισλάμ ως θρησκεία μαζί και πολιτεία (al-Islâm, Dîn wa Dawla)

Τονίσαμε ήδη ότι το Ισλάμ δεν είναι μυστηριακή θρησκεία ούτε εκκλησιαστικός οργανισμός όμοιος προς τον οργανισμό της Εκκλησίας του Χριστού, η οποία δεν ταυτίζεται με την κοσμική εξουσία: «Η βασιλεία η εμή ουκ έστιν εκ του κόσμου τούτου», είπε ο Χριστός (Ιω. 18,36). Το Ισλάμ δεν θεωρεί τον εαυτό του ως θρησκεία μόνον, αλλά και ως «κοινωνία του Θεού», η οποία συνενώνει θρησκευτική και πολιτική μαζί εξουσία. Στην κοινωνία αυτή δεν υπάρχει διάκριση μεταξύ θρησκείας και πολιτείας, πνεύματος και ύλης, αγίου και βεβήλου. Ο νόμος του Θεού, ο οποίος αποκαλύπτεται στο Κοράνιο, ρυθμίζει τόσο τα θρησκευτικά όσο και τα πολιτικά πράγματα της ισλαμικής κοινωνίας και είναι ο μόνος μεσίτης μεταξύ Θεού και ανθρώπου. Γι' αυτό το Ισλάμ δεν έχει μεσίτη και λυτρωτή. Και εφόσον δεν υπάρχει μεσίτης και λυτρωτής δεν υπάρχουν επίσης ιερείς και μυστήρια σ' αυτό. Υπάρχουν μόνο οι νομοδιδάσκαλοι, οι *ουλαμά* ή *φουκαχά'*, οι οποίοι σπουδάζουν τον θείο νόμο και αναλαμβάνουν θρησκευτικά καθήκοντα στα τεμένη ή διδακτικά στα ιεροδιδασκαλία και ορισμένοι από αυτούς ασκούν την δικαστική λειτουργία ως ιεροδικαστές (*καδή*). Όλοι όμως αυτοί είναι λαϊκοί άνδρες και αιρετά μέλη της κοινότητας χωρίς ιδιαίτερο ιερατικό και μυστηριακό χάρισμα. Η φύση αυτή του Ισλάμ προέρχεται από τη διπλή ιδιότητα του ιδρυτή του. Ο Μωάμεθ δεν παρουσιάστηκε ως μεσίτης και λυτρωτής αλλά ως προφήτης του Θεού και ως πολιτικός αρχηγός της κοινότητάς του. Συνεπώς το Ισλάμ δεν είναι θρησκεία απολυτρωτική.

Θρησκεία και κόσμος, θρησκευτικό ιδεώδες και κοινωνική οργάνωση είναι οργανικώς συνδεδεμένα στο Ισλάμ. Η θρησκεία είναι η πολιτικώς οργανωμένη κοινότητα όλων των μουσουλμάνων. Στην *Ούμμα*, την ισλαμική κοινότητα, θρησκεία και κράτος ταυτίζονται. Με την καθαρώς θεωρητική της μορφή η προσευχόμενη κοινότητα αποτελεί συγχρόνως και το αγωνιζόμενο στράτευμα. Γι' αυτό ο μουσουλμανικός στρατός αποτελεί «τον στρατό του Αλλάχ» και το δημόσιο ταμείο «το ταμείο του Αλλάχ». Με ανάλογο τρόπο ο θρησκευτικός νόμος είναι συγχρόνως και νόμος της πολιτείας και αντίστροφα. Γι' αυτό τα θρησκευτικά προβλήματα είναι συγχρόνως πολιτικά, και τα πολιτικά θρησκευτικά.

Αν λάβουμε υπόψιν την φύση αυτή του Ισλάμ, μπορούμε να κατανοήσουμε την συμμετοχή του στα σύγχρονα γεγονότα του κόσμου, και ιδιαίτερα το νόημα που δίδει στον πόλεμο και την ειρήνη.

Ο ισλαμικός Νόμος (Shari'ah)

Η φύση της ισλαμικής κοινωνίας προσδιορίζει και την φύση του ισλαμικού Νόμου. Ο Νόμος έχει συγχρόνως θρησκευτικό και πολιτικό χαρακτήρα. Είναι θρησκευτικό και πολιτικό συγχρόνως δίκαιο, το οποίο απορρέει απευθείας από τις πηγές της θείας νομοθεσίας, δηλαδή αφ' ενός μεν και κυρίως από το Κοράνιο, αφ' ετέρου δε από την Σούννα. Γι' αυτό ακριβώς το ισλαμικό δίκαιο θεωρείται «θείο δίκαιο» (*jus divinum*), και ως τέτοιο αμετάβλητο· θεωρητικώς από αυτό απορρέει η κρατική νομοθεσία.

Ο ιερός αυτός Νόμος του Ισλάμ, που αντιπροσωπεύει το θέλημα του Θεού, ονομάζεται Σαρί'α, κατά λέξη *Sharī'ah al-islāmīya*, «ισλαμική οδός». Οι ερμηνείες των κανόνων της Σαρί'α περιέχονται στην «επιστήμη του μουσουλμανικού δικαίου» που ονομάζεται φίκχ (*fiqh*). Η λέξη αυτή, που στην αρχική της έννοια σημαίνει «γνώση» παντός είδους, πήρε ειδική έννοια από τους μουσουλμάνους νομοδιδασκάλους, τους φουκαχά (*fāqih*, πληθ. *fuqahā*), «γνώστες-ειδήμονες» του φίκχ, και έγινε όρος που δηλώνει την «επιστήμη του μουσουλμανικού δικαίου» (*sharī'ah al-fiqh*). Γι' αυτό Σαρί'α και φίκχ είναι συνήθως συνώνυμοι όροι, και δηλώνουν το σύνολο των κανόνων, οι οποίοι διέπουν την ισλαμική νομοθεσία.

Η ανάπτυξη του ισλαμικού δικαίου έγινε κατά τους τέσσερις πρώτους αιώνες της ισλαμικής ιστορίας. Το Σουννιτικό Ισλάμ αναγνωρίζει τέσσερις μεγάλες σχολές δικαίου, που άρχισαν ν' αναπτύσσονται από το δεύτερο μισό του 8ου μ.Χ. αιώνα: τους Χαναφίτες (*Hanafīyah*), με ιδρυτή τον μεγάλο νομοδιδάσκαλο Αμπού Χανίφα (699-767), τους Μαλικίτες (*Mālikīyah*), με ιδρυτή τον σπουδαίο νομοδιδάσκαλο Αμπού Μάλικ (708 ή 715-795), τους Σαφίτες (*Shāfi'īyah*) με ιδρυτή τον μεγάλο νομοδιδάσκαλο Αμπού αλ-Σάφιη (767-820), και τους Χαμπαλίτες (*Hambalīyah*) με ιδρυτή τον σπουδαίο επίσης και αυστηρό νομοδιδάσκαλο Άχμαντ μπεν Χάμπαλ (780-855). Η νομοθεσία των σχολών αυτών κωδικοποιήθηκε γύρω στον 3ο με 4ο αιώνα της ισλαμικής χρονολογίας (10ος - 11ος αι. μ.Χ.) και ισχύει έκτοτε ως θεμελιώδης πηγή δικαίου, που περιλαμβάνει και λύνει όλα τα θρησκευτικά, πολιτικά κοινωνικά και οικονομικά ζητήματα του ισλαμικού κόσμου. Σε κάθε μία τις ισλαμικές χώρες ισχύει το δίκαιο μίας από τις εν λόγω νομικές σχολές, χωρίς ωστόσο να απαξιώνεται το δίκαιο των άλλων σχολών.

Το δίκαιο αυτό επικρατεί στους Σουννίτες μουσουλμάνους, οι οποίοι αποτελούν την πλειοψηφία του ισλαμικού λαού. Οι Σίιτες έχουν αναπτύξει δικό τους δίκαιο, το οποίο όμως, παρά τις αποκλίσεις, δεν διαφέρει στις βασικές του αρχές από το δίκαιο του σουννιτικού Ισλάμ.

Ο ισλαμικός νόμος βασίζεται σε τέσσερις «αρχές» ή «ρίζες» (*usūl al-fiqh*). Πρωτίστως στο Κοράνιο, που αποτελεί τον αποκαλυφθέντα νόμο του Θεού, και έπειτα στη Σούννα, την ζωή και πράξη του προφήτη και της πρώτης μουσουλμανικής κοινότητας. Σ' αυτές προστίθεται ως τρίτη αρχή η «συναίνεση των νομοδιδασκάλων» (*ijmā' -ιτζμά'*), «συναίνεση» σ' όλα τα προβλήματα (νομικά, πολιτικά, κοινωνικά, οικογενειακά, οικονομικά, ποινικά κ.λπ), για τα οποία δεν δίνεται λύση στο Κοράνιο και την Σούννα. Ως τέταρτη «αρχή» ή «ρίζα» του νόμου είναι η Αναλογία (αναλογική μέθοδος δικαίου), το *Qiyās*. Δηλαδή για κάθε καινούργιο θέμα που ανακύπτει στην ισλαμική κοινότητα, ο νομικός ανατρέχει στο Κοράνιο και την Σούννα και λύνει το νέο πρόβλημα που προκύπτει, ανάλογα προς συγγενείς εκεί κείμενες διατάξεις. Π.χ. το Κοράνιο απαγορεύει την χρήση οίνου. Αργότερα ανακύπτει το ερώτημα αν και ο ζύθος

υπόκειται στην απαγορευτική διάταξη. Ο νομοθέτης αποφαινεται θετικώς, εφόσον και ο ζύθος περιέχει αλκοόλ.

Κάθε κανόνας του ισλαμικού νόμου πρέπει να προέρχεται από τις τέσσερις αυτές «αρχές» ή «ρίζες» του νόμου. Η διατύπωση των κανόνων του νόμου με βάση τις τέσσερις αυτές αρχές ονομάζεται *ιτζιχάντ*. Η λέξη αυτή δηλώνει την εντατική εκείνη προσπάθεια που καταβάλλει ο νομοδιδάσκαλος (*μουζταχίντ*), για να μελετήσει τις πηγές του ισλαμικού νόμου (Κοράνιο και Σούννα), να μορφώσει γνώμη και να αποφανθεί. Το *ιτζιχάντ* απέβη θεμελιώδης ερμηνευτική αρχή των πηγών της μουσουλμανικής θρησκείας και απετέλεσε το μέσον δια του οποίου αναπτύχθηκε ο θρησκευτικός νόμος του Ισλάμ. Για τους σουννίτες ο νόμος αυτός κωδικοποιήθηκε ήδη, όπως ελέχθη, κατά τον 10ο-11ο αιώνα μ.Χ. και έκτοτε επικράτησε η γνώμη ότι κανείς πια νομοδιδάσκαλος δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει τις πηγές της ισλαμικής αποκαλύψεως και να διατυπώσει νέους νόμους (δηλ. να κάνει *ιτζιχάντ*). Και ενώ κατά τους πρώτους αιώνες του Ισλάμ είχε επικρατήσει ελευθερία σκέψεως, με βάση την οποία αναπτύχθηκαν οι διάφορες σχολές δικαίου (*μαδάχιμπ*, εν. *μαδχάμπ*), οι οποίες διατύπωσαν τους κανόνες της ισλαμικής νομοθεσίας, από τον 10ο και 11ο αιώνα απαγορεύθηκε να διατυπώνονται καινούργιοι νόμοι. Οι κατοπινοί νομοδιδάσκαλοι μπορούν πλέον να ανατρέχουν στον κωδικοποιημένο νόμο και να βρίσκουν έτοιμες «γνωματεύσεις» (*φετβά*), για τα διάφορα νομικά θέματα που ανακύπτουν στο Ισλάμ. Στους Σίιτες όμως το *ιτζιχάντ* έχει ισχύ έως σήμερα και σπουδαίοι νομοδιδάσκαλοι συνεχίζουν το έργο των ιμαμών και διατυπώνουν νέους νόμους, με τη διαφορά ότι των μεν ιμαμών οι αποφάσεις ήταν αλάθητες των δε νομοδιδασκάλων είναι λογικές αποφάσεις που στερούνται του αλαθήτου.

Η Σαρί'α λοιπόν αποτελεί τον «γενικό νόμο» του Ισλάμ και περιλαμβάνει το σύνολο των θρησκευτικών, κοινωνικών, ατομικών και πολιτικών διατάξεων του βίου του Ισλάμ. Περιέχει όχι μόνον αληθινούς νόμους δικαίου, οι οποίοι συνιστούν το ιδιωτικό, οικογενειακό, περιουσιακό, κληρονομικό, εμπράγματο, εμπορικό και ποινικό δίκαιο, αλλά και όλους τους κανόνες που ρυθμίζουν την θρησκευτική ζωή.

Επομένως ο ιερός νόμος καθορίζει όχι μόνον τη φύση της ισλαμικής κοινωνίας, αλλά και τα καθήκοντα του πιστού μέσα σ' αυτήν. Τα βασικά θρησκευτικά καθήκοντα ονομάζονται «στύλοι» του Ισλάμ. Τους «στύλους» του Ισλάμ αποτελούν πέντε βασικά καθήκοντα. Αυτά είναι η ομολογία (*σαχάντα*) της πίστης στον ένα Θεό και το προφητικό αξίωμα του Μωάμεθ, η προσευχή (*σαλάτ*), που πρέπει να γίνεται πέντε φορές την ημέρα, η νομικώς καθορισμένη ελεημοσύνη (*ζακάτ*) για τις ανάγκες των φτωχών της ισλαμικής κοινότητας, η νηστεία (*σάουμ*) κατά τον σεληνικό μήνα Ραμαντάν και το προσκύνημα (*χατζ*) στους ιερούς τόπους της Μέκκας και της Μεδίνας. Από την ισλαμική κοινότητα καθορίζονται επίσης τα «νομικώς επιτρεπτά» (*χαλάλ*) έργα, και ολόκληρος εκείνος ο «κώδικας βίου» και «κοινωνικών σχέσεων» (*μου'άμαλατ*), τον οποίο συνιστούν οι διατάξεις του Κορανίου. Έτσι όλος ο βίος των μουσουλμάνων τίθεται κάτω από την εποπτεία του θελήματος του Θεού.

Η ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Η ισλαμική κοινωνία και η θέση της γυναίκας σ' αυτήν

Ό,τι καθορίζει την κοινωνία του Ισλάμ είναι ο θείος νόμος (Σαρί'α) που απορρέει απευθείας από τις πηγές της αποκάλυψης, το Κοράνιο και την Σούννα. Ο θείος νόμος καθορίζει την φύση της ισλαμικής κοινωνίας και την ζωή των μουσουλμάνων μέσα σ' αυτήν. Η δομή της ισλαμικής κοινωνίας είναι πατριαρχική. Βάση της ισλαμικής κοινωνίας είναι η οικογένεια. Αρχηγός της οικογένειας στο Ισλάμ είναι ο άνδρας. Αυτός έχει το δικαίωμα σ' αυτήν, αλλά και το χρέος να την συντηρεί. Είναι ο προστάτης της οικογένειάς του, αλλά και η κεφαλή της γυναίκας, ή των γυναικών του, οι οποίες ωστόσο μπορούν να έχουν δική τους περιουσία, ξεχωριστή από αυτήν του ανδρός τους, και να αναπτύσσουν επιχειρηματικές δραστηριότητες, αν και η κύρια αποστολή τους βρίσκεται κυρίως στον οικογενειακό χώρο και στην ανατροφή των τέκνων τους.

Η οικογένεια για το Ισλάμ έχει μεγάλη σημασία. Παλαιότερα οι πατριαρχικές οικογένειες ήταν μεγάλες. Γι' αυτό οι πιο σπουδαίοι κανόνες της Σαρί'α, είναι αυτοί που συνιστούν το οικογενειακό δίκαιο. Γάμος, διαζύγιο και κληρονομία είναι θέματα, για τα οποία το Κοράνιο δίνει μεγάλη σημασία.

Σύμφωνα με τις διατάξεις της Σαρί'α ο γάμος είναι υποχρεωτικός για κάθε μουσουλμάνο. Δύο παράγοντες συγκροτούν την ισλαμική οικογένεια: το αρχαίο αραβικό έθος της ερήμου και η θρησκεία με τις σημειτικές της ρίζες. Η συνέχιση της οικογένειας στηρίζεται στο γένος του ανδρός. Με άλλα λόγια, η ισλαμική οικογένεια έχει αυστηρά ανδροκρατική γραμμή. Η οικογένεια υπάγεται στην ευρύτερη συγγένεια της φυλής και καθορίζεται από τους άρρενες απογόνους. Ο σύζυγος υποστηρίζει την φυλή του και το γένος του. Η σύναψη γάμου σημαίνει την παραλαβή της γυναίκας και την προσχώρησή της στη συγγένεια του ανδρός. Η παραλαβή γίνεται με ορισμένη χρηματική αποζημίωση, προίκα (*μάχρ*), προς τη γυναίκα. Η λύση του γάμου σημαίνει την λύση των σχέσεων της με τη συγγένεια του ανδρός και την επιστροφή της στον δεσμό της πατρικής της συγγένειας. Έτσι είναι σαφής η θέση της γυναίκας στην ισλαμική οικογένεια. «Οι άνδρες», λέει το Κοράνιο, «είναι οι προστάτες και οι κύριοι των γυναικών, διότι οι άνδρες είναι ανώτεροι των γυναικών λόγω της ιδιότητος με την οποία ο Θεός ύψωσε τους μεν επί των δε, και διότι οι άνδρες προικίζουν τις γυναίκες από τις περιουσίες τους» (σούρα 4, 34).

Τη δομή αυτή της ισλαμικής οικογένειας την παρέλαβε ο προφήτης του Ισλάμ από την αρχαία αραβική παράδοση. Φρόντισε όμως να μειώσει τη μεγάλη αυθαιρεσία του ανδρός που παρατηρούνταν στην ειδωλολατρική κοινωνία της Αραβίας, όπου η γυναίκα ήταν κτήμα του ανδρός και τα αρτιγέννητα θηλυκά ανεπιθύμητα. Δεν την απελευθέρωσε όμως από το έθιμο της πολυγαμίας του ανδρός, αν και το έθιμο αυτό το περιόρισε σημαντικά. Υπό ορισμένες προϋποθέσεις που ορίζει το Κοράνιο (4,2-3) η πολυγαμία του ανδρός επιτρέπεται έως σήμερα. Ο άνδρας, στην περίπτωση που μπορεί να μεταχειρίζεται «εξίσου και δικαίως» τις γυναίκες του, επιτρέπεται να παίρνει μέχρι τέσσερις, άπαξ ή κατά διαστήματα ή σε περιόδους διαζυγίου από μια ή περισσότερες από αυτές. Η σύγχρονη νομοθεσία των μουσουλμανικών χωρών προσπαθεί είτε να περιορίσει το έθιμο της πολυγαμίας είτε να το καταργήσει παντελώς. Το ένα άκρο είναι ο νόμος της Τυνησίας του 1957, ο οποίος απαγορεύει την πολυγαμία απολύτως. Από την άλλη είναι ο νόμος του Μαρόκου του 1958, ο οποίος δίνει το δικαίωμα στη γυναίκα να εγείρει αγωγή διαζυγίου στην περίπτωση που ζημιώνεται λόγω της πολυγαμίας του ανδρός της. Η

Συρία, το Ιράκ και το Πακιστάν υιοθέτησαν μια μέση οδό: την έγγραφη συγκατάθεση της συζύγου πριν συναφθεί νέα γαμική σύμβαση του ανδρός της. Οι «μοντερνιστές» νομοδιδάσκαλοι δικαιολογούν τις μεταρρυθμίσεις τους στο οικογενειακό δίκαιο με άμεση προσφυγή στο Κοράνιο και την επανερμηνεία των περί πολυγαμίας κορανικών χωρίων (4, 2-3 και 5,5), τα οποία επιτρέπουν μεν την πολυγαμία, αλλά συγχρόνως εκφράζουν και τον φόβο της αδικίας από την πολυγαμική σχέση. Σύγχρονοι μεταρρυθμιστές επιχειρηματολογούν ότι ο φόβος για αδικία σε πολυγαμικό γάμο είναι πάντοτε παρών και από αυτό συμπεραίνουν ότι η κατάργηση της πολυγαμίας είναι συνεπής με την κορανική θεία των πραγμάτων τάξη.

Το *διαζύγιο* στην ισλαμική κοινωνία επικυρώνει την πρωτοκαθεδρία του ανδρός. Το διαζύγιο είναι εύκολη σχετικά υπόθεση στο Ισλάμ. Ο γάμος κατά το νόμο της Σαρί'α μπορεί να λυθεί είτε μονόπλευρα από το σύζυγο κατά τη θέλησή του, ή με αμοιβαία συγκατάθεση των συζύγων ή και με νομική απόφαση. Όλες οι σχολές της Σαρί'α αναγνωρίζουν το δίκαιο του συζύγου για μονόπλευρη λύση του γάμου και αποπομπή της γυναίκας, που είναι γνωστή με τον όρο *talâq*. Το Κοράνιο ορίζει ότι το διαζύγιο δίνεται με την αποπομπή της γυναίκας από τον άνδρα. Η αποπομπή γίνεται με την απλή δήλωση του άνδρα μια ή τρεις φορές εις επήκοον μαρτύρων ότι την αποπέμπει (*talâq*). Αυτός είναι ο λεγόμενος τύπος του *talâq*. Ο νόμος των Σουννιτών δεν απαιτεί ιδιαίτερες διατυπώσεις ως προς τον τρόπο που πρέπει να απαγγελθεί το *talâq*. Ο σύζυγος που είναι ενήλικος και έχει σώας τας φρένας μπορεί να πραγματοποιήσει την αποπομπή εκφράζοντας προφορικώς ή γραπτώς το *talâq* δίχως να είναι υποχρεωμένος να αιτιολογήσει την αποπομπή. Κατά το νόμο των Σιιτών η αποπομπή πρέπει να εκφραστεί ενώπιον δύο μαρτύρων και πρέπει να χρησιμοποιηθεί ο ακριβής τύπος της. Κατά το Κοράνιο η αποπομπή πρέπει να γίνεται με ευγένεια εκ μέρους του ανδρός, ο οποίος πρέπει να αποδίδει στην γυναίκα του δικαίως όλη την περιουσία της και όλα τα δώρα που κατά καιρούς της εχάρισε (4, 24-25). Αν θελήσει, ο άνδρας μπορεί να πάρει πίσω τη γυναίκα του. Αυτό όμως μπορεί να γίνει, αν ομολογήσει μια ή δύο φορές την αποπομπή (*talâq*). Αν όμως την ομολογήσει τρεις φορές, τότε δεν μπορεί να την ξαναανυμφευτεί, παρά μόνο αφού αυτή παντρευτεί άλλον, ο οποίος ακολούθως θα την χωρίσει και μετά τον χωρισμό της θα έχει περάσει ο ορισμένος χρόνος «ασφαλείας», ο οποίος ορίζεται σε τρεις περιόδους των εμμήνων της (σούρα 2, 229-232).

Η γυναίκα μπορεί να ζητήσει διαζύγιο μόνο κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις (4,127). Μερικοί από τους μουσουλμάνους νομοδιδασκάλους φρονούν ότι το διαζύγιο με θέληση της γυναίκας έχει ισχύ, εάν ο γάμος λυθεί εξ αιτίας της σκληρότητας και βαναυσότητας του συζύγου. Μπορεί επίσης η γυναίκα να πετύχει διαζύγιο, αν αποδείξει, ενώπιον των δικαστών, ότι ο άνδρας της πάσχει από ανίατη νόσο ή είναι φρενοβλαβής.

Οι διαζευγμένες γυναίκες μπορούν να συνάψουν άλλον γάμο υπό την προϋπόθεση ότι θα έχουν περάσει τρεις περίοδοι των εμμήνων τους. Σε περίπτωση όμως που η γυναίκα είναι έγκυος, ο σύζυγος, λέει το Κοράνιο, πρέπει να ακυρώσει το διαζύγιο και να πάρει τη γυναίκα του πίσω, αν θέλει να είναι δίκαιος (2,228). Αν όμως δεν πραγματοποιηθεί αυτό και η διαζευγμένη γεννήσει, θα γαλουχήσει το τέκνο της επί δύο έτη, εφόσον ο πατέρας απαιτεί να συμπληρωθεί ο χρόνος αυτός. Στο διάστημα όμως αυτό ο πατέρας οφείλει να συντηρεί την διαζευγμένη γυναίκα του. Αλλά κανένας δεν πρέπει να επιβαρύνεται πέρα από τις δυνάμεις του. Κανένας επίσης από τους γονείς δεν πρέπει να ζημιώνεται ως προς τα δικαιώματα που έχουν απέναντι των τέκνων τους (σούρα 2, 223).

Το δίκαιο της ανατροφής των τέκνων το έχει η σύζυγος έως ορισμένον χρόνο· για τους γιους ως το έβδομο έτος της ηλικίας τους, για τις θυγατέρες, ως το ένατο έτος της ηλικίας τους. Έπειτα νομικώς τα τέκνα ανήκουν στον πατέρα τους, είναι περιουσία της συγγενείας του.

Στον ισλαμικό γάμο δεν υπάρχει συγχώνευση περιουσίας των συζύγων. Κυριαρχεί ο χωρισμός των αγαθών. Η γυναίκα διατηρεί το δικαίωμά της στα περιουσιακά της αγαθά, τόσο σε εκείνα που κατείχε πριν από το γάμο της, όσο και σε κείνα που με δική της εργασία απέκτησε.

Ένα άλλο γνώρισμα του ισλαμικού γάμου είναι ότι ο άνδρας νυμφεύεται τη γυναίκα την παντρεύουν. Σε πολλά ακόμη μουσουλμανικά κράτη στο δικαστήριο η μαρτυρία του ανδρός αντιστοιχεί προς τη μαρτυρία δύο γυναικών. Το κληρονομικό επίσης δίκαιο του Ισλάμ είναι πολύπλοκο. Φροντίζουν πάντως να μην αδικηθούν τα ορφανά και οι χήρες.

Σήμερα παρατηρείται αφ'ενός μεν μια απελευθέρωση, αφ'ετέρου δε μια επιστροφή της γυναίκας στις καθιερωμένες διατάξεις της ισλαμικής παράδοσης. Πρόκειται για μια παλινωδία των ισλαμικών κοινωνιών, που οφείλεται στις παγκόσμιες και στις τοπικές πολιτικές συγκυρίες. Γι' αυτό είναι περίεργο ότι σε μεγάλες πόλεις ισλαμικές, όπου πριν από μια τριακονταετία έβλεπε κανείς πολλές γυναίκες να κυκλοφορούν με μοντέρνα ενδυμασία, σήμερα, ακόμη και μεταξύ των φοιτητριών, υπάρχει ένας «ζήλος» στροφής προς τα παλιά ισλαμικά έθιμα και την ισλαμική ενδυμασία. Το ίδιο παρατηρεί κανείς και ανάμεσα στον ισλαμικό λαό που τηρεί με περισσότερο ζήλο τις διατάξεις του Ισλάμ από ό,τι παλαιότερα. Η συσπείρωση αυτή και η καταφυγή του λαού στη θρησκεία του οφείλεται στα θλιβερά πολεμικά γεγονότα των τελευταίων δεκαετιών στον χώρο της Εγγύς και Μέσης Ανατολής που προκαλούνται από τους ανταγωνισμούς και τα συμφέροντα των ισχυρών. Προ αυτών ο λαός βρίσκει ως έσχατο σημείο καταφυγής τη θρησκεία.

Κοινωνικο-θρησκευτικά ρεύματα στη σύγχρονη ισλαμική κοινωνία

Δύο κυρίως ρεύματα, γενικώς ειπείν, παρατηρούνται σήμερα στην ισλαμική κοινωνία: των αυστηρών ή «παραδοσιακών», οι οποίοι θέλουν να επιστρέψουν στις παλιές γραμμές του Ισλάμ, και των «προοδευτικών», κατοίκων κυρίως των μεγάλων αστικών και βιομηχανικών κέντρων, οι οποίοι στρέφονται προς την ιδέα ενός καινούργιου Ισλάμ που να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις των νέων καιρών. Ανάμεσα στα δύο αυτά ρεύματα υπάρχουν ποικίλες τάσεις. Το ένα ρεύμα, των «προοδευτικών», εκπροσωπείται από ανθρώπους, οι οποίοι βρίσκονται κάτω από την επίδραση σύγχρονων ιδεών και ζητούν τη δημιουργία ενός κράτους, στο οποίο όλοι οι άνθρωποι θα έχουν τα ίδια δικαιώματα και τα ίδια καθήκοντα χωρίς να εξαρτώνται από τη θρησκεία. Το αίτημα αυτό πρακτικώς σημαίνει χωρισμό θρησκείας και πολιτείας, πράγμα που στους σημερινούς καιρούς δεν φαίνεται εφικτό και τέτοια αιτήματα δεν υποστηρίζονται εύκολα χωρίς φόβο και τίμημα.

Η άλλη κατεύθυνση, των «παραδοσιακών», είναι εκ διαμέτρου αντίθετη. Ζητεί να επιστρέψει στα παλαιά ισλαμικά ιδεώδη της πρώτης μουσουλμανικής κοινότητας. Το αίτημά της είναι ο ισχυρός ισλαμισμός της δομής του κράτους και η αποκατάσταση των παλαιών δομών και νόμων του Ισλάμ. Ανάμεσα στη μεταρρυθμιστική αυτή κίνηση υπάρχουν ποικίλες ιδεολογικές αποχρώσεις καθαρώς ισλαμικές. Ορισμένοι τείνουν προς τα παλαιά ιδεώδη και ζητούν να επιβάλουν μια «ισλαμική θεοκρατία» κατά τα πρότυπα

των θεοκρατικών χαλιφάτων του απώτερου παρελθόντος. Άλλοι είναι πρόθυμοι για συμβιβασμούς, με την προϋπόθεση ότι οι θεμελιώδεις νόμοι του κράτους θα βασίζονται στους υπογραμμούς του Κορανίου και της Σούννα και θα εγγυώνται την τήρηση των βασικών κορανικών εντολών και της ισλαμικής δικαιοσύνης.

Ο ισλαμικός φονταμενταλισμός

Στα όρια των παραπάνω ρευμάτων της σύγχρονης ισλαμικής κοινωνίας κινείται και η θρησκευτική μισαλλοδοξία, ο λεγόμενος «ισλαμικός φονταμενταλισμός». Φονταμενταλισμός γενικά είναι η αντίδραση προς τον σύγχρονο εκκοσμικευμένο κόσμο και η στροφή προς τα θεμέλια (fundamenta) των αρχών της πίστης ή της πρεσβευόμενης ιδεολογίας, πράγμα που σημαίνει ότι ο φονταμενταλισμός δεν είναι φαινόμενο θρησκευτικό μόνο αλλά και ιδεολογικό, δηλαδή τυφλής και αδιάλλακτης προσκόλλησης σε κάποια ιδεολογία (πολιτική, κοινωνική, κ.λπ.). Ο φονταμενταλισμός, φαινόμενο όχι μόνον του Ισλάμ αλλά και άλλων θρησκειών και ιδεολογιών, είναι χριστιανικής προελεύσεως. Αποτελεί αυτοχαρακτηρισμό μιας συντηρητικής προτεσταντικής κίνησης του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, οι επιρροές της οποίας στην πολιτική της χώρας αυτής είναι αισθητές έως τις ημέρες μας. Σήμερα όμως ο όρος φονταμενταλισμός ταυτίστηκε με ορισμένα αντιδραστικά και τρομοκρατικά κινήματα ομάδων του Ισλάμ. Το φαινόμενο αυτό αποτελεί σύνδρομο ημιμαθείας μάλλον και τυφλής προσκόλλησης στους τύπους παρά στην ουσία της θρησκείας, συνεργάζεται αδελφικά με τη βία και την απανθρωπιά και αποθαρρύνει την ελεύθερη συζήτηση και τον κριτικό στοχασμό που ελευθερώνουν το πνεύμα και κάνουν ειρηνική την καρδιά.

Γενικώς οι φονταμενταλιστές διακρίνονται σε εκείνους που θέλουν να τηρήσουν τις αρχές της ισλαμικής πίστης, αλλά δεν υιοθετούν τη βία, και σε εκείνους που έχουν μίαν άκαμπτη, ολοκληρωτική και αδιάλλακτη προσήλωση στις θεμελιώδεις αρχές της μουσουλμανικής θρησκείας. Οι φονταμενταλιστές αυτοί είναι κλειστές θρησκευτικές και πολιτικές κινήσεις με ενιαίο πρόγραμμα και ακραίες θέσεις. Οι οπαδοί τους δίνουν λίγο χώρο στον ανθρώπινο λόγο, προσκολλώνται και αυτοί, όπως και οι χριστιανοί φονταμενταλιστές, στην κατά γράμμα ερμηνεία του Κορανίου και των παραδόσεων του προφήτη (sunna, hadith), δεν επιτρέπουν καμία ερμηνεία της κορανικής αποκαλύψεως και απορρίπτουν τελείως κάθε νεωτερισμό και κάθε μορφή εκκοσμικεύσεως της μουσουλμανικής κοινωνίας. Κύριο αίτημά τους είναι η επιστροφή στις παλιές μορφές του ισλαμικού νόμου (sharī'ah) και η δημιουργία ενός ισλαμικού κράτους που θα ρυθμίζεται τελείως από τον ισλαμικό νόμο. Πέραν τούτου τονίζουν την ισλαμική αδελφότητα και την ισότητα όλων των αδελφών μουσουλμάνων. Για τον διάλογο δεν ενδιαφέρονται σχεδόν καθόλου. Κύρια θέση του ισλαμικού φονταμενταλισμού προς την Δύση, είναι η απέχθεια προς κάθε τί το δυτικό. Ακραίοι φονταμενταλιστές κατηγορούν τη Δύση ότι συνωμοτεί κατά του Ισλάμ και επιδιώκει την καταστροφή του. Οι παλιές επίσης γραμμές μάχης μεταξύ Dar al-Islâm (οίκου του Ισλάμ) και Dâr al-Harb (οίκου του πολέμου) αναβιώνουν και πάλι μεταξύ των ακραίων φονταμενταλιστών. Δεν ξεχνούν κυρίως τις σταυροφορίες και την ευρωπαϊκή αποικιοκρατία και τρέφονται από τις μετααποικιοκρατικές και σύγχρονες επεμβάσεις των μεγάλων συμφερόντων στις ισλαμικές χώρες προς εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών τους πηγών.

Το Ισλάμ βέβαια έχει πολλές όψεις και ρεύματα και δεν μπορεί να απλοποιηθεί ή να ελαχιστοποιηθεί στον «μαχητικό και στρατευμένο φονταμενταλισμό». Ωστόσο, αυτό που σήμερα αποκτά μεγάλη προσοχή είναι το φαινόμενο του πολιτικού λεγόμενου Ισλάμ.

Το τζιχάντ, ο «ιερός αγώνας»

Έτσι μπορούμε να κατανοήσουμε τον λεγόμενο «ιερό πόλεμο» (*jihād*) του Ισλάμ, για τον οποίο πολύς λόγος γίνεται σήμερα. Τζιχάντ σημαίνει τον «έντονο ιερό αγώνα» και είναι για τους μουσουλμάνους ατομικό και συλλογικό καθήκον που αποσκοπεί στην εξάπλωση και την κυριαρχία των «δικαίων του Θεού» (στην πραγματικότητα του Ισλάμ) σ' όλη την γη. Πολλές φορές ερμηνεύεται ως μαρτυρία του μουσουλμάνου στον αγώνα της πίστης, είναι όμως καθήκον κάθε μουσουλμάνου, ιδιαίτερα όταν το Ισλάμ απειλείται.

Ενδιαφέρουσα είναι η ερμηνεία που δίνουν οι μυστικοί του Ισλάμ, κατ' επίδραση ασφαλώς του χριστιανικού μοναστικού ιδεώδους, στον «αγώνα» αυτόν. Σύμφωνα με αυτούς τζιχάντ σημαίνει τον ακατάπαυστο εσωτερικό πνευματικό αγώνα εναντίον των παθών, τα οποία δεσμεύουν την ελευθερία του ανθρώπου. Ωστόσο στον κόσμο του Ισλάμ το τζιχάντ έχει μια δραστηκότερη σημασία. Ο κάθε μουσουλμάνος οφείλει να αγωνίζεται για τα δίκαια της πίστης του. Βέβαια το τζιχάντ δεν σημαίνει ότι πρέπει αναγκαστικά ο μουσουλμάνος να διεξάγει πόλεμο με τους μη μουσουλμάνους, στην πράξη όμως πολλές φορές έτσι εφαρμόστηκε. Γενικώς πάντως το καθήκον αυτό είναι υποχρεωτικό για κάθε μουσουλμάνο μόνο όταν κινδυνεύει το Ισλάμ. «Ιερός πόλεμος» μέσα στην ισλαμική επικράτεια είναι αδιανόητος. Ωστόσο τέτοιοι πόλεμοι δεν έλειψαν εξ αρχής, μόνο που δεν ονομάζονται *jihād* (πρβλ. την μεγάλη διαμάχη μεταξύ σουννιτών και σιιτών, τη σφαγή του τρίτου Ιμάμη Χουσεΐν [680 μ.Χ.] στα Κέρβελα του Ιράκ, και τις έως σήμερα σφοδρές αντιπαραθέσεις μεταξύ των δύο παρατάξεων).

Ο στίχος του Κορανίου 2,190 είναι αυτός που αναφέρεται ρητά στο τζιχάντ, αλλά συμπληρώνεται και από τον 9,36 και από πολλά άλλα κορανικά χωρία, στα οποία στηρίχθηκε η ισλαμική παράδοση και η νομοθεσία της για να καθιερώσει το τζιχάντ ως καθήκον (2,16. 9,24. 22,78. 25,52. Πρβλ. επίσης τα χωρία που μιλούν για πόλεμο κατά των απίστων : 2,190-193 και 244. 4,84 και 95. 8,72 και 74,75. 9,12-16. 47,4. 61,11).

Στο τζιχάντ λοιπόν, που σημαίνει ιερός αγώνας, πόλεμος για χάρη του Αλλάχ, με όλη τη δύναμη των αριθμών και όπλων, δόθηκε από την ισλαμική θρησκεία η υψίστη σπουδαιότητα και έτσι το τζιχάντ θεωρήθηκε ένας από τους «στύλους του Ισλάμ». Με το τζιχάντ, λένε οι μουσουλμάνοι, ιδρύθηκε το Ισλάμ, ο λόγος του Αλλάχ έγινε σεβαστός, και με το τζιχάντ διαδόθηκε η θρησκεία του. Παραλείποντας το τζιχάντ το Ισλάμ καταστρέφεται και οι μουσουλμάνοι περιέρχονται σε κατώτερη θέση· η τιμή τους χάνεται, οι χώρες τους λεηλατούνται και η εξουσία τους και η αυθεντία τους καταλύεται. Γι' αυτό το τζιχάντ στο Ισλάμ είναι υποχρεωτικό καθήκον κάθε μουσουλμάνου, και κατά τον ισλαμικό νόμο, αυτός που προσπαθεί να ξεφύγει από το καθήκον αυτό ή δεν επιθυμεί στα ενδότερα της καρδιάς του να εκπληρώσει αυτό το καθήκον, πεθαίνει με την ιδιότητα του υποκριτή.

Η σύγχρονη πραγματικότητα της ισλαμικής κοινωνίας

Για να αντιληφθεί κανείς την πολιτική κρίση που διέρχονται σήμερα οι μουσουλμανικές χώρες πρέπει να αναχθεί αφενός μεν στο παλαιότερο παρελθόν τους, αφετέρου δε στη νεότερη και σύγχρονη ιστορία τους που αρχίζει από τις πρώτες

δεκαετίες του 1920, όταν οι αραβικές χώρες αποκτούν την ανεξαρτησία τους από την Οθωμανή Αυτοκρατορία, και κορυφώνεται στις δεκαετίες μετά το 1950, όταν τα μουσουλμανικά κράτη επιχειρούν να λύσουν τα εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματά τους, ένα μεγάλο μέρος των οποίων προκαλούνται από τον ανταγωνισμό και τους συσχετισμούς των μεγάλων δυνάμεων και συμφερόντων στο χώρο της Εγγύς και Μέσης Ανατολής.

Η ευρωπαϊκή επέκταση στην Ανατολή κατά την περίοδο της αποικιοκρατίας είχε σοβαρές επιπτώσεις στις χώρες του Ισλάμ. Κατέλυσε τις παλαιές δομές του κράτους και του νόμου και στη θέση τους τοποθέτησε κρατικούς μηχανισμούς κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Η αναμόρφωση αυτή της ισλαμικής κοινωνίας προκάλεσε βαθιά πολιτική, κοινωνική και θρησκευτική κρίση.

Όταν στις δεκαετίες 1950-60 η αποικιοκρατία απεσύρθη, οι ελπίδες ότι τα ελεύθερα ισλαμικά κράτη θα προωθήσουν την κοινοβουλευτική δημοκρατία και θα πετύχουν την οικονομική και κοινωνική πρόοδο με τη χρήση της τεχνολογίας και της επιστήμης διαψεύστηκαν. Τα νέα κράτη δεν κατόρθωσαν ούτε την ανεξαρτησία τους από τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων να επιτύχουν, ούτε την εσωτερική ανασυγκρότηση της χώρας να προωθήσουν. Δεν σημειώθηκε επίσης ομαλή πορεία στις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις. Έγιναν σχεδόν παντού προσπάθειες για κοινοβουλευτική δημοκρατία, αλλά μια πραγματική συμμετοχή όλου του λαού στις πολιτικές αποφάσεις δεν επετεύχθη. Το ίδιο συνέβη και με την οικονομία. Οι διαφορές μεταξύ φτωχών και πλουσίων αντί να σμικρύνουν μεγάλωσαν. Έτσι πολλοί μουσουλμάνοι σήμερα αδιαφορούν για τα προγράμματα της εθνικοποίησης του πλούτου, του φιλελευθερισμού ή του σοσιαλισμού. Πολλοί τα δέχονται με καχυποψία ως ξένα και επιζήμια προς την παράδοσή τους κακέκτυπα της Δύσης.

Στα δύσκολα αυτά προβλήματα έρχονται να προστεθούν και τα πολιτικά γεγονότα των παλαιότερων μετά το 1950 και των πρόσφατων δεκαετιών, δηλ. η κρίση του Σουέζ (1956), ο πόλεμος του Λιβάνου (1972εξ.), η ιρανική επανάσταση του 1979, ο πόλεμος μεταξύ Ιράν και Ιράκ (1982-1988), τα κατοπινά γεγονότα των πολέμων του περσικού κόλπου, του Αφγανιστάν και του Ιράκ, η διαιώνιση του παλαιστινιακού προβλήματος και οι σημερινές έκρυθμες καταστάσεις που παρατηρούνται σε έναν μεγάλο αριθμό ισλαμικών κρατών από την Εγγύς Ανατολή έως το Πακιστάν και την Ινδονησία.

Η Φύση του Ισλάμ και οι διαχρονικές σχέσεις του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας προς αυτό

Το παλαιό Πατριαρχείο Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής είναι σύνδεσμος δύο κόσμων και δύο πολιτισμών και θρησκειών, του Χριστιανισμού και του Ισλάμ. Συγχρόνως είναι σύνδεσμος των δύο αυτών κόσμων με τους αρχαίους κόσμους και πολιτισμούς, τον ελληνικό και τον αιγυπτιακό. Η Αλεξάνδρεια, κέντρο των ελληνιστικών γραμμάτων και επιστημών, απετέλεσε, μαζί με άλλα εκπαιδευτικά κέντρα της Ανατολής, την γέφυρα μεταβίβασης των ελληνικών γραμμάτων και της ελληνικής φιλοσοφίας στον αραβοϊσλαμικό κόσμο. Σήμερα το Πατριαρχείο ζει μια παράδοση δεκατεσσάρων αιώνων συμβίωσης με το Ισλάμ. Από το 639-642, όταν τα αραβοϊσλαμικά στρατεύματα κατέλαβαν την Αίγυπτο και την Αλεξάνδρεια, το πρεσβυγενές Πατριαρχείο της Αλεξανδρείας, παρά τις μεγάλες απώλειες και τους κατά καιρούς κλυδωνισμούς, έμεινε

όρθιο και ο πνευματικός του φάρος δεν έσβησε. Φωτισμένοι πατριάρχες κράτησαν ζωντανή την Ορθοδοξία και διαλέχθηκαν με σύνεση με το Ισλάμ. Ο σημερινός Πατριάρχης Θεόδωρος Β΄ συνεχίζει την παράδοση των προκατόχων του, και ιδιαίτερα των μακαριστών Πατριαρχών Παρθενίου Γ΄ (1986-1996) και Πέτρου Ζ΄ (1996-2004), οι οποίοι εργάστηκαν σύμφωνα με τις απαιτήσεις των συγχρόνων καιρών, διαλέχθηκαν με το Ισλάμ και έκαναν έντονη την παρουσία του Πατριαρχείου σε όλες σχεδόν τις χώρες της Αφρικής, όπου έχει Μητροπόλεις. Για την προώθηση μάλιστα του έργου της μαρτυρίας του θείου λόγου και την διακονία του ανθρώπου της Αφρικής πέρα από φυλές, χρώματα, θρησκείες και διαχωριστικά όρια, ο αείμνηστος Πατριάρχης Πέτρος Ζ΄, επεξέτεινε το έργο του μακαριστού Πατριάρχου Νικολάου Στ΄ (1968-1986), ίδρυσε νέες επισκοπές στην αχανή αφρικανική ήπειρο (Νιγηρία, Μαδαγασκάρη, Γκάνα, Μπουκόμπα και Ζάμπια) και φρόντισε για την λειτουργία σχολείων, φιλανθρωπικών και ποικίλων άλλων ευαγών ιδρυμάτων και αδελφοτήτων στις ενορίες των. Με το έργο αυτό και την διοικητική αναδιοργάνωση της Εκκλησίας της Αλεξανδρείας, ο αείμνηστος Πατριάρχης κατέδειξε ότι το κύριο μέλημα της Εκκλησίας είναι ο άνθρωπος γενικώς που στο πρόσωπό του φέρει χαραγμένη την εικόνα του Θεού. Με τον τρόπο αυτό το Πατριαρχείο εργάζεται για την προώθηση των μεγάλων αρχών και αξιών της χριστιανικής διδασκαλίας και συνάπτει διάλογο με όλο τον κόσμο της Αφρικής ανεξαρτήτως θρησκείας και φυλής. Η πείρα του από την μακραίωνη σχέση και συμβίωση με το Ισλάμ το βοηθεί να εμψυχήσει μια ατμόσφαιρα φιλίας και αμοιβαίου σεβασμού τόσο μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων όσο και μεταξύ όλου του αφρικανικού κόσμου.

Το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας στην ιστορική του διαδρομή και στις σχέσεις του με το Ισλάμ

Δυσχιλιετής είναι η παρουσία του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας στον κόσμο της Αφρικής. Τεράστια ήπειρος η Αφρική με ενδιαφέροντες πολιτισμούς, αρχαίους και νεότερους, απλούς και αρχέγονους αλλά και κατεξοχήν μεγάλους και ιστορικούς, υποδηλώνει και την σημασία της παρουσίας του σ' αυτήν και την παρακαταθήκη πάνω στην οποία η χάρις του Θεού έταξε την Εκκλησία της Αλεξανδρείας να διακονήσει τον λόγο του Θεού και να υπηρετήσει τον άνθρωπο.

Ως τα μέσα του 7^{ου} μ.Χ. αιώνα ο βίος του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας υπήρξε κατεξοχήν λαμπρός. Η Αλεξάνδρεια, έδρα του Πατριαρχείου, την οποία έκτισε ο Μέγας Αλέξανδρος το 331 π.Χ. στην ωραία και φιλική βορειοδυτική πλευρά του Δέλτα του Νείλου (λίγο παρέκει από τον τόπο, όπου, κατά τον αρχαίο αιγυπτιακό μύθο, η θεά Ίσιδα μεγάλωσε κρυφά μέσα στα βούρλα τον γιο της Ώρο), γρήγορα έγινε όχι μόνο ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα γραμμάτων και επιστημών κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή, αλλά και ένα από τα πιο ξακουστά κέντρα της χριστιανικής παιδείας και του χριστιανικού πολιτισμού. Η περίφημη Κατηχητική Σχολή της Αλεξανδρείας έσμιξε την αρχαία σοφία με το πνεύμα της αγάπης του Ευαγγελίου και απέβη σπουδαίο διδασκαλείο και παιδευτήριο χριστιανικό. Μεγάλες μορφές της αλεξανδρινής Εκκλησίας, χριστιανοί διανοητές και πατέρες (Κλήμης Αλεξανδρεύς, 150-215, Ωριγένης 185-254, Μ. Αθανάσιος 295-373 και μια ολόκληρη χορεία άλλων πατέρων και λογίων), καλλιέργησαν εδώ τα ελληνικά και χριστιανικά γράμματα και άσκησαν μεγάλη επίδραση στην θεολογική και φιλοσοφική σκέψη και στην ιστορία του Χριστιανισμού. Μια άλλη λαμπρή σελίδα της Αλεξανδρινής Εκκλησίας είναι ο αναχωρητικός μοναχισμός της Αιγύπτου, ο οποίος αναπτύχθηκε από τον τρίτο αιώνα και άφησε, σε ελληνική γλώσσα, σπουδαία ασκητική γραμματεία. Κέντρο του ήταν η έρημος της Θηβαΐδος,

νοτιοανατολικά του Νείλου, και η έρημος της Νιτρίας (ουάδ αν-νάτρουμ), βορειοδυτικά του Νείλου, προς την αχανή έρημο της Λιβύης, την οποία είχε διασχίσει ο Μέγας Αλέξανδρος για να επισκευτεί στο βάθος της το μεγάλο ιερό του Άμμωνος Διός και να δεχθεί εκ μέρους του αρχιερέως τον χαιρετισμό «ως από πατρός». Σπουδαίο επίσης κέντρο ήταν η μεγάλη πετρώδης και ορεινή έρημος του Θεοβάδιστου όρους Σινά, όπου, στα μέσα του 6^{ου} αιώνα, στο όρος αυτό ο μεγάλος αυτοκράτορας του Βυζαντίου Ιουστινιανός (527-565), θα κτίσει το έως σήμερα περίφημο μοναστήρι της Αγίας Αικατερίνης, όπου καλλιεργήθηκαν επί αιώνες τα γράμματα και οι τέχνες και φυλάσσονται πολύτιμα ελληνικά και αραβικά χειρόγραφα.

Όταν από τα μέσα του 7^{ου} αιώνα μ.Χ. στην Αίγυπτο και όλη τη βόρεια Αφρική άρχισε να ξαπλώνεται το Ισλάμ, η κατάσταση άλλαξε άρδην. Τα πρώτα αραβοϊσλαμικά στρατεύματα έφτασαν στην Αίγυπτο, γνωστή τότε ως σπουδαία βυζαντινή επαρχία, το 639 μ.Χ. Το 642 κατέλαβαν την Αλεξάνδρεια και ως τα τέλη του 7^{ου} αιώνα υπέταξαν όλη τη βόρεια Αφρική για να διαπεραιωθούν σύντομα στην απέναντι Ιβηρική χερσόνησο (711), όπου ως το 1492, όταν θα τους εκδιώξουν οι χριστιανοί μονάρχες Φερδινάνδος και Ισαβέλλα, θα αναπτύξουν τον ιδιότυπο και υψηλό αραβοϊσλαμικό πολιτισμό της Ανδαλουσίας.

Το Ισλάμ άρχισε να εισχωρεί και να ξαπλώνεται στις γύρω από την αραβική χερσόνησο πολιτισμένες χώρες αμέσως μετά τον θάνατο του ιδρυτού του, του προφήτη Μωάμεθ (632), επί του πρώτου χαλίφη Αμπού Μπάκρ (632-634). Οι μεγάλες επιτυχίες όμως σημειώθηκαν επί δευτέρου χαλίφη Ουμάρ (634-644). Οι Άραβες οργανωμένοι κάτω από τη σημαία του Ισλάμ εξόρμησαν με την δύναμη και τον ζήλο που τους ενέπνεε η νέα θρησκεία και σύντομα κατέλαβαν την Παλαιστίνη, τη Συρία, την Μεσοποταμία (633-639) και στη μάχη της Καδεσίας (637) κατατρόπωσαν τα περσικά στρατεύματα, για να καταλύσουν τέσσερα χρόνια αργότερα το περσικό βασίλειο των Σασσανιδών (641).

Ενθουσιασμένοι από τις επιτυχίες τους αυτές οι μουσουλμάνοι Άραβες την άνοιξη του 639 εξεστράτευσαν κατά της χριστιανικής Αιγύπτου με τέσσερις χιλιάδες ιππείς και με αρχηγό τους τον Αμρ ιμπν αλ-Αάς. Αφού κατέλαβαν όλη σχεδόν την Αίγυπτο, το Πηλούσιο, τη Μέμφιδα, την αρχαία δηλαδή πρωτεύουσα των Αιγυπτίων κοντά στο σημερινό Κάιρο, την Ηλιούπολη και το Μισρ, πλην του ισχυρού φρουρίου της Βαβυλώνας στην περιοχή του σημερινού παλαιού Καΐρου, το οποίο πολιορκήσαν ασφυκτικά, έφτασαν ταχύτατα ως τα περίχωρα της Αλεξάνδρειας και τον Ιούλιο του 640 άρχισαν την στενή πολιορκία της. Τα τείχη της μεγάλης αυτής πόλης ήταν ισχυρά, το λιμάνι της ευρύχωρο και ασφαλές για τον από θαλάσσης ανεφοδιασμό της, ενώ ο περίφημος Φάρος της ήταν ένα από τα επτά θαύματα του κόσμου. Η πόλη διέθετε ισχυρή φρουρά και ναυτικό. Οι Άραβες αντίθετα δεν είχαν πλοία. Γι' αυτό πολιορκήσαν την πόλη μόνον από ξηράς. Με την πρώτη επίθεσή τους αποκρούστηκαν και οπισθοχώρησαν. Ωστόσο η πολιορκία γινόταν όλο και ασφυκτικότερη, ενώ στο άλλο μέτωπο, στο φρούριο δηλαδή της Βαβυλώνας, οι υπερασπιστές του, που είχαν αντιτάξει ισχυρή αντίσταση ως τον Οκτώβριο του 640, άρχισαν να εξαντλούνται και προ του κινδύνου της βιαίας καταλήψεώς του προτίμησαν τις διαπραγματεύσεις ειρηνικής παραδόσεως, προκειμένου να πετύχουν τα προνόμια που παρείχαν οι μουσουλμάνοι στην περίπτωση που μια πόλη ή ένα φρούριο παραδίδοταν αμαχητί. Επικεφαλής των διαπραγματεύσεων ορίστηκε ο Πατριάρχης Κύρος. Ο αυτοκράτορας όμως του Βυζαντίου Ηράκλειος οργίστηκε με τις ενέργειες αυτές, ανέκαλεσε τον πατριάρχη στην Κωνσταντινούπολη, τον εξώρισε και ακύρωσε τις συμφωνίες με τους Άραβες

μουσουλμάνους της Αιγύπτου. Αλλά στις 11 Φεβρουαρίου του 641 πέθανε ο Ηράκλειος και ο διοικητής του φρουρίου της Βαβυλώνας, μετά από απέλπιδες προσπάθειες άμυνας, δέχθηκε τους όρους του συμβιβασμού και παρέδωσε το φρούριο στον Άμρ (6 Απριλίου του 641). Ανενόχλητος πλέον ο Άμρ συγκέντρωσε όλη την προσοχή και τη δύναμη των μαχητών του στην πολιορκία και εκπόρθηση της μεγάλης πόλεως της Αλεξανδρείας. Στην Κωνσταντινούπολη η Σύγκλητος που επιτόρπευε τον ανήλικο αυτοκράτορα Κώνστα Β΄, εγγονό του Ηρακλείου (641-668), με την ιδέα ότι δεν θα μπορούσε να κρατήσει για πολύ την Αλεξάνδρεια ελεύθερη, έδωσε εντολή να κλείσουν συμφωνία παράδοσής της για να μην υποστούν οι κάτοικοι τα δεινά της εκπορθήσεώς της (εξανδραποδισμός, υποχρεωτικός εξισλαμισμός κ.λπ). Στο σημείο αυτό υπάρχουν δύο συγκεχυμένες εκδοχές: η μία, η οποία όμως δεν έχει ερείσματα ιστορικά, δέχεται ότι οι υπερασπιστές της πόλης δεν έκαναν κανένα συμβιβασμό. Αντέταξαν ισχυρή αντίσταση και μετά από επανειλημμένες αποκρούσεις των σφοδρών ισλαμικών εξορμήσεων υπέκυψαν και η πόλη περιήλθε στα χέρια των δυνάμεων του Άμρ στις 8 Νοεμβρίου του 641. Αληθινότερη φαίνεται η δεύτερη εκδοχή που τεκμηριώνεται από ιστορικές μαρτυρίες. Σύμφωνα με αυτήν ο Πατριάρχης Κύρος, που μετά τον θάνατο του Ηρακλείου ανακλήθηκε στην Αλεξάνδρεια, βλέποντας την τραγική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η πόλη από την ασφυκτική πολιορκία, άρχισε, με αίσθημα ευθύνης προς το ποίμνιό του, διαπραγματεύσεις με τον στρατηγό Άμρ στο φρούριο της Βαβυλώνας, όπου είχε την έδρα του ο Άμρ από τον Απρίλιο του 641. Φαίνεται ότι ο Πατριάρχης διαπραγματευόταν για την τύχη των χριστιανών όχι μόνον της Αλεξανδρείας αλλά και ολόκληρης της Αιγύπτου. Η συμφωνία, που περιελάμβανε ευνοϊκούς όρους για τους χριστιανούς, προέβλεπε εκχειρία μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών, η οποία θα άρχιζε στις 8 Νοεμβρίου του 641 και θα έληγε στις 8 Νοεμβρίου του 642, οπότε και θα παραδιδόταν η πόλη.

Η περιγραφή της πόλης που στάλθηκε στον χαλίφη στη Μεδίνα μετά την παράδοσή της, έμεινε ιστορική. Δίνει μια εντυπωσιακή εικόνα για την λαμπρότητα της Αλεξανδρείας, η οποία εκτός από τα φημισμένα εκπαιδευτήριά της και τις πολλές εκκλησίες της, διέθετε τέσσερις χιλιάδες επαύλεις, τέσσερις χιλιάδες λουτρά και τριακόσιους τόπους αναψυχής. Ήταν η λαμπρότερη πόλη που κατελάμβαναν έως τότε οι μουσουλμάνοι, ένα κέντρο γραμμάτων και επιστημών και ένα περίφημο λιμάνι για το εμπόριο προς την Ευρώπη.

Η πτώση της Αλεξανδρείας και η οριστική κατάκτηση της Αιγύπτου από τους Άραβες μουσουλμάνους είχε ευρείες συνέπειες στην Εκκλησία της. Χάθηκε ένα μεγάλο μέρος των πιστών της, πολλοί από τους οποίους έφυγαν για τις ελεύθερες επαρχίες του Βυζαντίου, και η Εκκλησία απώλεσε την δόξα και τον πλούτο της. Ωστόσο, αντίθετα προς την υπόλοιπη βόρεια Αφρική, που από τους Άραβες συγγραφείς ονομάζεται Μαγρεμπ, δηλ. «Δύση», όπου ο ακμαίος Χριστιανισμός της εξαφανίστηκε τελείως, στην Αίγυπτο ο Χριστιανισμός κατόρθωσε να επιβιώσει και παρά τις κατά καιρούς περιπέτειές του, μπόρεσε στη διάρκεια των αιώνων να παίξει σημαντικό ρόλο στον κόσμο του Ισλάμ και της Αφρικής. Η επικοινωνία επίσης του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας με την Κωνσταντινούπολη δεν διεκόπη. Τόσο στην Στ΄ Οικουμενική Σύνοδο του 680-681, που έγινε στην Κωνσταντινούπολη, όσο και στην Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο, του 787, που έγινε στη Νίκαια της Βιθυνίας, το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας έλαβε ενεργό μέρος με εκπροσώπους του. Η επικοινωνία αυτή συνέχισε ως το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Εννοείται βέβαια ότι οι καλές ή κακές σχέσεις των Βυζαντινών με τον

μουσουλμανικό κόσμο βελτίωναν ή επιδείνωναν και τη θέση των χριστιανών της Αιγύπτου και της βορείου Αφρικής. Ωστόσο η μακραίωνη συμβίωση του Πατριαρχείου με τον ισλαμικό κόσμο και τα κοινά θρησκευτικά σημεία που υπάρχουν μεταξύ Χριστιανισμού και Ισλάμ, δημιούργησαν δεσμούς συνυπάρξεως και αλληλοκτανόησης μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων, που είναι φανεροί έως σήμερα σε πολλούς τομείς της πνευματικής και κοινωνικής ζωής.

Από τις περιπέτειες των πρώτων δεκαετιών μετά την άλωση το Πατριαρχείο αρχίζει να στερεώνεται το 727, όταν στον πατριαρχικό θρόνο ανέρχεται ο Κοσμάς ο Ιατροφιλόσοφος (727-768). Από την εποχή αυτή και εφεξής η Εκκλησία της Αλεξανδρείας τήρησε συνεχή και αδιάρρηκτη την χρυσή αλυσίδα διαδοχής των Πατριαρχών της και συγχρόνως φύλαξε αδιάσπαστη την ενότητα με τις άλλες ορθόδοξες Εκκλησίες της Ανατολής και αναλλοίωτη την ιερά παρακαταθήκη της. Η κατάσταση είχε αρχίσει να βελτιώνεται δειλά δέκα χρόνια μετά την κατάληψη της Αιγύπτου, όταν τον στρατηγό Άμπ ιμπν αλ-Αάς αντικατέστησε στη διοίκηση της χώρας ο Αμπντουλλάχ ιμπν Άλη Σαρμπ, ετεροθαλής αδελφός του τρίτου χαλίφη Ουθμάν (644-656). Εμφανεστερα όμως σημάδια βελτίωσης παρουσιάζονται κατά τις τελευταίες δεκαετίες της δυναστείας των Ομαγιαδών (661-750) και ακόμη πιο φανερά μετά την κατάλυση της δυναστείας αυτής και την ανάλυση της εξουσίας από τη δυναστεία των Αββασιδών (750 εξ.). Οι Αββασίδες μετέθεσαν την πρωτεύουσά τους από την Δαμασκό στη Βαγδάτη και δέχθηκαν τον ξένο πολιτισμό, στον οποίο δέσποζε ο ελληνικός. Η Βαγδάτη έγινε κέντρο γραμμάτων και επιστημών και έδρα γενναίας μεταφραστικής δραστηριότητας έργων αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων και ελληνιστών λογίων. Η αγάπη αυτή των Αράβων μουσουλμάνων προς τα κλασικά γράμματα και τον Αριστοτέλη, δημιούργησε σε ορισμένους φιλόμους χαλίφες φιλική προς τους Έλληνες διάθεση και ευνοϊκή συμπεριφορά προς το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας. Η κατάσταση βέβαια αυτή δεν ήταν σταθερή. Όταν από τα μέσα του 9^{ου} αι. μ.Χ. η εξουσία των Αββασιδών άρχισε να κλονίζεται, διάφοροι διοικητές επαρχιών διεκδικούσαν την αυτονομία τους από την κεντρική εξουσία και εφάρμοζαν δική τους πολιτική. Έτσι, στην Αίγυπτο διώξεις, δοκιμασίες και κακώσεις θα υποστεί το Πατριαρχείο και ο Πατριάρχης προσωπικά κατά την εποχή της δυναστείας των Τουλουμιδών (868-905), όταν ο ιδρυτής της δυναστείας αυτής Άχμαντ Ιμπν Τουλούν ζήτησε υπέρογκα χρηματικά ποσά από την Εκκλησία που δεν υπήρχαν. Στον ισλαμικό πάντως κόσμο της Αιγύπτου ο Άχμαντ Ιμπν Τουλούν άφησε αγαθές μνήμες και στο Κάιρο ένα περικαλές τέμενος που φέρει το όνομά του και το οποίο χτίστηκε στα 876-879.

Από το 909 ως το 1171 την εξουσία της βορείου Αφρικής και της Αιγύπτου κατέλαβαν οι Φατιμίδες Ισμαηλίτες, οι οποίοι υπήρξαν φιλελεύθεροι και ανεκτικοί απέναντι στους μη μουσουλμάνους, πλην της σκοτεινής περιόδου του χαλίφη αλ-Χακίμ (996-1021). Οι Φατιμίδες είχαν επίδοση στην αρχιτεκτονική και άφησαν σπουδαία έργα στην Αίγυπτο. Το 669 έκτισαν το νέο Κάιρο (Μασρ αλ-Κάχιρα=Νικόπολις) κοντά στο παλαιό Κάιρο (Μασρ αλ-Αττίκ), πυρήνα του οποίου είχε αποτελέσει το Φουστάτ («η πόλη των Σκηνών»), προπύργιο των πρώτων αραβικών μουσουλμανικών στρατευμάτων. Ονομάστηκε έτσι, διότι στον τόπο αυτό είχαν κατασκηνώσει αρχικά τα αραβικά στρατεύματα και ζούσαν ως σκηνίτες συνεχίζοντας την ζωή και το έθος των αραβικών ερήμων. Οι Φατιμίδες έχτισαν επίσης το μεγάλο τέμενος του αλ Άζχαρ (970), το οποίο μετέτρεψαν σε Ακαδημία, η οποία έκτοτε αποτελεί το αρχαιότερο ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα του ισλαμικού κόσμου. Στο Κάιρο επίσης ίδρυσαν κατ' αναλογία προς τον «οίκο

σοφίας» (μπάιτ αλ-χίκμα) της Βαγδάτης μια μεγάλη βιβλιοθήκη (ντάρ αλ-΄ίλμ, «οίκο γνώσης»), που αποτελούνταν από 18.000 βίβλια των «ξέων επιστημών». Έκτοτε το Κάιρο με το αλ-Άζχαρ παραμένει μεγάλο εκπαιδευτικό και πολιτιστικό κέντρο όλου του αραβικού και ισλαμικού κόσμου. Την ιστορία των Φατιμιδών επεσκίασε, όπως επισημάναμε, ο Φατιμίδης χαλίφης αλ-Χακίμ (996-1021), ο οποίος υιοθέτησε ακραίες τάσεις των Ισμαηλιτών σιιτών, διεκήρυξε ότι είναι η ενσάρκωση του θείου πνεύματος στη γη, και διέπραξε μια σειρά από φρικαλεότητες εναντίον χριστιανών και μουσουλμάνων ανεξαιρέτως. Η μανία του κορυφώθηκε στην διαταγή κατεδάφισης του ναού της Αναστάσεως των Ιεροσολύμων. Μετά τον θάνατό του επεκράτησε και πάλι η ηρεμία στο κράτος των Φατιμιδών, ως την εποχή που οι Σελτζούκοι, οι οποίοι ήρθαν από την Ανατολή και κατέλαβαν τη Συρία και την Παλαιστίνη (1079), περιόρισαν τη δύναμή τους στην Αίγυπτο μόνο, ενώ εσωτερικές αναταραχές τους εξασθένησαν βαθμιαία. Τελικά εμφανίστηκε ο Σαλάχ αλ-Ντιν (ή Σαλαντίν) και έσβησε το τρεμάμενο φως της δυναστείας των Φατιμιδών (1171). Η περίοδος της δυναστείας των Αγιουπιδών που ακολούθησε, την οποία ίδρυσε ο Σαλάχ αλ-Ντιν (1171-1250), και η περίοδος της δυναστείας των Μαμελούκων (1250-1517) που την διαδέχθηκε, ήταν μία εποχή κατά την οποία σημειώθηκε η μεγαλύτερη άνθιση της χώρας. Από τους Μαμελούκους μάλιστα το Κάιρο στολίστηκε με λαμπρά τεμένη, ξενώνες, τεκκέδες και μεντρεσέδες για θρησκευτική εκπαίδευση.

Από το 1517 και εξής η Αίγυπτος θα περιέλθει υπό την κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κατά την περίοδο αυτή μεγάλες προσωπικότητες και πρωθυεράρχες λάμπρυναν τον Αλεξανδρινό θρόνο, στήριζαν τους χριστιανούς και προώθησαν τα αισθήματα φιλικών σχέσεων με όλους τους κατοίκους της χώρας. Μελέτιος Πηγάς [1590-1601], Κύριλλος ο Λούκαρις [1601-1620], Μητροφάνης Κριτόπουλος [1636-1639], είναι μερικοί από τη χορεία των λαμπρών μορφών της Αλεξανδρινής Εκκλησίας. Η κατάσταση της Αλεξανδρινής Εκκλησίας άρχισε να βελτιώνεται σημαντικά από την εποχή που την εξουσία της Αιγύπτου ανέλαβε ο καταγόμενος από την Καβάλα Μουχάμεντ Άλη (1805-1848), στη διάρκεια διακυβερνήσεως του οποίου στην Αίγυπτο έπνευσε νέος πολιτικός αέρας. Κατά την περίοδο αυτή συνέπεσε το πηδάλιο της εκκλησίας να βρίσκεται στα χέρια του μεγάλου Πατριάρχου Θεοφίλου Γ΄ (1805-1825). Από το 1830 έως το 1960 το Πατριαρχείο είδε να αυξάνει θεαματικά ο αριθμός του ποιμνίου του με την ανάπτυξη της ακμαίας ελληνικής παροικίας της Αιγύπτου και η Εκκλησία έζησε νέες ημέρες δόξης. Ο 20^{ος} αιώνας θα ανοίξει επίσης νέα σελίδα στη δισχιλιετή ιστορία του Πατριαρχείου με την ίδρυση νέων μητροπόλεων στην Αφρική και την παρουσία και την πρόνοιά του προς όλους τους λαούς της Αφρικανικής ηπείρου.

Η σύντομη αυτή αναδρομή στην ιστορία της Αλεξανδρινής Εκκλησίας αρκεί να δείξει σε αδρές γραμμές ότι ο παλαιάτος θρόνος του αποστόλου και ευαγγελιστού Μάρκου πέρασε ημέρες δόξης και μεγαλείου, αλλά και πολλές περιπέτειες και δοκιμασίες σε χρόνους δίσεκτους της ιστορικής του πορείας. Παρά ταύτα ο πνευματικός φάρος του δεν έσβησε. Η εκκλησία διατηρεί έως σήμερα αναμένη την δάδα της πίστεως και συνεχίζει και κατά την τρίτη χιλιετία την ευαγγελική της πορεία στην διακονία της ορθοδοξίας και της ανθρωπότητας. Η πορεία αυτή δίνει και το στίγμα και την προοπτική της μελλοντικής της ζωής και παρουσίας, της συνεχίσεως δηλαδή της επικοινωνίας και της ειρηνικής συναδελφώσεως μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων, και υπογραμμίζει

την θέλησή της για αγαθή συμπόρευση και συνεργασία με το Ισλάμ σε θέματα ζωτικά της κοινωνίας.

Το ενδιαφέρον που παρουσιάζει το Ισλάμ για το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, όπως και για όλο τον χριστιανικό κόσμο, βρίσκεται στο γεγονός ότι αυτό είναι μονοθεϊστική θρησκεία, η οποία έχει στενή σχέση με την διδασκαλία της Αγίας Γραφής αν και με διαφορετικές ερμηνείες σε καίρια σημεία. Οι βασικές αρχές για την μονοθεΐα, την προφητεία, την αποκάλυψη και την διδασκαλία για την μέλλουσα ζωή που ανέπτυξε ο προφήτης του Ισλάμ στο Κοράνιό του, δεν είναι ξένες προς την βιβλική παράδοση.

Θα προσπαθήσουμε εδώ να αναπτύξουμε τις διάφορες όψεις και τις βασικές αρχές του Ισλάμ σχετικά με την πίστη στον ένα Θεό, τις ηθικές και τις κοινωνικές αντιλήψεις του, τη θέση του στον σύγχρονο κόσμο και τον διάλογο. Συγχρόνως θα επιχειρήσουμε να παρακολουθήσουμε τις βασικές αυτές αρχές του Ισλάμ με παράλληλη σύγκριση με την διδασκαλία της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας και τις κοινωνικές, πολιτιστικές και δημοκρατικές αντιλήψεις του χριστιανικού κόσμου. Έτσι θα καταλάβουμε την μακράιωνη συμβίωση και επικοινωνία του χριστιανικού πληρώματος του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας με τον κόσμο του Ισλάμ. Θέλουμε να πιστεύουμε ότι η προσπάθειά μας αυτή δεν απομακρίνεται από το πνεύμα της ευαγγελικής αγάπης, η οποία ενέπνεε το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας και το χριστεπώνυμο πλήρωμά του στην μακράιωνη συμβίωση και επικοινωνία του με τους μουσουλμάνους συνανθρώπους του. Το πνεύμα αυτό εμπνέει και σήμερα το Πατριαρχείο, το οποίο εις πείσμα των σύγχρονων ανήσυχων καιρών, λειτουργεί ως γέφυρα καταλλαγής και διαλόγου στην αμοιβαία αναζήτηση αλληλοκατανοήσεως και ειρηνικής συμβιώσεως μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων.

ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΔΙΑΛΟΓΟ ΜΕ ΤΟ ΙΣΛΑΜ

Μεταξύ Χριστιανισμού και Ισλάμ παρατηρείται σήμερα μια προσπάθεια διαλόγου, ο οποίος σκοπεύει στην αλληλογνωριμία και την άρση των εκατέρωθεν παρανοήσεων και δημιουργεί τις βασικές προϋποθέσεις για αλληλοσεβασμό και ειρηνική των λαών συνύπαρξη. Το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας συμμετέχει ενεργώς στον διάλογο αυτό αξιοποιώντας την εμπειρία των δεκαεσσάρων αιώνων συνύπαρξης και συμβίωσης με το Ισλάμ. Τον δρόμο για τον σύγχρονο διάλογο άνοιξε ο μακαριστός πατριάρχης Παρθένιος Γ΄, τον συνέχισε με σοβαρά βήματα ο αείμνηστος Πέτρος Ζ΄ και δεν αφίσταται της προσπάθειας αυτής ο σημερινός Πατριάρχης Θεόδωρος Β΄.

Βασικές αρχές της ορθόδοξου Ανατολικής θεολογίας, στις οποίες στηρίζεται το Πατριαρχείο για την διεξαγωγή του χριστιανο-ισλαμικού διαλόγου και την συνεργασία με την υπόλοιπη μη χριστιανική Αφρική, είναι η πίστη στον ένα Θεό, η σημασία του κόσμου και η αξία του ανθρώπου.

Πράγματι, το βασικό και σπουδαίο θέμα για τη χριστιανική διδασκαλία και ζωή είναι αυτό του προσωπικού Θεού, ο οποίος κοινωνεί με τον κόσμο και αγαπά τον άνθρωπο, και όχι εκείνο του Θεού ως αφηρημένης φιλοσοφικής εννοίας. Το αίσθημα της άμεσης παρουσίας του Θεού και της κοινωνίας μαζί του πλουτίζει, υψώνει και ομορφαίνει τη ζωή του πιστού. Έτσι ο Θεός της Αποκαλύψεως είναι κινητός, ιστορικός και κοινωνικός, γι' αυτό και τριαδικός. Υπό το πρίσμα αυτό έχει σημασία ο αγώνας του

χριστιανού και της Εκκλησίας στον χώρο των λαών, ώστε να καρποφορήσουν τα αγαθά του πολιτισμού και της θείας ζωής στην κοινωνία.

Το δεύτερο και σπουδαίο θέμα είναι ο κόσμος, η δημιουργία του Θεού. Ακριβώς επειδή ο κόσμος είναι έργο του Θεού, μέσα στον οποίο πραγματώνεται η τελείωση του ανθρώπου, γι' αυτό η χριστιανική διδασκαλία δίνει μεγάλη σημασία στον κόσμο. Επομένως η συνεργασία με πιστούς άλλων θρησκειών για την συντήρηση του κόσμου και τη βελτίωση της κοινωνίας, θεωρείται έργο θεάρεστο. Ο κόσμος είναι ο καθρέπτης της φυσικής αποκαλύψεως του Θεού. Ο Θεός με την παρουσία του δίνει ουσία στα πάντα, τα ζωοποιεί και τα ομορφαίνει. Αν λάβουμε υπόψιν όλα αυτά, αν σκεφθούμε πόσο συνυφάνεται το κτιστό με το άκτιστο, καταλαβαίνουμε ποιά μεγάλη σημασία έχει για τον χριστιανό η δημιουργία και η ομορφιά του κόσμου. Ο χριστιανός θαυμάζει, συγκινείται και σέβεται τον κόσμο, το στολίδι του Θεού. Συνεπώς ανησυχεί για την καταστροφή του κόσμου, για την απειλή κατά της ζωής, την οποία απεργάζονται τα όπλα της μαζικής καταστροφής, για τις διαμάχες και θλίψεις στον κόσμο, που δημιουργούν οι φανατισμοί και ανταγωνισμοί των μεγάλων συμφερόντων. Ανησυχεί επίσης για την κρίση των αξιών και για το οικολογικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει σήμερα η υφήλιος. Επομένως το μήνυμα που έχει να δώσει η χριστιανική πίστη στον σύγχρονο άνθρωπο είναι να του μάθει να διαβάσει το «μεγάλο βιβλίο της φύσης» και να βρίσκει σ' αυτό τα «σημεία» της σοφίας τους Θεού. Σ' αυτό υπάρχει ανεξάντλητο απόθεμα συμβόλων, με τα οποία μας μιλά ο Θεός.

Το κεντρικό ενδιαφέρον της χριστιανικής διδασκαλίας και διδαχής είναι το ανθρώπινο πρόσωπο. Και ακριβώς γύρω από αυτό στρέφεται η μέριμνα του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας. Ο κόσμος είναι σπουδαίος, επειδή υπάρχει ο άνθρωπος, ο οποίος τον καταξιώνει λογικώς. Καταλαβαίνουμε επομένως ότι η ιερότητα του προσώπου και η διαφύλαξη της τιμής και της αξιοπρέπειάς του είναι θεμελιώδης αρχή της χριστιανικής πίστεως και αυτή εμπνέει το πνευματικό έργο του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας. Η χριστιανική αυτή διδασκαλία για το ανθρώπινο γένος αποτελεί πηγή για τους ευγενείς αγώνες για περιφρούρηση της αξίας του ανθρωπίνου προσώπου και του αγαθού της ειρήνης στον κόσμο. Η κοινή με το Ισλάμ αποδοχή της μεγάλης αξίας του ανθρωπίνου προσώπου μπορεί να οδηγήσει σε δημιουργική συνεργασία. Το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας και γενικώς η ορθόδοξη Εκκλησία με τις κατά τόπους εκκλησίες, δεν έπαυσε να εργάζεται σε όλη την γη για την συμφιλίωση και την επικράτηση της ειρήνης σε όλο τον κόσμο. Η ειρήνη του σύμπαντος κόσμου είναι το βασικό αίτημα της ορθόδοξης χριστιανικής λατρείας. Η Εκκλησία προσεύχεται προς τον φιλάνθρωπο Θεό υπέρ της ειρήνης του σύμπαντος κόσμου, υπέρ της ατομικής και κοινωνικής ευημερίας και εργάζεται για να επικρατήσει σε όλο τον κόσμο το πνεύμα της ειρήνης, της αγάπης και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Με αυτό το πνεύμα οι εκκλησίες καλούνται να συμβάλουν στη συνεννόηση και συνεργασία με τους λαούς του Ισλάμ, για τη συμφιλίωση όλων των ανθρώπων και την επικράτηση των αγαθών της ελευθερίας και της ειρήνης. Αρχή της Αλεξανδρινής Εκκλησίας στη συνεργασία αυτή είναι ο σεβασμός της ακεραιότητας κάθε ανθρώπου και κάθε θρησκείας. Η συνεργασία αυτή δεν μπορεί να οδηγήσει ούτε σε συγκρητισμό ούτε στην επιβολή της μιας θρησκείας επί της άλλης. Έτσι μπορούμε να διακονήσουμε την ανθρωπότητα. Ακριβώς με αυτό το πνεύμα η Εκκλησία της Αλεξανδρείας αγωνίζεται και συμβάλλει στην αλληλοκατανόηση και συνεργασία τόσο με τον κόσμο του Ισλάμ όσο και με τον υπόλοιπο κόσμο της Αφρικής. Γιατί ό,τι σπουδαίο έχει να προσφέρει στον κόσμο είναι η αγάπη. Η αγάπη αποτελεί την ουσία του

μυστηρίου της εν Χριστώ θείας οικονομίας, που πραγματοποιείται στο μυστηριακό σώμα της Εκκλησίας για τη σωτηρία όλης της ανθρωπότητας.

Ένας άλλος από τους πνευματικούς τομείς της συνεργασίας και συμβίωσης του ισλαμικού κόσμου με τον χριστιανικό είναι η μεταβίβαση στην αραβοϊσλαμική παράδοση του οικουμενικού ελληνιστικού και αλεξανδρινού πνεύματος. Σήμερα στην Αίγυπτο ζει κανείς μια παράδοση δεκατεσσάρων αιώνων γόνιμης και δημιουργικής παρουσίας των ελληνικών γραμμάτων και του ελληνικού πολιτισμού στην αραβική και ισλαμική παράδοση. Στους πρώτους αιώνες της ιστορίας του ο κόσμος του Ισλάμ εκτός από την πολεμική του ορμή δεν έπαυσε να βρίσκεται σε δημιουργικό και πολιτιστικό διάλογο με τον χριστιανικό κόσμο της Ανατολής και το ορθόδοξο Βυζάντιο. Οι Άραβες που ξαπλώθηκαν στις πολιτισμένες χώρες της Αιγύπτου και της Συρίας επηρεάστηκαν βαθύτατα από τον ελληνικό πολιτισμό. Οι διδασκαλίες βέβαια των δύο θρησκειών παρέμεναν σταθερές και αναλλοίωτες. Οι εχθροπραξίες όμως και οι αντιπαράθεσεις δεν έθεταν φραγμούς στις μορφωτικές σχέσεις και ανταλλαγές. Παρά τις κατά καιρούς θρησκευτικές ακρότητες, δεν υπήρχε φυλετικό μίσος στη μια ή στην άλλη παράταξη. Ήταν μια μακρά διαδοχή πολέμου και ειρήνης, έχθρας και δημιουργικής φιλίας. Ήδη από τα μέσα του 8^{ου} αιώνα έως τα μέσα του 13^{ου} αιώνα σημειώθηκε στον αραβοϊσλαμικό κόσμο μεγάλη μετραφραστική δραστηριότητα, στη διάρκεια της οποίας μεταφράστηκαν στα αραβικά όλα σχεδόν τα έργα του Αριστοτέλους και πολυάριθμα έργα αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων και ελληνιστών λογίων. Τα έργα αυτά έθεσαν τις βάσεις για τη δημιουργία των αραβοϊσλαμικών φυσικών επιστημών και της αραβοϊσλαμικής φιλοσοφίας (*φάλσαφα*). Έτσι ένα από τα κατεξοχήν σπουδαία κεφάλαια της ιστορίας της ελληνικής σκέψης είναι η εξάπλωσή της στην Ανατολή και την ισλαμική παράδοση. Αλλά και για το Ισλάμ η μεταβίβαση της ελληνικής σκέψης στην παράδοσή του, αποτελεί μια από τις λαμπρότερες σελίδες του φιλοσοφικού και επιστημονικού του στοχασμού. Την υπηρέτησε το άνθος της ισλαμικής διανόησης και παρήγαγε μεγάλα πνευματικά και επιστημονικά επιτεύγματα. Στην πλούσια αυτή μορφωτική ανταλλαγή σημαντική υπήρξε και η συμβολή της Αλεξανδρείας. Έως την εποχή εμφάνισης του Ισλάμ στην Αλεξάνδρεια, όπως και σε άλλα ελληνιστικά κέντρα της Ανατολής (Αντιόχεια, Έδεσσα, Χαρράν της Μεσοποταμείας κ.λπ.), τα γράμματα και οι φιλοσοφικές μελέτες εξακολουθούσαν να καλλιεργούνται και σε ένα βαθμό να ακμάζουν. Ήδη στα 718 καθηγητές και φιλόσοφοι της Αλεξανδρινής Σχολής μετακινήθηκαν στην Αντιόχεια, όπου οι διάδοχοί τους έμειναν ως το 850 περίπου και κατόπιν μετακόμισαν στο ξακουστό πνευματικό κέντρο της Χαρράν και από εκεί τον 10^ο αιώνα στη Βαγδάτη.

Από τον Ιμπν αν-Ναντίμ, συγγραφέα του περίφημου *Καταλόγου* του (Κιτάμπ αλ-Φίχριστ), που αποτελεί βασική αραβική πηγή της ιστορίας της αραβικής φιλολογίας ως τον 10^ο αιώνα, πληροφορούμαστε ότι οι θεμελιωδέστερες πηγές της αραβικής, φιλοσοφικής σκέψης, πρέπει να αναζητηθούν στον Αριστοτέλη και τους υπομνηματιστές του, όπως είναι ο μαθητής του Αριστοτέλους Θεόφραστος, ο Αλέξανδρος από την Αφροδισιάδα, ο Θεμίστιος, ο Σιμπλίκιος, ο Νικόλαος από τη Δαμασκό, ο Πορφύριος, ο Πρόκολος και πολλοί άλλοι. Από τον ίδιο συγγραφέα πληροφορούμαστε επίσης ότι μεταξύ των σπουδαίων υπομνηματιστών του Αριστοτέλους ήταν και ξακουστοί Αλεξανδρινοί που ζούσαν τον 6^ο και 7^ο αιώνα στην Αλεξάνδρεια και τα υπομνήματά τους μεταφράστηκαν στα αραβικά και χρησιμοποιήθηκαν από τους λογίους Άραβες. Αυτοί είναι ο Ιωάννης ο Φιλόπονος, αυθεντία ιδιαίτερα στον υπομνηματισμό των

Κατηγοριών, ο Στέφανος από την Αλεξάνδρεια, που ασχολήθηκε με τη συγγραφή φιλοσοφικών, μαθηματικών, αστρονομικών και αλχημιστικών βιβλίων, και κάποιος άγνωστος, προφανώς μεταγενέστερος Αλεξανδρινός υπομνηματιστής με το όνομα Αιλιανός (;), Αλβίνος (;). Στην Αλεξάνδρεια ήκμαζε επίσης η ιατρική σχολή. Στο έργο του *Οι τάξεις των ιατρών και των σοφών* (Ταμπακάτ αλ-ατιμπίμπα ουά αλ-χουκαμά), ο Σουλεϊμάν ιμπν Χάσαν, γνωστός ως ιμπν Τζούλτζουλ (θ. 994;), που έγραψε στην Κόρδοβα, αναφέρει στα κεφάλαια 5-9 του έργου του τους Αλεξανδρινούς και Σύρους ιατρούς, καθώς και τους ιατρούς της Αφρικής και της Ισπανίας.

Έτσι σήμερα στην Αλεξάνδρεια ζει κανείς τόσο την αρχαία ιστορία της Αιγύπτου και του Ελληνισμού, όσο και την νεότερη ιστορία της συνάντησης του Χριστιανισμού και του Ισλάμ. Δύο λαοί και δύο πολιτισμοί με χιλιάδες χρόνια ιστορίας, έσμιζαν εδώ την ιστορική τους μοίρα πρώτα κάτω από το σύμβολο μιας παγκόσμιας ιστορικής προσωπικότητας με οικουμενική συνείδηση, του Μεγάλου Αλεξάνδρου, του Ισκάνταρ αλ-Άκμπαρ, και έπειτα κάτω από το Ευαγγέλιο της αγάπης και τον ιερό νόμο του Κορανίου. Η φήμη του Αλεξάνδρου είναι εξαπλωμένη έως σήμερα σε όλη την Ανατολή. Για την Αλεξάνδρεια όμως ο Αλέξανδρος είναι το μεγάλο καύχημά της. Έως σήμερα η κεντρική λεωφόρος της πόλης είναι αφιερωμένη στον Ισκάνταρ αλ-Άκμπαρ, τον οποίο οι Αλεξανδρινοί τιμούν ιδιαίτερα. Την δόξα του προσαυξάνει η τιμητική θέση που ο μεγάλος αυτός εκπολιτιστής της Ανατολής έχει στο Κοράνιο, όπου μνημονεύεται με το παρώνυμο Δούλ – Καρνέιν, *Δίκερως* (σούρα 18,82 κ.εξ.). *Καρν* σημαίνει *κέρας* αλλά επίσης και *άκρη, εσχατιά*. Και επειδή ο Αλέξανδρος κατά το Κοράνιο κατέκτησε και ένωσε τα δύο άκρα της γης, την Ανατολή και τη Δύση, του απέδωσαν το όνομα Δίκερως. Στο Κοράνιο ο Αλέξανδρος ως Δίκερως παρουσιάζεται περίπου ως απόστολος του Θεού, ή καλύτερα ως άγγελος σωτήρας, που ακολουθεί την ορθή οδό της πίστης και αποστέλλεται από τον Αλλάχ στις εσχατιές της γης για να τιμωρήσει τους ασεβείς λαούς, δηλαδή τους μυθικούς Γωγ και Μαγώγ, που στο Κοράνιο ονομάζονται Για'τζούζ και Μα'τζούζ. Και μολονότι δεν είναι σύμφωνοι όλοι οι μουσουλμάνοι υπομνηματιστές του Κορανίου με την άποψη ότι ο Αλέξανδρος είναι προφήτης του Θεού, είναι όμως απόλυτα σύμφωνοι με την άποψη ότι ήταν πιστός υπηρέτης του θελήματός του και «άγγελος σωτήρας». Η ιδέα αυτή που ήταν πλατιά διαδεδομένη και ασκούσε γοητεία στον μουσουλμανικό κόσμο, δεν παύει να έχει και σήμερα την γοητεία της και την σημασία της.

Μια άλλη πτυχή της ιστορίας του Πατριαρχείου και του νεότερου Ελληνισμού στην Αίγυπτο και της αगाστής και δημιουργικής συμβίωσης με τον κόσμο του Ισλάμ είναι αυτή που αρχίζει στις αρχές του 19^{ου} αιώνα με την ανάπτυξη της μεγάλης ελληνικής παροικίας της Αιγύπτου, η οποία, συσπειρωμένη γύρω από το Πατριαρχείο, ήκμασε ως το 1960 σε όλους τους τομείς της κοινωνικής και της πνευματικής ζωής της χώρας: στην καλλιέργεια της γης, στο εμπόριο και στην οικονομία, στα γράμματα και στις τέχνες. Τα ωραία νεοκλασσικά κτήρια που ο ακμαίος αιγυπτιώτης Ελληνισμός άφησε στην Αλεξάνδρεια, τα μεγάλα σχολεία, όπου δίδαξαν λαμπροί δάσκαλοι, τα ποικίλα ευαγή ιδρύματα και το ελληνορθόδοξο κοιμητήριο με τα μεγάλα κοσμημένα με περίφημα γλυπτά, οικογενειακά μνημεία, όπου αναπαύονται μέλη μεγάλων και μικρών οικογενειών που άφησαν εποχή στο πέρασμά τους, είναι τεκμήρια ακμής του νεότερου Ελληνισμού που έλαμψε στην πόλη κάτω από το φως και την θαλπωρή του Πατριαρχείου.

Οι Έλληνες αιγυπτιώτες άφησαν αγαθές μνήμες στην Αίγυπτο, ιδιαίτερα μάλιστα στην Αλεξάνδρεια. Από τον καιρό ακόμα της αγγλικής αποικιοκρατίας στάθηκαν

συνεργάτες του αιγυπτιακού κόσμου· ανέπτυξαν την οικονομία και ήταν αυτοί που εισήγαγαν καινούργιες μεθόδους στην καλλιέργεια της γης. Το βαμβάκι, λ.χ., το μακρύκλωστο, τα αμπέλια και πολλά άλλα είναι δημιουργήματά τους. Γι' αυτό υπάρχει συμπάθεια προς το ελληνικό στοιχείο στη χώρα. Μάλιστα, όταν το 1956 ξέσπασε η κρίση του Σουέζ και οι Αγγλογάλλοι το βομβάρδιζαν, οι αιγυπτιώτες Έλληνες ήταν οι μόνοι που έμειναν στη χώρα, και πήραν γι' αυτό εύσημα από τον Γκαμάλ Νάσερ. Το 1961 όμως τα γενικά μέτρα εθνικοποίησης του πλούτου της Αιγύπτου ανάγκασαν τους Έλληνες να εγκαταλείψουν κατά χιλιάδες τη χώρα. Δεν επρόκειτο βέβαια για διωγμό αλλά για αβεβαιότητα ως προς το οικονομικό τους μέλλον. Ωστόσο αυτοί που μένουν, έχουν ποιότητα ζωής και κρατούν καλές θέσεις στην κοινωνία. Ζώντας μέσα σε ένα φιλικό περιβάλλον, όπου ακούς να μιλιέται η ελληνική, και σε μια πόλη, της οποίας σύμβολο είναι ο Μέγας Αλέξανδρος, αποτελούν τους ζωντανούς μάρτυρες των προαιώνιων ιστορικών δεσμών φιλίας μεταξύ Ελλάδος και Αιγύπτου και τον ελπιδοφόρο πυρήνα για αναβίωση της ελληνικής παροικίας. Η πρόσφατη ανασύσταση της περίφημης Βιβλιοθήκης του Μουσείου της Αλεξανδρείας αφενός και η ανακαίνιση της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης αφετέρου, αποτελούν έργα πνοής που συμβάλλουν στην πνευματική αναγέννηση της Αλεξανδρείας αλλά και της Ορθοδοξίας, της οποίας η Αλεξάνδρεια είναι ένα κομμάτι του σώματός της.

Είναι επομένως σαφές ότι για την Εκκλησία της Αλεξανδρείας ο κόσμος του Ισλάμ δεν είναι μόνον κόσμος πολεμικών συγκρούσεων και αντιπαραθέσεων αλλά και κόσμος με τον οποίο αναπτύχθηκαν μακραίνωνες επικοινωνίες και σχέσεις. Γι' αυτό το πνεύμα της συμβίωσης των πιστών κάθε μιας θρησκευτικής παραδόσεως που προωθείται σήμερα στο Πατριαρχείο, σε μια εποχή πτώχευσης των ασθενεστέρων χωρών, καταπάτησης βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και απαξίωσης του ανθρωπίνου προσώπου, είναι το μόνον αληθινό που μπορεί να οδηγήσει σε αγαθή συμβίωση χριστιανών και μουσουλμάνων.

Θέλουμε να πιστεύουμε ότι αυτή η μακραίνωση συμπόρευση, που μπορεί να ονομαστεί ένας δια βίου διάλογος, παρέχει σήμερα τη βάση για εκτενέστερη προσέγγιση και αλληλοκατανόηση μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων και ζωντανεύει την ελπίδα για ένα μέλλον δικαιότερο και ειρηνικότερο, στο οποίο θα επικρατεί ο σεβασμός του ανθρωπίνου προσώπου και η διαφύλαξη της θείας δημιουργίας. Οι κοινές ρίζες των θρησκευτικών παραδόσεων μεταξύ Χριστιανισμού και Ισλάμ, διδάσκουν ότι η επικοινωνία τους σήμερα δεν είναι μονάχα ανάγκη ενός αλλοτριωμένου κόσμου, ο οποίος μέσα στην δραματική πορεία και κακοήθεια του ιστορικού χρόνου αναζητεί και πάλι τις χαμένες ρίζες του, αλλά κάτι πιο ουσιώδες· είναι ανάγκη ειρήνης, σωτηρίας και επιβίωσης του ανθρωπίνου γένους.

